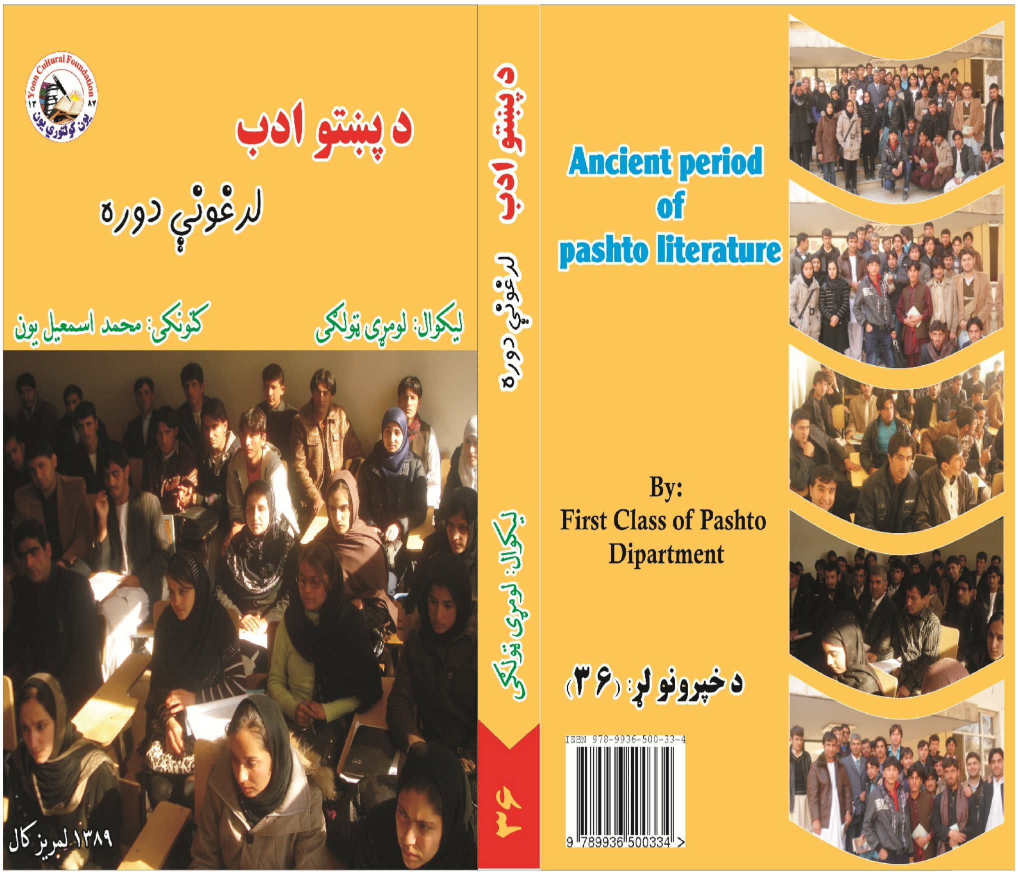

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادب

لرغوني دوره

لیکوال

لومړی ټولګی

کتونکی

محمد اسمعیل یون

۱۳۸۹ ل کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم:	د پښتو ادب لرغوني دوره
لیکوال:	لومړی ټولګی
کتونکی:	پوهندوی محمد اسمعیل یون
خپرندوی:	یون کلتوري یون
د خپرندوی	
پرله پسې نومره:	۳۲
چاپشمېر:	۱۰۰۰ ټوکه
چاپکال:	۱۳۸۹ل کال
کمپوزر:	ضیاءالرحمن ضیاء

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیو لیک

ګڼه	سرلیک	مخ
۱	د پښتو ادب د نیمې پېړۍ ادبي پېښنه	ا
۲	د پښتو لرغونې ادبي دورې کرونولوژي	۱
۳	د پښتو لرغوني ادب د کمیت او کمښت علتونه	۴
۴	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې عرفان او تصوف	۷
۵	د پښتو په لرغونې شاعرۍ کې د ځینو متروکو....	۱۴
۶	د قصیدې پېژندنه او د شیخ اسعد سوري قصیده	۲۵
۷	په لرغونو ادبیاتو کې ساقي نامه	۳۳
۸	پښتو لنډۍ او کاکړۍ	۳۶
۹	په پښتو ادبیاتو کې لومړنۍ ژباړه	۵۶
۱۰	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې قصیده	۶۱
۱۱	د پښتو لرغونو ادبیاتو ځانګړي اثار	۷۰
۱۲	په لرغونو ادبیاتو کې پښتو غزل	۷۷
۱۳	پر پښتو لرغوني ادب د عربي ژبې اغېزه	۸۲
۱۴	په پښتو لرغوني ادب کې ملي وزنونه او فورمونه	۸۶
۱۵	د میندو سندرې او پښتو نکلونه	۹۷
۱۶	په لرغوني دوره کې د افسانوي کیسو اخلاقي بڼه	۱۰۸
۱۷	په لرغونو ادبیاتو کې ملتپالنه	۱۱۱
۱۸	پښتو غزل د خپل پیدا ښت او پا ېښت په..	۱۱۸
۱۹	د سلیمان ماکو تذکرة الاولیا	۱۲۶
۲۰	په لرغوني ادب کې د نظم او نثر انډول	۱۳۷
۲۱	په پښتو لرغوني ادب کې ویرنه	۱۴۰
۲۲	په پښتو ادبیاتو کې نکلونه او ملي هنداره اثر	۱۴۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۳	د پښتو لرغونې دورې د شاعرۍ عامې ځانګړنې	۱۵۷
۲۴	پښتو ادب کې متلونه	۱۲۱
۲۵	د پښتو لرغونې دورې ادبي شخصيتونه	۱۲۸
۲۶	د پښتو لرغونو ادبياتو محتوايي فورمونه	۱۸۰
۲۷	په پښتو لرغونې شاعرۍ کې څلوريزه (رباعي)	۱۹۰
۲۸	په لرغونې دوره کې پر پښتو ژبه او شاعرۍ...	۱۹۵
۲۹	د پښتو لرغوني ادب په پرمختيايي بهير کې...	۱۹۸
۳۰	په پښتو ادبياتو کې ساندې اود ښادۍ سندرې	۲۰۵
۳۱	د پښتو ادبياتو فالونه او چيغان	۲۱۱
۳۲	په پښتو لرغونو ادبياتو کې مشاعرې	۲۱۷
۳۳	په پښتو ادبياتو کې سروکي او نارې	۲۲۲
۳۴	په لرغوني ادب کې سياسي پېښې	۲۲۹
۳۵	د امير کروړ د شعر لغوي څېړنه	۲۳۳
۳۶	د پښتو ادبياتو پر پراختيايي بهير کورنۍ او ...	۲۳۸
۳۷	په پښتو لرغونو ادبياتو کې حکايت	۲۴۳
۳۸	په پښتو لرغونو ادبياتو کې نړه پښتو کلمې	۲۵۰
۳۹	د پټې خزانې پېژندنه	۲۵۸
۴۰	د امير کروړ د شعر وييپانګه	۲۶۲
۴۱	د پښتو ژبې شعري فورمونه	۲۶۷
۴۲	په پښتو لرغوني ادب کې وياړنه	۲۷۲
۴۳	د پښتو ادب د لرغونې دورې پيل او پای	۲۷۹
۴۴	د پښتو لرغونو ادبياتو فزيکي جغرافيه	۲۸۲
۴۵	د لنډيو لرغونتوب	۲۸۵
۴۶	په پښتو لرغوني ادب کې سياسي څېړې	۲۹۲
۴۷	په لرغونې ادبي دوره کې قطعه	۲۹۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۸	په لرغوني ادب کې د مثنوي ارزونه	۲۹۹
۴۹	د هند لودي واکمنان او پښتو لرغونی ادب	۳۰۲
۵۰	په پښتو لرغوني ادب کې عشقي روحیه	۳۱۰
۵۱	د امیر کروړ او ملکیار هوتک د شعرونو تاریخي...	۳۱۵
۵۲	د پښتو ادبیاتو په لرغونې دوره کې نثر	۳۲۱
۵۳	د لرغونې او منځنۍ دورې د ادبیاتو ترمنځ توپیرونه	۳۲۷
۵۴	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې جغرافیایي نومونه	۳۳۱
۵۵	په پښتو لرغونې شاعرۍ کې رزمي روحیه	۳۳۵
۵۶	د پښتو لرغوني نظم قافیوي ځرنګوالی	۳۴۲
۵۷	د شیخ اسعد سوري د قصیدې هنري ارزښت	۳۴۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه:

د پښتو ادب د نیمې پېړۍ ادبي پېښنه

پوره پنځوس کاله یا نیمه پېړۍ کېږي چې (پښتو څانګه) د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په چوکاټ کې د یوې څانګې په توګه فعالیت کوي، همدا سږ (۱۳۸۹ل) کال یې د خپلې پنځوسمې دورې فارغان ټولنې ته وړاندې کړل. دې څانګې د دې نیمې پېړۍ په بهیر کې (دوه زره تنه) زیات و کم کادرونه ټولنې ته وړاندې کړي، چې له دې جملې څخه اکثرو یې د هېواد ژبې او فرهنګ ته نه هېرېدونکي خدمتونه کړي دي.

د پښتو څانګې هر فارغ د پوهنتوني اصولو له مخې د خپل فراغت په وروستي سمستر کې یو مونوګراف (پایلیک) لیکي. مونوګراف اکثره، علمي، تحقیقي او تحلیلي بڼه لري. په پښتو څانګه کې یو زیات شمېر فارغانو خپل دا وروستي کارونه په ښه ډول ترسره کړي دي. کوم مونوګرافونه چې په پښتو څانګه او د کابل پوهنتون په عامه کتابتون کې موجود دي، شمېر یې تر (پنځه سو) عنوانو اوړي، ددې مونوګرافونو ډېر کم شمېر (یوازې په شمار

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځو مونوګرافه) چاپ شوي، خو په دې کې داسې مونوګرافونه هم شته چې په بیا بیا چاپ ارزي. په (۱۳۷۲ل) کال ما (د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پنځوسو کلونو پښتو کتابښود) چاپ کړ او د هغه په ترڅ کې مې د ژبو او ادبیاتو پوهنځي ټول لیکل شوي او یا زما لاس ته راغلي مونوګرافونه په ترتیب سره معرفي کړل، زما هدف دا و چې یو خو دا پایلیکونه خلکو ته ور وپېژنم، بل د پښتو څانګې کړې کار څرګند کړم، د تکراري مونوګرافونو د لیکنې مخه ونیسم او د دې ترڅنګ د پښتو ادب مینوالو ته د ځینو هغو پایلیکونو څرک ولګوم چې د چاپ اړتیا یې احساسېږي او په چاپ ارزي.

تر هغه وروسته د پښتو څانګې هغو محصلینو، چې له ما سره یې مونوګرافونه نیولي، ما ورته اکثره نوې موضوعګانې ټاکلي چې تر پخوانو هغو یې بشپړ توپیر درلود او تر بشپړاوي وروسته یې ځینو د چاپ لاره هم خپله کړې ده. (یو کم شل کاله) کېږي چې زه په پښتو څانګه تدریس کوم، سره له دې چې ما د پښتو څانګې په بېلابېلو ټولګیو او ناپښتو څانګو دواړو کې تدریس کړی، خو زیاته هیله مې دا ده چې زه د پښتو څانګې په لومړي ټولګي کې تدریس وکړم، علت یې دادی چې نوي محصلین له نوې روحیې سره راځي، که د دوی هیلې په پیل کې مړاوې شي، نو د تحصیل په بهیر او تر هغه وروسته دوی د خپلې ودې او شخصیت جوړونې یوه پاموړ برخه انرژي له لاسه ورکوي. د تېرو لسو کلونو په بهیر کې زه اکثره پر همدې لومړیو ټولګیو درس لرم، د درس په پیل کې زما هیله همدا وي چې د دوی هیلې او ټولنیز شعور وده وکړي، د لیکوالۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او شاعرۍ مهارتونه زده کړي، د جرئت وزرونه يې وغوړېږي او لکه د طالبانو په څېر د نطق او منطق په وسله سمبال شي، دا مې هم ورته ويلي چې پښتو ژبه کې مادي امتياز نه شته، خو ستاسو شخصيت په کې جوړېږي، خو دې کې هم شک نه شته که څوک د بل هر مسلک په شان په دې مسلک کې هم ځان ورسوي، نو د لوی خدای(ج) په فضل به په دې مسلک کې هم د ډوډۍ خاوند شي.
پښتو ژبې، ملي فرهنګ او ملي هويت ته کار کول پولادي هوډ غواړي، نو که غواړئ چې ځان دنياوالو سره سيال کړئ، د مايوسۍ او نهيلۍ يوې څپې ته به هم په زړه کې ځای نه ورکوئ. په پښتني چاپېريال کې مې د شخصيت جوړېدنې پر ستونزو او د ادبي هلو ځلو پر وړاندې د پرتو خنډونو او حل لارو په باب هم ورسره خبرې کړي، د دوی دلايل مې هم اورېدلي او په ګډه مو د ستونزو حل لارې هم پيدا کړي دي. ډېر کوښښ مې کړی چې د استاد او شاګرد ترمنځ د وهم کوم حد او بريد چې دی هغه له منځه لاړ شي او ځای يې صميميت او انډيوالي ونيسي، خو ددې ترڅنګ مې ډېره هڅه کړې چې د زده کوونکو طبيعي استعداد په طبيعي ډول وده وکړي او د چا حقوق تلف نه شي. د معمول په څېر مې د سږ کال د لومړي ټولګي په لومړي سمستر کې دوی ته داسې کورنۍ دندې يا سيمينارونه وسپارل چې دوی پرې ليکنې وکړي او بيا دا ليکنې د خپلو ټولګيوالو مخې ته ولولي او د هغوی پوښتنو ته ځوابونه هم ووايي. دا پروسه که څه هم ټکنۍ وه، خو پر ټولو تطبيق شوه، دې سره د دوی جرئت يو څه زيات شو. زه پر دې پوهېدلم چې دوی د لومړي ځل لپاره د ګڼو مخاطبينو په مخ کې ودرېږي، د هغوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې ځوابوي، نو ځومره رواني فشار به زغمي، خو دا بهير ورځ پر ورځ ښه کېده. د دوی هغه ليکنې يوازې د ټولګي په کچه وې، خو ځينې په کې داسې هم وې چې په چاپ ارزېدلې. د همدې ټولګي په دويم سمستر کې مې ورته وويل: ((کوښښ به کوو چې رسمي درس ژر خلاص کړو او تاسو پوره وخت ولرئ چې خپل سيمينارونه برابر کړئ.)) تر امتحانونو يوه مياشت دمخه مو د کريکولم مطابق رسمي درس ختم کړ، دوی ته مې د پښتو ادب د لرغونې ادبي دورې په باب شپږ پنځوس بېلابېلې موضوعګانې وټاکلې، هر محصل ته مو يوه موضوع غوره کړه او ورته ومې ويل چې په دوو اونيو کې درنه د يادې موضوع بشپړاوی غواړم. د پښتو ادب د لرغونې دورې په باب بېلابېل اثار ليکل شوي، خو ما چې کوم اثر عملاً تدريساوه هغه (د پښتو ادب لرغونې او منځنۍ دوره) د ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادمل اثر دی چې لرغونې دوره يې په ښه منظم او سيستماتيک ډول تشريح کړې او د يوه ښه تدريسي اثر په توګه ورڅخه پوره ګټه پورته کېدی شي. ځرنګه چې محصلين له لرغونې دورې سره اشنا شوي وو، نو ما هم د دوی د عملي تحقيق او تحليل لپاره په بشپړ ډول همدا دوره وټاکله او د دې دورې د بېلابېلو اړخونو لپاره مې شپږ پنځوس موضوعګانې ورته غوره کړې، دا ټينګار مې هم پرې وکړ چې که چا کورنۍ دنده پوره نه کړه ازموينه ترې نه اخلم. ځينو د يوې اونۍ، ځينو د دوو اونيو او ځينو ان د کلنيو ازموينو تر وروستي وخته پورې خپلې دا کورنۍ دندې پوره کړې، ما يې هم د هرې ليکنې له رارسېدو سره سم پر کمپوز پيل وکړ، ګران ورور ضياءالرحمن ضياء دې کور ودان

(c) ketabton.com: The Digital Library

وي، دواړو ورته دفتري کارونه خوشې کړل او د عوامو په اصطلاح همدې کار ته اړم شو. ده کمپوزول، ما ایډېټ کول، د دویم ایډېټ لپاره مې د پښتو څانګې فارغ التحصیل ښاغلي مجیب الرحمن امیري ته ورکړل، هغه هم وکتل، دریېم سمون بیا ما وکړ، د تېرېس د کتنې لپاره مې ګران ورور وفاالرحمن وفا ته ورکړ، د هغه له خوا په ګوته شوې تېروتنې مو بیا سمې کړې او نور نو کتاب د چاپ مزل پیل کړ. په پای کې همدا اثر چې ستاسو په لاس کې دی، ترې جوړ شو.

دې کې شک نه شته چې په دې اثر کې څه ناڅه خامۍ او نیمګړتیاوې لیدل کېږي، خو ګڼې او بریاوې یې تر خامیو او نیمګړتیاوو ډېرې دي، ځینې مقالې په کې خورا پخې دي او د تحصیل د لومړي کال په بهیر کې د داسې لیکنو لیکل سړي ته دا هیلې په زړه کې روزي چې په نږدې کې هېڅ داسې طاقت ددې وس نه لري چې زموږ ملت او ژبه د ژوند له بهیره او د تاریخ له حافظې څخه وباسي. څومره بختور وي هغه سړی چې د یوه کال په بهیر کې په خپل لاس د ایښودل شویو نهالګیو مېوه او ثمر ترلاسه کړي، تراوسه پورې به داسې کم مالیاران پیدا شوي وي چې بڼ یې په یوه کال کې ثمر ته ورسي، زه ځان د لوی خدای(ج) له درباره ډېر مشکور ګڼم؛ داسې دنده یې راوسپارله چې په یوه کال کې مې مېوه ترې ترلاسه کړه.

زه بیا هم وایم چې زما د دې ګرانو محصلینو په ځینو لیکنو کې نیمګړتیاوې شته، لکه د اخځونو ناسمه لیکنه، د مخونو نه یادونه، له ځینو اثارو کټ مټ را اخیستنه، په ځینو برخو کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکنو ورته والی، څه ناڅه موضوعي تداخل او ځینو ځایونو کې ځنګزني څېړنه او ځیني نورې دا ډول نیمګړتیاوې، خو زه وایم چې دا ډول یو اثر له همدې ډول طبیعي نیمګړتیاوو سره خوند کوي؛ ما قصداً ونه غوښتل چې د دوی دا ډول تېروتنې چې طبیعي بڼه لري، په وچ زور سمې کړم، البته ځیني لیکنې مې چې محتوایي ربط یې خطا شوی او لیکنه له خپل مسیره وتله، هغه مې سمې کړي؛ ځینې جملې مې حذف کړي او ځینې نورې مې ورسره تړلي او دا په دې نېت چې ډېرې محتوایي تېروتنې ونه شي. ځینې لیکنې دومره خوږې دي چې که د محصل نوم ترې حذف کړې، نو فکر به وکړې چې ډېرو پخو څېړونکو لیکلي دي. ددې ټولګې بڼه والی په دې کې دی چې په دې لیکنو کې د تحقیق له بېلابېلو اصولو کار اخیستل شوی، هم د ساحوي تحقیق بېلګې په کې شته، هم د کتابتوني او هم د عملي او تحلیلي تحقیق ټول ډولونه رانغاړي.

زه چې اوس دا لیکنه کوم نو په سترګو کې مې له ډېرې خوښۍ اوښکې ګرځي، محصلین او زده کوونکي سړي ته د خپل اولاد په څېر وي، زه چې کله په ټولګي کې د دوی پر وړاندې ولاړ یم، نو فکر کوم چې (هیلې، سمسور، سولې او ودان) ته درس ورکوم، د دوی دا لیکنې چې ګورم نو هم فکر کوم چې زما خپلو اولادونو لیکلي؛ دومره خوند ترې اخلم. که د محصلۍ د تدریس زماني حدود او زما خپلې ټولنیزې، فرهنګي او سیاسي بوختیاوې نه وای، نو پوره یقین لرم چې دا اثر تر دې هم بډایه کېدی شو، خو اوس هم چې ورته ګورې د داسې یوه ډله ییز تحقیق او تحلیل مجموعه ده چې افغانستان کې یې تر اوسه بېلګه نه ده لیدل شوې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا اثر که څه هم یو تدریسي کتاب نه دی، خو د پښتو ادب د لرغوني دورې په باب د یوه ښه مرستندوی تدریسي اثر په توګه کار ورکولای شي، ان که د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو ادبیاتو د لرغوني دورې کوم مدرس، د لرغوني دورې په باب کوم ښه اثر ونه لري، نو له دې اثر څخه د یوه تدریسي اثر په توګه هم کار اخیستلای شي. زه نه غواړم د دې اثر په باب زیاتې څرګندونې وکړم، ځکه خپله اثر ستاسو مخې ته پروت دی. دا چې دا اثر مې (د پښتو ادب د نیمې پېړۍ ادبي پېښه) بللې، دلیل یې دادی چې ددې زماني واټن په بهیر کې داسې یو اثر نه و رامنځته شوی، چې د نظري تدریس او عملي تحقیق د امتزاج په بهیر کې دې راټوکېدلی وي؛ دا کار د پښتو ځانګې په ټول عمر او نه هم تر هغې بهر ترسره شوی و، خدای(ج) دې وکړي چې زموږ د ځوان ادبي پښت له خوا نور هم دا ډول نوښتونه رامنځته شي. په پای کې غواړم یادونه وکړم چې دا اثر لس لس ټوکه له (سي ډي) سره د محصلینو په واک کې ورکول کېږي، د انټرنېټ په څپو کې به هم د مطالعې وړ وي او د افغانستان په بېلابېلو پوهنتونو کې د ادبیاتو پوهنځیو پښتو ځانګو ته به هم رسول کېږي.

د لغمان ولایت له قدرمن والي ښاغلي محمد اقبال عزیزي څخه هم ډېره مننه کوم چې زما له وینا پرته یې په ورین تندي د کتاب د چاپ لګښت ومانه، داسې وخت به راشي چې د عزیزي صیب د ولایت مقام به پاتې نه وي، خو دا خدمت به یې پاتې وي. له خپلو ګرانو ورونو وفاالرحمن وفا او ضیاءالرحمن ضیاء څخه چې اوس مهال زما د فرهنګي کارونو دوه متې دي، هم ډېره مننه کوم چې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي لنډ او تنګ وخت کې يې د دې اثر په کمپوز او ايډېټ کې خپله ونډه واخيسته او همدارنګه له ګران ورور مجيب الرحمن اميري څخه د هغه د سمون له امله ډېره مننه، ګرانو او خوږو محصلينو ته مبارکي او کورنيو ته يې کور ودانی وايم، هيله لرم ټول د پښتو د بډاينې او ملي فرهنګ د غوړونې لپاره همداسې يو بل ته لاس سره ورکړو.

په فرهنګي مينه او درناوي

پوهندوی محمد اسمعيل يون

ارګ- د جمهوري رياست ماڼۍ

۱۳۸۹ل کال د جدي ۲مه نېټه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغوني ادبي دورې کرونولوژي

۱- د لوی داریوش د اریانا پاچا پر وخت (۵۲۲ق.م) څخه تر (۴۸۲ق.م) د بېستون په غره کې یوه اخلاقي حماسه رامنځته شوه.
۲- پر (۱۳۹هـ.ق) د غور په مندېش کې د امیر کروړ پاچا کېدل.
۳- پر (۱۲۳هـ.ق) کال د لویکانو د کورنۍ یو بیت د پښتو ادب ته راوړل.
۴- (۱۵۴هـ.ق) د امیر کروړ وفات او د پښتو لومړنی شعر رامنځته کېدل.
۵- د (۲۲۳هـ.ق- ۲۹۷هـ.ق) کلونو حدودو کې د ابو محمدهاشم ابن زید السرواني د ژوند دوره او له عربي ژبې څخه پښتو ته لومړۍ منظومه ژباړه.
۶- (۳۵۰هـ.ق- ۴۰۰هـ.ق) کال د شیخ رضي او نصر لودي پاړکي.
۷- پر (۳۵۰هـ.ق) کال د بېټ نیکه مناجات.
۸- (۴۱۱هـ.ق) کال حدود د اسماعیل د ژوند دوره او پښتو ادب ته د لومړیو څلوریزو راتګ او (۴۰۰هـ.ق) کال حدود د خرښبون د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژوند دوره او پښتو ادب ته د نورو ځلوريزو راتګ او پر (۴۱۱هـ.ق) کال د خرښبون مړينه.

۹- (۴۲۵هـ.ق) کال حدود د شيخ اسعد سوري د ژوند دوره او پښتو ادب ته د قصيدې راتګ.

۱۰- (۵۵۰هـ.ق) کال حدود د شيخ تيمن کاکړ د ژوند دوره او پښتو ته د يو بل شعر راتګ.

۱۱- د (۵۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې د ښکارندوی غوري د ژوند دوره او پښتو ته د يوې شاهکارې قصيدې راتګ.

۱۲- د (۵۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې د ملکيار غرشين د ژوند دوره او پښتو ادب کې د يو پاړکي ويل.

۱۳- د (۵۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې د تايمني د ژوند دوره او د تايمني شعر د سلطان غياث الدين په ستاينه کې.

۱۴- (۶۰۰هـ.ق) کال حدودو کې د قطب الدين بختيار کاکړ د ژوند دوره او پښتو کې د قطب الدين سندره.

۱۵- له (۶۸۸-۶۳۳هـ.ق) کال پورې د شيخ متي د ژوند دوره او دده کتاب (د خدای مينه) او دده شعر.

۱۶- له (۶۲۱-۷۴۰هـ.ق) کال پورې د باباهوتک د ژوند دوره او د مغولو په مقابل کې دده شعر.

۱۷- د (۷۴۷هـ.ق) حدودو کې د شيخ ملکيار هوتک د ژوند دوره او دده اشعار.

۱۸- د (۷۸۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د اکبر زميندواري د ژوند دوره او پښتو ته د لومړي غزل او مثنوي راتګ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۹ - له (۸۹۴-۸۵۵هـ.ق) کال پورې د سلطان بهلول لودي د ژوند دوره او د هغه رباعي د خليل نيازي په مقابل کې او د (۸۹۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د خليل نيازي د ژوند دوره او د هغه رباعي د سلطان بهلول د رباعي په ځواب کې.
۲۰ - د (۸۹۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د زرغون خان نورزي د ژوند دوره او دده دېوان او د ساقي نامې شعر.
۲۱ - (۹۰۰هـ.ق) کال حدودو کې د زرغونې کاکړ د ژوند دوره او پښتو ته د سعدي د بوستان ژباړه.
۲۲ - د (۹۰۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د شيخ عيسى مشواني د ژوند دوره او دده يو شعر.
۲۳ - د (۹۲۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د رابعې د ژوند دوره او ددې دېوان او رباعي.
۲۴ - (۹۲۰هـ.ق) کال حدودو کې د دوست محمد کاکړ د ژوند دوره او د هغه کتاب (غرغښت نامه).
۲۵ - د (۹۲۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د شيخ بستان بړيڅ د ژوند دوره او دده د کتاب نوم (بستان الاولیا) او دده يو شعر.
۲۶ - علي سرور لودي د (۹۲۰هـ.ق) کال حدود د ژوند دوره او د کتاب نوم يې (تحفة صالح) او دده غزل.
۲۷ - د (۹۲۰هـ.ق) کال حدود د مېرمن نېکبختې د ژوند دوره، ددې کتاب (ارشاد الفقرا) او ددې د نصيحت شعر.
۲۸ - د (۱۰۰۰هـ) کال حدود د شيخ محمد صالح الکوزي د ژوند دوره او دده غزل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغوني ادب د کميت او کمښت علتونه

د پښتو ادبي تاريخ لومړۍ دوره له دويمې هجري پېړۍ څخه پيلېږي او د يوولسمې هجري پېړۍ تر اوايلو پورې دوام کوي. د پښتو کوم اثار چې په لومړۍ ادبي دورې پورې اړه لري، د کميت له پلوه ډېر نه دي او د هر شاعر او ليکوال محدودې شعري نمونې تر موږه رارسېدلې دي. ددې دورې ډېرو شاعرانو او ليکوالو د کتابونو نومونه موږ ته ښکاره دي، خو زياتره دا کتابونه او ديوانونه اوس ورک دي.

د پښتو ادب د لومړۍ دورې په اثارو کې يوازې د سليمان ماکو د تذکرة الاوليا د بشپړ کتاب ځينې برخې موږ ته رارسېدلې دي. په عمومي ډول د پښتو د ادبي تاريخ د لومړۍ دورې اثار بېلابېل اثار دي. که څه هم د پښتو د لومړۍ دورې اثار د کيفيت له پلوه ډېر لوړ ارزيابي کېدلای شي، خو د کميت له پلوه ډېر کم دي. دا چې ولې د لومړۍ دورې اثار د کميت له پلوه له کمښت سره مواجع شوي او څه علتونه لري، چې دا اثار موږ ته په پوره ډول نه دي رارسېدلي، کوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

مهم مسایل ددې لامل شوي دي چې دغه اثار له منځه تللي؟ غواړم هغو ته نغوته وکړم:

۱- افغانان د اسلامي عصر په بېلابېلو پېړيو کې د پرديو تر يرغلونو لاندې راغلي دي، په دغو يرغلونو کې چې چا د پرديو په مقابل کې زيات مقاومت کړی دی، هومره ضررونه هم ورته زيات متوجې شوي او ټولې مادي او معنوي شتمنۍ يې له خاورو سره خاورې شوې دي. پښتانه د عربو له حملو نيولې بيا د چنګېز، تېمور او نادر افشار او نورو يرغلګرو تر مستقيمو حملو لاندې راغلي دي او ډېر زيانونه يې ګاللي، چې د دغو يرغلونو په بهير کې دغه اثار په جګړو او يا هم په قصدي توګه د يرغلګرو له خوا له منځه تللي دي.

د مغولو تر تاړاک او چپاول دمخه تر (۷۰۰هـ.ق) پخوا د پښتو ژبې ادبي مرکزونه غور، هلمند، ارغنداو او د ترنک ورشوګانې وې چې دغه ادبي مرکزونه د مغولو خونخوارو لښکرو وران او د مدنيت يوه بېلګه يې هم په کې پرېښنوده، داسې ښکاري چې ډېر پښتو کتابونه او علمي اثار هم ورسره تباه او پوپناه شوي وي.

۲- د پښتني ټولنې د پوهې د کچې ټيټوالی او له ورته پوهنيزو چارو سره لېوالتيا نه درلودل د دغو اثارو د نه خونديتوب باعث ګرځېدلي دي.

۳- د پښتون ولس له يو بله څخه د لرېوالي او نه اړيکو له کبله هم کېدی شي د پښتو د لومړۍ دورې اثار په بېلابېل ډول پاتې شوي وي. بله دا چې ښايي پښتنو د مذهبي تعصبونو له پلوه له شعر سره ډېره مينه نه لرل او شاعرانو ته په درنه سترګه نه کتل او شعر ويلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته ګناه ويل هم ددې سبب ګرځېدلي وي چې دغه اثار يې له منځه وړي وي، چې ښه بېلګه يې د ښځو د اثارو نه موجوديت دی.

۴- د شرايطو د تنګوالي (د چاپي وسايلو کموالي) له امله هم کېدی شي دغه اثار په ليکل شوې بڼه د ليکوال تر ليکنې محدود پاتې شوي وي.

۵- په مجموعي توګه ددغو اثارو ذخيره کېدو او د دې کتابونو د خونديتوب لپاره د ځای نشتوالی او دې کتابونو د ساتلو په طريقو د نه پوهېدلو، دغه اثار د بهرنيو د يرغلونو له وېرې ښايي په ځمکو يا دېوالونو کې ښخ کړای شوي وي او هغه اثار هماغسې ښخ پاتې وي او له خاورو سره خاورې شوي وي.

په دې ليکنه کې د پښتو ادبياتو تاريخ (لرغونې او منځنۍ دورې) څخه ګټه اخيستل شوې، خو ځينې دلايل ما له خپل فکره ليکلي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې عرفان او تصوف

د اوومې هجري پېړۍ په دوران کې عرفاني افکارو پښتو شعر او ادبیاتو ته لاره پیدا کړه او حضرت شیخ متي لومړی عرفاني شعر په پښتو کې لیکلی و.

د شیخ متي مناجات په پښتو ادبیاتو کې د عرفاني شعر بېلګه ده، تر دې وروسته بیا له اوومې پېړۍ نه تر لسمې هجري پېړۍ پورې موږ په خپلو لاسته راغلو پښتو متفرقه اثارو کې دغسې د عرفاني فکر لرونکي اثار نه لرو، خو په لسمه هجري پېړۍ کې موږ له افغانستان او پښتونخوا ځخه لرې د هندوستان په سیمو کې چې کوم پښتانه اوسېدلي، درې پښتانه شاعران پېژنو چې درېواړه یې لوی صوفیان، عابدان او زاهدان وو او کوم اثار چې له دوی ځخه پاتې دي د عرفاني افکارو بیانوونکي دي. نوموړي صوفیان؛ شیخ عیسی مشواني، شیخ بستان بړېځ او شیخ علي سرور لودي دي.

شیخ متي:

دا مشهور عارف او شاعر له پښتنو غوریاخېلو ځخه دی چې دده لوی نیکه خرښبون هم د پښتو ادیب او شاعر و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ متي د عباس زوی و، عباس د عمر او عمر د خلیل زوی و.
خلیل د غوریا او غوریا د کند بن خرښبون زوی و.

شیخ متي پر (۲۲۳هـ) کال زېږېدلی او د (۲۵) کلونو په عمر د ترنک پر غاړه پر (۲۸۸هـ) کال وفات شوی دی. د شیخ متي کورنۍ په خلیلو غوریاخېلو کې خورا مشهوره ده، شیخ د پښتو یو خورا لوی صوفي او عرفاني شاعر دی. شیخ متي بابا د خپلې زمانې په فرهنګي حلقو کې د مسلطو فکري جریانونو تر اغېزې لاندې د خپل باطن او خپل ذهن د ضمیر او زړه د صفایۍ لپاره عرفان ته مخه وکړه او د خدای پېژندنې پر دې باریکه لار یې سفرونه وکړل. شیخ متي په زهد، تقوا او د عرفاني مدارجو په طی کولو سره دومره مشهور او محبوب شو چې د خلکو مرجع وه او د یوه ډېر ستر روحاني شخصیت په توګه یې د شیخ متي په نامه شهرت درلود.

شیخ متي د خپل عصر په تصوف واقف سړی و، دده شعر ثابتوي چې ده په عرفان او تصوف کې پاخه افکار درلودل او د پښتو د متصوفو شاعرانو امام ګڼل کېږي.

شیخ متي خپل اشعار په یوه مجموعه (د خدای مینه) کې کښلي وو. د (خدای مینه) یې د کلات د غونډان په سیمې کې د خپلو اشعارو کتاب بشپړ کړ. د شیخ متي اشعار پر وحدة الشهود بناء دي چې د تصوف یوه طریقه ده.

دا هم د شیخ متي د شعر یوه برخه او دا یوه داسې نمونه ده چې د عرفاني او تصوفي شعر په دیباچه او پیل کې درېدلې.

پر لویو غرو هم په دښتو کې
په لوی سهار، په نیمو شپو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پـــــه غـــــاړه ږغ او پــــــه شـــــېلو كــــې
يـــــاد ويرژليـــــو پـــــه شـــــپېلو كــــې
تـــــول ســــتا د يــــاد نــــارې ســـــورې دي
دا ســـــــــتا د مينـــــــــې تنـــــــــدارې دي

شيخ عيسى مشواني:

مشواني د پښتنو يو ټبر دی، شيخ عيسى هم لـه دې ټبره د پښـتو د منځنيـو دورو شـاعر دی، شـيخ عيسـى مشـواني د هندوسـتان پـه (داملـه) كې اوسېده او د هندوستان د افغـان پاچـا (شېرشـاه سوري) معاصر و. دده د ژوندانه زمانه يا وخت تر (۹۰۰هـ) وروسته ټاكلای شو. شيخ عيسى په پښتو، پارسي او هندي ژبـو يـوه ګډه منظومـه رساله ليكلې وه. شيخ عيسى د خدای(ج) په توحيـد كـې پـه پښـتو، پاړسي او هندي ژبو ښه شعرونه ويلي دي.

د دده د شعر نمونه په مخزن افغـاني كـې راغلـې چې درې بيتـي دي. دده له شعر څخه دا معلومېږي چې عيسى له پخو متصـوفينو څخـه و.

دا هم د شيخ عيسى د شعر نمونه:

پــه خپلــه كــار كــړې، خپلــه انكــار كــړې
كلـــه بـــادار يـــې كلـــه مـــې خـــوار كـــړې
تــــه خـــو قـــادر يـــې! پـــه صـــفتونو
كلـــه مـــې نـــور كـــړې كلـــه مـــې نـــار كـــړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

((عیسی)) حیران دی په دې شیونو
کله مې یار کړې کله اغیار کړې.

شیخ بستان بړیڅ:

شیخ بستان د پښتنو له ادبي او روحاني مشاهیرو څخه دی. پلار یې د کندهار په ښوراوک کې اوسېده، د پلار نوم یې محمد اکرم و، شیخ بستان په ځوانۍ کې هند ته لاړ او ددغه هېواد په (سامانه) نومي ځای کې اوسېده. شیخ بستان د ((بستان اولیا)) په نامه یو کتاب هم لیکلی و چې له شور نه ډک او دده له عرفاني جمال سره برابر و. د مخزن افغاني مولف نعمت الله هروي د شیخ بستان ملګری و چې په بحري (سمندري) سفرونو کې ورسره یونیم کال پاتې شوی و.

شیخ بستان د (۱۰۰۲هـ.ق) کال د ربیع الثاني په دویمه نېټه د ګجرات په احمداباد کې وفات شو. د شعر نمونه یې داده:

د مینې اور دې زما زړګی وریت په انکار کئ نا
ښې تار و نار کئ نا
خود به ویلېږم چې مې زړه پر تا مفتون کئ نا
ځان مې زبون کئ نا
اوښکې مې څاڅي پر ګرېوان یو وار نظر که پرما
راسه ګذر که پرما

(c) ketabton.com: The Digital Library

شيخ علي سرور لودي:

علي سرور په قوم شاهدخېل لودي و. شيخ علي سرور د لسمې هجري پېړۍ په دوران کې د ملتان په (کهرور) نومې سيمه کې اوسېده او استاد حبيبي يې د ژوند زمانه د (۹۲۰هـ.ق) حدودو کې ټاکلې ده. په پټه خزانه کې د شيخ علي سرور لودي له اقوالو او غزلو معلومېږي چې شيخ په اسلامي تصوف کې د زياتې مطالعې خاوند و او د لويو متصوفينو اثار يې لوستي وو. د شيخ عيسى علي سرور لودي د شعر نمونه په پټه خزانه کې راغلې. د پټې خزانې مولف د تحفهٔ صالح په حواله دده يو صوفيانه غزل رانقلوي:

د غزل نمونه يې داده:

محبت پياله مې نوش کړه په مجاز کې
د حق نور وينم په سترګو د اياز کې
درست وطن راته درياب شو بې ديدنه
ديد مې نه شي مګر خداى مې سبب ساز کې

شيخ محمد صالح اکوزی:

پر پورته يادو شويو درېواړو عارفو شاعرانو سربېره بل شاعر چې د کندهار په سيمو کې تېر شوی دی، هغه شيخ محمدصالح اکوزی نومېږي. دا شيخ د پټې خزانې په روايت د (جلدک) په سيمو کې اوسېده چې ډېر عالم او عابد سړی و. علامه حبيبي دده د ژوند زمانه د (۱۰۰۰هـ.ق) شاوخوا ټاکلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لرغوني ادبي دورې تصوفي ځانګړنې:

د لرغونې دورې د دغو صوفيانو ډېر منظوم او منثور اثار زموږ په واک کې نه شته، يوازې د پخوانيو مورخينو د ليکنو او د دوی د خپلو لږو اثارو له مخې دومره ويلای شو چې دغه کسان عارفان وو او له دغې پوهې خبر او پر دې لاره روان وو.

لکه څنګه چې پر دغه وخت يا مهال تصوف پښتو ادب ته نوی راننوتی و، نو لاډېر پېچلی شوی نه و او نه يې د روښانيانو غوندې پېچلې او درنې تصوفي تجربې لرلې، چې پېچلې تصوفي اصطلاحات يې ورته کارولي وای. ددغه مهال تصوف او تصوفي ادب کله دومره ساده شي، چې که پټې خزانې او نورو اثارو ددغو صوفيانو ژوند پېښې راخيستې نه وای، ښايي چا صوفيان نه وای بللي او په دې توګه د لومړۍ دورې تصوف د رحمان بابا د تصوف غوندې فطري تصوف دی او له تکلف او سختو لغاتو او کلمو څخه پاک دی، ځکه چې پر دې مهال تصوف پښتو ادب ته نوی راننوتی او لاکوچنی و، نو د دويمې ادبي دورې د صوفيانه تجربو غوندې تجربې يې لانه وې کړې، خو دې دورې خپل ادبي ارزښت ساتلی او تصوف يې په ښکلې، ساده او هنري ژبه راوړاندې کړی دی. بل موږ ددې دورې صوفيان د راوروسته صوفيانو په څېر په زغرده د وحدة- الشهود او وحدة الوجود پر ډلګيو نه شو وېشلای ځکه د شيخ متي له شعري بېلګې پرته نور تصوفي شعرونه دا رنګ او بوی نه لري او نه دومره ژور پرمختګ کولای شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

په دې لیکنه کې د اجمل ښکلي: ((تصوف او عرفان))، د پوهاند عبدالحی حبیبي: ((د پښتو ادبیاتو تاریخ)) او د سرمحقق زلمي هېوادمل ((د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغوني او منځنۍ دوره)) له بېلابېلو مخونو څخه ګټه اخیستل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو په لرغونې شاعرۍ کې د ځینو متروکو او پېچلو لغتونو ماناوې

په پښتو لرغونې شاعرۍ کې ځینې داسې لغتونه کارول شوي، چې اوس یا نه استعمالېږي یا په هغه مانا نه کارول کېږي او یا په لږ تغیر سره کارول کېږي، په دې کې د لاندې شاعرانو د نظم لغتونه چې په پټه خزانه کې راوړل شوي دي، موجود دي:

۱- محمد هوتک- نثر

۲- بابا هوتک- نظم

۳- شیخ ملکیار- سندره

۴- شیخ خربښون بابا- نارې

۵- شیخ اسماعیل سړبنی- نارې

۶- شیخ متي- شعر

۷- امیر کروړ- شعر

۸- شیخ اسعد سوري- قصیده

۹- ښکارندوی غوري- قصیده

۱۰- ابو محمد هاشم سرواني- ژباړه

۱۱- شیخ تیمن بابا- شعر

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲- شیخ بستان بړیځ- بدله
۱۳- شیخ رضي لودي- پاړکی
۱۴- نصر لودي- پاړکی
۱۵- شیخ عیسی مشوانی- شعر
۱۶- سلطان بهلول لودي- رباعي
۱۷- خلیل خان نیازی- رباعي
۱۸- زرغون خان نورزی- مثنوي
۱۹- دوست محمد کاکړ- نظم
۲۰- شیخ محمدصالح- غزل
۲۱- شیخ علي سرور لودي- غزل

چې په لاندې لښتلیک کې مانا شوي دي:

ګڼه	لغات	مانا
۱	اوجاړ	خراب، ړنګ
۲	اودوم	علاج، چاره
۳	اتل	پهلوان
۴	اغېز	تاثیر، اثر
۵	ایواد	هېواد
۶	اوکوب	شان او شوکت
۷	اوځار	مشهور
۸	اشلکونه	شعرونه
۹	ایلایي	اطاعت
۱۰	ایړ	کښتی

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۱	استائی	استازی
۱۲	اپوته	اړول، تبدیل
۱۳	اخیسته	حمله، تیری
۱۴	اغلې	ښایسته
۱۵	بیارته	بېرته
۱۲	بربڼ	پورته باغ
۱۷	باړی	فایده غوښتل
۱۸	بېړۍ	زولنې
۱۹	بامي	د ګل نوم دی
۲۰	بریځر	غرمه
۲۱	برمل	ماسپښین
۲۲	بودتون	د بوتانو ځای
۲۳	بمبڼ	د هندوانو پیر
۲۴	بڼ	سیال، مقابل
۲۵	برغه	مقصد
۲۲	بامم	پالم، روزم
۲۷	برل	فتحه
۲۸	پاسوال	ساتونکی
۲۹	پرتمین	د عزت خاوند
۳۰	پلور	خرڅول
۳۱	پنځ	پیدایښت، طبیعت
۳۲	پلن	پیاده

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۳	پېر	نوبت
۳۴	پلاز	تخت
۳۵	پاړکی	د شعر ټوټې
۳۶	پسولل	ګنډل، سمبالول
۳۷	پېرل	اخيستل
۳۸	تېرو	تجاوز، ظلم
۳۹	ترخ	بغل
۴۰	تون	ځای
۴۱	ترار	وارخطا
۴۲	تېرون	زياتی
۴۳	ترې	پول
۴۴	ترمل	ماښام
۴۵	تاخون	د زړه غم
۴۶	ترپلل	تبنتېدل
۴۷	تورن	تهمتي
۴۸	ټيکاونه	راحت، ارام
۴۹	ټيکنه	عدالت، انصاف
۵۰	جنډې	ګلونه
۵۱	جوپه	قافله
۵۲	جاندم	دوزخ
۵۳	جاجي	فکر کوي
۵۴	چنډې	شاعر

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵۵	چوڼی	بلبل
۵۶	ځوری	د سفر توښه
۵۷	ځوار	صبر
۵۸	ځپان	ځپه
۵۹	ځنډونه	غاړې، ځنډې
۶۰	ځورنګ	زخمي
۶۱	ځری	استازی
۶۲	ځغلا	تېښته
۶۳	ځلا	برېښېدل
۶۴	خونول	شیندل، تیت
۶۵	خاتیځ	لمرخاته
۶۶	خړ	خاکي، بد
۶۷	ختې	جامې
۶۸	درمل	علاج، دارو
۶۹	دښنه	دښمنان
۷۰	روده	لاره
۷۱	رپ	رپېدل
۷۲	روغي	سلامتي
۷۳	رامشت	ساز او سرود
۷۴	رپي	رپېږي
۷۵	رغا	بېزاره
۷۶	رښتونه	رښتیا

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷۷	ربل	پېرزوينه
۷۸	زمولوي	مړاوي کوي
۷۹	زړن	زړور
۸۰	زرغا	سمسور
۸۱	زغل	تبنتېدل
۸۲	زيارنه	زحمت
۸۳	ژوبلور	جنګيالي، عسکر
۸۴	ژوبلله	زخمي کېدل
۸۵	ژبور	تېز ژبی
۸۶	ژوبله	جنګ
۸۷	سوران	توپان
۸۸	سورې	فرياد او نارې
۸۹	سوان	ارامي، سهولت
۹۰	سوب	حاضر
۹۱	سوبمن	فاتح
۹۲	سخ	افرين
۹۳	سين	سيند
۹۴	سوځند	سوځوونکی
۹۵	سمي	سم
۹۶	سوبه	فتحه
۹۷	ستايوال	ستايونکی
۹۸	سکڼي	پرې کوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹۹	سما	انصاف
۱۰۰	سته	اساس، تهداب، بیخ
۱۰۱	سوراړ	وچه دښته
۱۰۲	سار	ساری، مثل
۱۰۳	سینګړونه	ډبریز، ډبرین
۱۰۴	ستهال	هېواد
۱۰۵	سال	میده شګه
۱۰۶	سوني	دروغ
۱۰۷	سادین	شودیاره ځمکه
۱۰۸	ساندي	ویر ماتم
۱۰۹	سور	خوښی
۱۱۰	سود	ډاډ، اطمینان
۱۱۱	شخړه	جګړه
۱۱۲	شنار	ظلم
۱۱۳	شڼ	مست
۱۱۴	شڼا	مستي
۱۱۵	ښکلل	سینګار کول
۱۱۶	ښځمني	ښځې
۱۱۷	ښهانه	ښېګڼه
۱۱۸	غوړن	خبر
۱۱۹	غبرګون	عکس العمل
۱۲۰	کوټ	کلا، قلعه

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲۱	کرغه	وچه ځمکه
۱۲۲	کهول	کورنۍ
۱۲۳	کړونګی	ابشار
۱۲۴	کورول	باطلول
۱۲۵	کاوه	کول
۱۲۶	کروړ	سخت
۱۲۷	کویله	د مرغه نوم دی
۱۲۸	کړېدل	ګرځېدل، طواف
۱۲۹	ګاڼل	د زېوراتو بندول
۱۳۰	ګواښل	تهدیدول
۱۳۱	ګروهه	عقیده
۱۳۲	لته	سیمه
۱۳۳	لژند	ککړ
۱۳۴	لور	پېرزوینه
۱۳۵	لونل	شیندل، پاشل
۱۳۶	لرغونی	پخوانی
۱۳۷	لرمل	مازیګر
۱۳۸	لمانځنه	ستاینه
۱۳۹	لتاړ	خراب
۱۴۰	ملونه	ملګري
۱۴۱	مراندې	تنابونه، د زړه رګونه
۱۴۲	مېشت	پراته، ساکن

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۴۳	میرڅی	دښمن
۱۴۴	من	اراده
۱۴۵	مخسور	بریالیتوب
۱۴۶	ملا	ملګرتیا
۱۴۷	مواس	ساتونکی
۱۴۸	منښت	قبلول
۱۴۹	نېز	سېلاب
۱۵۰	نېزوړی	خاشي، خس
۱۵۱	نمنځ	احترام، ستاینه
۱۵۲	ناره	د شعر یو ډول دی
۱۵۳	نمنځي چار	عابد، زاهد
۱۵۴	نمرې	جامې
۱۵۵	نست	نابود
۱۵۶	نغوربېده شي	واوربېدل شي
۱۵۷	نومړ	نوموړی
۱۵۸	نمزدک	جومات
۱۵۹	نتلی	غمجن
۱۶۰	ویرژلی	غمځپلی
۱۶۱	ویاړنه	فخریه
۱۶۲	ودنه	روزنه، پرمختګ
۱۶۳	ویرمن	غمجن
۱۶۴	وړنګن	وړانګې لرونکی

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۶۵	ځلم	ځلېږم، برېښنم
۱۶۶	ورمونه	نصیحتونه
۱۶۷	هېښېږي	حیرانېږي
۱۶۸	هسک	اسمان
۱۶۹	یرغالم	یرغل کوم
۱۷۰	یون	حرکت
۱۷۱	یادي	یادول

د ځینو سیمو موقعیت

ګڼه	د سیمې نوم	موقعیت
۱	اتغر	د کلات په جنوب ختیځ کې یوه سیمه ده
۲	ارغستان	د کندهار په جنوب ختیځ کې یوه سیمه ده
۳	اولان	د شاه جوی په شمالي برخو کې یوه سیمه ده
۴	بغنین	د غور او زمینداور په منځ کې پرته سیمه
۵	پښین	په بلوچستان کې یوه سیمه ده
۶	تازی	د کلات په شمال ختیځ کې یوه سیمه ده
۷	توبه	د کندهار په جنوب ختیځ کې پرته سیمه ده
۸	جروم	د کندهار له جنوب لویدیځ نه تر سیستان پورې سیمه
۹	جلدک	د کندهار په شمال ختیځ کې پرته سیمه
۱۰	داور	هلمند ته نږدې یوه سیمه ده
۱۱	دیبل	کراچۍ ته نږدې یو ښار دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲	دیراوت	د کندهار په شمال شرق کې یوه سیمه ده
۱۳	ږوب	د سلیمان د غره په شمالي لمنو کې پرته سیمه
۱۴	سور غر	د شاه جوی او اولان ترمنځ غر دی
۱۵	غرج	د هرات له شماله تر امو پورې
۱۲	غنډان	د کلات او شاه جوی ترمنځ غر دی
۱۷	قصدار	په بلوچستان کې یو ښار دی
۱۸	کسي غر	د سلیمان غر
۱۹	مرغه	د کندهار په جنوب ختیځ کې پرته ده
۲۰	وازه خوا	د غزني په جنوب ختیځ کې یوه دښته ده

یادونه: دا لغتونه اکثره د همغو شاعرانو په شعرونو کې راغلي چې پټې خزانې معرفي کړي او د کلام ښېلګې یې خوندي کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قصيدې پېژندنه
او د شيخ اسعد سوري قصيده

د قصيدې لغوي مانا قصد او اراده ده او په ادبي اصطلاح کې هغه شعري فورم يا کالب دی چې تر يوې مطلع لاندې ويل کېږي، د بيتونو شمېر يې له (۱۵) څخه تر (۷۰-۸۰) پورې او ان تر (۲۰۰) بيتونو پورې رسېدلای شي. ځينې قصيدې دوه او يا تر هغې زياتې مطلعې هم لري. هره قصيده مطلع، مقطع، تغزل او تشبيب لري.

د شيخ اسعد سوري پېژندنه:

د پښتو تر ټولو پخوانۍ لاسته راغلې قصيده د اسلامي دوران د پنځمې پېړۍ په اوايلو پورې اړه لري او هغه پخوانی شاعر چې د پښتو پخوانۍ لاسته راغلې قصيده يې ويلې ده، شيخ اسعد سوري دی. د شيخ اسعد سوري قصيده د تاريخ سوري مولف راوړې ده او له دې کتاب څخه شيخ کته متي زي په لرغوني پښتانه کې اخيستې ده او له لرغوني پښتانه څخه محمد هوتک په پټه خزانه کې خوندي کړې ده. شيخ اسعد سوري د محمد زوی و، په غور کې يې استوګنه درلوده او د غور د سوري شاهانو په دربار کې د عزت خاوند و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ اسعد د غور له سوري شاهانو څخه د امیر محمد سوري معاصر و او د غور په اهنګرانو کې د دغه سوري پاچا په دربار کې اوسېده. شیخ اسعد د امیرمحمد سوري تر مړینې وروسته هم ډېر کلونه ژوندی و او پر (۴۲۵هـ.ق) کال په (بغنین) کې وفات شو.

د شیخ اسعد سوري د قصیدې ښکلاییز اړخ:

د شیخ اسعد سوري یوه پخه او په تول پوره، په هنري ښکلاوو سمبال قصیده زموږ په واک کې ده چې شاعر دا قصیده د غور د افغان سوري پاچا امیرمحمد سوري پر مړینه ویلې وه. په دې قصیده کې شاعر خپل غم نه ژاړي، بلکې د ملت، سوریانو او غوریانو غمونه ژاړي او هغه ملي زیانونه چې د محمد پر مړینه د هغه وخت سوریانو او غوریانو ته متوجه وو، هغه بیانوي.

ددې قصیدې ویل له ټولو ادابو سره برابر دي او له فني پلوه کومه نیمګړتیا نه په کې لیدل کېږي. د هنر، ښکلا، انځور جوړونې او د طبیعت د جمال د تصویرولو له پلوه دا قصیده په تول پوره او د هنر په ګاڼه پسولل شوې ده، په دې قصیده کې سره له دې چې ځینې عربي او فارسي لغات هم په کې په څرګند ډول موندل کېږي، خو ځینې داسې پښتو لغتونه هم په کې شته چې اوس په عامه پښتو کې نه دي رواج او ښایي په ځینو غرنیو لهجو کې یې ځینې کلمات رواج وي. په دې قصیده کې ساده ګي او رواني موجوده ده، دا قصیده موږ ته راښیي چې په پښتو ادب کې تقریباً تر دې دورې وړاندې هم شعر او نظم پاخه وو، د شیخ اسعد سوري قصیده د پښتو زاړه لغات معرفي کوي، له بل پلوه مرثیه ده. دا قصیده ټول (۴۴) بیته لري او (۱۱) خطابي بیتونه لري. په دې قصیده کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاعر په ټولو برخو کې هغه ټکي مراعات کړي چې د یوې ډېرې ښکلې او د شور او جذبه لرونکې رثائیه قصیدې په لوازمو کې شمېرل کېږي او د قصیدې وروستۍ برخه شاعر پر یوه داسې اجتماعي او اخلاقي نتیجه بنا کوي، چې د پښتنو له ملي عنعناتو سره سمون لري او د پینځمې هجري پېړۍ په پیل کې د غور د سوري افغانانو د ملي احساساتو ښکارندویي کوي.
دا قصیده د پښتو ژبې لومړنۍ قصیده ده. د شیخ اسعد سوري په قصیدې کې د بدیع او بیان له صنعتونو نه په ښکلي ډول کار اخیستل شوی دی، لکه:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چې خاندي په بهار

د کوکار او خاندي کلمې د تضاد صنعت پورې اړه لري.

تضاد یا طباق:

هغه صنعت دی چې شاعر خپل شعر کې دوه مقابل او متضاد لفظونه راوړي.

دویم بیت:

هر غټول چې په بیدیا غوړېده وکا
ریژوي یې پاڼې کاندي تار په تار

د غوړېده او رېژوي کلمې د تضاد صنعت لري.

دریيم بیت:

ډېر مخونه د فلک څپېړه شنه کا
ډېر سرونه کا تر خاورو لاندې زار

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا بیت د تشبیې صنعت لري. د زمانې ګردش د فلک له څپېړې سره تشبیې شوی دی.

تشبیې: د تشبیې لغوي مانا د دوو شیانو په یوه مانا کې ګډون دی او په ادبي اصطلاح کې د دوو شیانو له یو بل سره هم رنګه یا یو ډول کول دي، خو په دې شرط چې دا هم رنګه یا هم مثله کول ادعایي وي نه رښتیني.

څلورم بیت:

د واکمن له سره خول پرېباسي مړ سي
د بېوزلو وینې توی کاندي خونخوار

د واکمن او بېوزلو کلمې د تضاد صنعت لري.

پینځم بیت:

چې له برمه يې زمري رېږي څنګلو کې
له اوکوبه يې ډاري تیرو جبار

برمه او اوکوبه دوه مترادفې کلمې دي.

مترادفې کلمې: هغو ته ویل کېږي چې په لیکلو کې سره توپیر لري او په مانا کې یو شان وي.

اتم بیت:

په یوه ګردښت يې پرېباسي له برمه
نه يې غشی نه لیندۍ وي نه يې سپار

په دې بیت کې د مراعات النظیر صنعت موجود دی. د غشي، لیندۍ او سپار په کلماتو کې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مراعات النظیر یا تناسب: هغه صفت ته ویل کېږي چې شاعر په خپل کلام کې داسې کلمې راوړي چې یو له بله تناسب ولري، نو ځکه دغه صنعت ته تناسب هم وایي.

نهم بیت:

څه تېری څه ظلم کاندې ای فـلکـه
ستا له لاس ندی هېڅ ګل بې له خار

د ګل او خار کلمې د تضاد صنعت لري.

لسم بیت:

په ویرژلو لور نه کړي په زړه کرارېه
پــر نــتلیــو اوروې د غــم نــاتـار

د ویرژلو او لور کلمې د تضاد صنعت لري او کرارېـه کلمه پخوانۍ پښتو کلمه ده چې اوس زیاته نه کارېږي.

دولسم بیت:

لـه تـېریـو دې اوښې څاڅي لـه ورېځــو
چینې ژاړي پــه ورتې ورتې ستا لــه شنار

د اوښې او ژاړي کلمې د استعارې صنعت لري.

استعاره: لغوي معنا یې په سوال او امانت، رعایت یا پـه پور څه شي غوښتلو ته وایي او استعاره پـه اصطلاح کې یـوه کلمـه پـه غیر حقیقـي مانـا اسـتعمالول دي او د حقیقـي او مجـازي مانـا تـرمنځ علاقه مشابهت او ورته والی دی.

استعاره څلور رکنونه لري: مسـتعار، مسـتعار لـه، مسـتعار منـه او وجه جامع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیارلسم بیت:

نه به لاس واخلې له ځوره نه به لورې
نــه بــه مــلا کــړې لــه بېوزلو له ترار

د زوره او لورې کلمې د تضاد صنعت لري.

پنځلسم بیت:

نه به وصل کړې مین له بل مینه
نـــه بـــه درمـــلې ټـپونه د افګار

د مین او مینه کلمې د مذیل زاید تجنیس لري.

مزیل زاید تجنیس: که د متجانسو کلمو د پای توری زیات او کم وي، مذیل زاید تجنیس بلل کېږي.

اوولسم بیت:

کله غوښې کاندې مراندې د زړګیو
کـــله تـېر بـاسي وګـړي هـوښیار

د دې بیت صنعت استعاره دی. د مراندې کلمـه د استعارې پـه ډول استعمال شوې ده.

شپږ ویشتم بیت:

تر نړۍ یې غوره خاورې هدیره کا
د زمـریو پــه بـېړیو کله وي څوار

په دې بیت کې له تشبیه صنعت څخه کار اخیستل شوی دی.

اوویشتم بیت:

په دې ویر د غور وګړي تورنمـري سـول
پـــه دې ویـــر رڼـا تـیاره سولـه د ښار

د رڼا او تیاره کلمې د تضاد صنعت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اته ويشتم بيت:

ګوره څاڅي رڼې اوښې له دې غرونو
دا کړونګی ساندې لي په شورهار

دا بيت د حسن التعليل صنعت پورې اړه لري. رڼې اوښې او ساندې په کلمو کې.

حسن التعليل: د يوه وصف لپاره د يوه ناحقيقي مګر لطيف او مناسب سبب راوړلو ته حسن التعليل وايي.

نهه ويشتم بيت:

نه هغه زرغا د غرونو د بېديا ده
نه د زرکيو په مسا دی کتهار

د مسا دی کلمه د استعارې صنعت لري.

دېرشم بيت:

نه غټول بيا زرغونېږي په لاښونو
نه بامي بيا مسيده کا په کهسار

د مسيده کلمه د استعارې صنعت لري.

دوه دېرشم بيت:

د پسرلي اوره تودې اوښې تويينه
مرغلرې به نسيان نه کړي نثار

دا بيت د استعارې صنعت لري. د تودې اوښې په کلمه کې.

څلور دېرشم بيت:

نه ښکارېږي هغه سور د سور په لتو
نه ځلېږي هغه لمر پر دې ديار

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا بيت تجنيس صنعت لري، له لومړي سور څخه مراد امير محمد سوري دی او له دويم سور څخه مراد سوريانو قبيله ده.

تجنيس: د تجنيس لغوي مانا همجنس کول دي او په اصطلاح کې که چېرې په يو بيت يا يوه نيم بيتي کې دوه يا زياتې کلمې داسې راشي چې په ليک او لوست کې سره يو شی او يا څه سره ورته وي او ماناوې يې سره جلا وي.

شپږم د پرشم بيت:

هغه غور په وير ناتار د واکمن کنبېوت
هغه غور سو د جاندم غوندې سور اړ

دا بيت د مرسل تشبېې صنعت پورې اړه لري.

اوه د پرشم بيت:

لاس دې مات سه ای فلکه چې دې وکا
محمد غوندې زمری د مړينې ښکار

دا بيت د استعارې صنعت پورې اړه لري.

څلوېښتم بيت:

چې زمري غوندې اوکمن ځي له جهانه
چې څوک نه کړي په نړۍ بـاندې قـرار

دا بيت د تشبېې صنعت لري.

يو څلوېښتم بيت:

سخ په تا ای محمده د غور لمر وې
په نړۍ به نه وي ستا د عـدل سار

دا بيت هم د تشبېې صنعت لري، چې امير محمد سوري له لمر سره تشبېې شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغونو ادبیاتو کې ساقي نامه

د ساقي نامې تعریف: ساقي نامه د شعر معنوي ډول دی، ساقي نامه فورمونه نه دي، بلکې محتوایي شکل لري چې دا ډول اشعار د مثنوي په متقارب بحر کې ویل کېږي او د خمریه اشعارو په فروعاتو کې شامل دي.

په ساقي نامو کې به د شعراوو مطلب دا و چې دوی به له ساقي څخه د میو هیله کوله. د ساقي، جام، صراحي او میو صفات به یې بیانول. د دنیا بې وفایي او د یو څو ورځو ژوندون په خوښۍ تېرول او د بزم تودول د ساقي نامو عمومي مضمون و.

دې ډول اشعارو په عربو کې له پخوا څخه رواج درلود، بیا عجمي شاعرانو دغه ډول اشعار وویل او په همدې تقلیدي ډول په پارسي شاعرۍ کې د خمریه اشعارو ویل پیل شول او ددغو ژبو د ادبیاتو تر تاثیر لاندې په پښتو شاعرۍ کې هم ساقي نامه ویل پیل شول.

د پښتو په لرغونو ادبیاتو کې لومړی نفر چې ساقي نامه یې لیکلې وه، (زرغون خان نورزی) دی. زرغون خان نورزی اصلاً د نوزاد و او د قوم مشري یې کوله، په دغو وختونو کې د ماورالنهر شیباني خان پر هرات او سیستان هجوم وکړ، نو زرغون خان د وطن له

(c) ketabton.com: The Digital Library

مدافعینو څخه ګڼل کېده او د متهاجمینو پر وړاندې یې سختې جګړې کړې وې.
داسې معلومېږي چې زرغون خان نورزی یو ملي قاید او د وطن ازادیخواه مدافع او جنګیالی سړی و، سربېره پر دې د علم خاوند هم و او د علم او ادب په میدان کې پوخ او نومیالی شاعر تېر شوی دی.
نورزی د پښتو ژبې ښه شاعر او د دیوان خاوند دی، چې دده دیوان په کجران کې پر (۹۱۲هـ.ق) کال له ملا ایوب تیمني سره موجود و او پر دغه کال چې دولت محمد کاکړ هرات ته تللی و، هلته یې دا دیوان کتلی و چې (۳۰۰) پاڼې یې درلودې.
زرغون خان نورزی ډېر عمر ژوندی و او د ډېر سپین ږیرتوب پر وخت پر (۹۲۱هـ.ق) کال په هرات کې وفات شوی دی.
د زرغون خاان نورزي ساقي نامه ټول (۳۹) بیته لري چې زه یې دلته د څو بیتونو یادونه کوم:

ساقي نامه

ساقي پیاله راکړه — مرور یار مې پخلا کړه
اوبه تویې په لمبو کړه — اور مې مړ په دې اوبو کړه
پسرلی سو غونچه ګل کا — زلفې تاوې د سنبل کا
بلبلان شور و فغان کا — کړېدن په ګلستان کا
زاهد وځي صومعې څخه — شراب پیري میخانې څخه
هر سړی په میو مست دی — دې بهار کې ګلپرست دی
په راغو کې سرې لمبې دي — د غټولو ننداري دي
جهان ټول سور او زرغون سو — وچ راغه ښکلی ګلګون سو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرې ټول شور و شعب کا　　یـاراني کانـدي طلـب کـا
بهـار وخت د یارانې دی　　ښــه موســم د پیمــانې دی
نـو سـاقي پـاڅه بهار دی　　نـن ژونـدون سـبا رفتـار دی

د دې ساقي نامې لـه مطالعې څخـه داسې معلومېږي، چې زرغـون خان نوروزی د لوړې کچې شاعر و او د ده مثنوي لـوړه هنـري تومنـه لري چې د پښتو په ډېرو اوچتو مثنویو کې شمېرل کېږي.

اخځوونه

۱- حبیبي، عبدالحی (پوهاند)، د پښتو ادبیاتو تاریخ، دویم ټوک، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۵ل کال.

۲- هېـواد مـل، زلمـی، د پښـتو ادبیـاتو تـاریخ لرغـونې او منځنـۍ دوره، لومړی ټوک، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۷۹ل کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو لنډۍ او کاکړۍ

لنډۍ د پښتو د ولسي سندرو یوه ستره او مهمه برخه ده او د خلکو په سندرو کې ځانګړې جوړښت او لار لري. لنډۍ د انسان د غوټه شویو فریادونو ریښو ته ځان رسوي. لنډۍ له سترو زړونو څخه راوتلي چې نمونه یې هم ستره ده.
لنډۍ د عشقونو او رنځونو ژبه ده او په تورو شپو کې سندرې بولي، په ګلانو کې خاندي، په غوټیو کې سپړېږي او د دښتو له بادونو سره ناڅي او ژاړي.
د پښتو لنډیو اغېز او تاثیر دومره زیات دی چې په نورو شعرونو کې ډېر کم پیدا کېږي، په تېره بیا هغه وخت چې پښتانه زلمیان او پښتنې پېغلې او یا پښتانه شپانه په دنګو دنګو غرونو کې ګرځي او دغه لنډۍ په خوږو خوږو اوازونو او طبیعي شوق او ذوق سره وايي، نو اورېدونکي ته ښکارېږي چې د خلکو د سندرو او ډېر ژومره خوند لري او د شعر په نړۍ کې څومره د قدر وړ دي. لنډۍ په پښتو شاعرۍ کې تر ټولو کوچنی شعري فورم دی، خو د مانا د ځواک او لېږد له پلوه نه یوازې په پښتو شاعرۍ، بلکې په نړیواله شاعرۍ کې یې ساری لیدل شوی نه دی. لنډۍ هغه ځانګړې دایروي سر تړلی (سربسته) زنځیر دی چې هېڅ سر یې په بلې لنډۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورې تړل شوی نه دی، یانې هره لنډۍ پر لومړۍ مسرې پیل او پر دویمه مسرې پای ته رسېږي چې په دې ترتیب یو مستقل او ځانګړی مطلب په لنډ ډول په کې ځای شوی او تمام شوی وي. د لنډۍ کمال په دې کې دی چې مجموعاً په (۲۲) څپو یا دوو مسرو کې دروند مانیز بار او ښکلا لېږدوي، د لنډۍ لومړۍ مسره (۹) او دویمه مسره یې (۱۳) څپې لري، لکه:

لومړۍ مسره

چې	د	خا	لو	لښ	ک	رې	را	غلې

دویمه مسره

زه	به	ګو	مل	ته	د	خپل	یار	دي	دن	ته	ځ	مه

لنډۍ عموماً قافیه نه لري، خو د دویمې مسرې په پای کې یوه اهنګینه کلمه لري چې د لنډۍ ټول اهنګ بشپړوي. هره لنډۍ باید د زور (ه) په واول یا غږن اواز پایته رسېدلې وي او که په پای کې دا زور(ه) رانه شي نو اهنګ یې نیمګړی پاتې کېږي. همدارنګه د لنډۍ په پای کې ځینې حروف او کلمې د اواز اوږدېدو لپاره او یا ځینې ردیفونه لکه (مه، ونه، دینه، مینه، وینه) هم راځي، لکه هغه لنډۍ چې د (مه) په تورو پای ته رسېدلې وي.

ماته ګېډۍ ګلونه راوړه

زه د وربل دپاسه څپر جوړومه

هغه لنډۍ چې د پای توری یې (ونه) وي:

په لوړو غرو د خدای نظر وي

پر سر یې واورې وروي چاپېر ګلونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسې لنډۍ چې په پای کې یې (مینه) راغلي وي:
خدای به په خپله مازیګر کړي
د چینارو سرو ته مه خېږه مینه
هغه لنډۍ چې وروستی توری یې (وینه) وي:
د سپینو غاښو دې برېښنا شوه
چا ویل ړلۍ ده په تیرا یې ورو وینه
او دا هم هغه لنډۍ چې په پای کې یې (دینه) راغلي وي:
یا دې د زلفو خوشبویي ده
یا دې د عطرو په چینه لامبلي دینه
ځینې داسې لنډۍ هم شته چې د دواړو مسریو سیلابونه یې د لنډۍ په قانون برابر وي، یانې لومړۍ مسره یې (۹) او دویمه یې (۱۳) سېلابه وي، خو پای یې له پورتنۍ قاعدې او قانون سره سمون نه خوري، یانې په پای کې یې (مه، ونه، دینه، مینه، وینه او نور) نه وي راغلي چې دغه لنډۍ که څه هم بشپړ مطلب لري خو د لنډیو د ویلو په ټولو طرزونو ښه نه ویل کېږي، په ځانګړې توګه له اکثرو سروکو سره د ویلو په وخت کې سکته پیدا کوي او وزن له لاسه ورکوي، خو دغه ډول لنډۍ ډېرې کمې دي، لکه:
د ازل برخې یې وېشلې
د چا یې ښې کړې د چا شولې لوغړنې
د زړه له سوزه به نارې کړم
په اوسېلي به د اسمان ستورې نینې کړم
لنډۍ له سروکو سره هم ویل کېږي او ډېر زوړ او په زړه پورې دود دی، لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لونګ کرمه که لو مې ګډ کړو
یاره تا به راولمه لونګ کرمه
لاس به دې وترم په زلفو
لونګ کرمه، په لونګین به دې وهم چې مړ دې کړمه
لونګ کرمه که لو مې ګډ کړو
یاره تا به راولمه لونګ کرمه

همدارنګه د هرې لنډۍ د لومړۍ مسرې څلورمه او اتمه څپه او د دویمې مسرې څلورمه، اتمه او دولسمه څپه خجنې وي، لکه:

غم دې راځې بې غمه نهٔ یم
بې غمه خُدای دی بنده ټُل په غم کې وېُنه

لنډۍ تـه ورتـه د نـورو ملتونـو ولسـي شـعرونه لکـه د دري ژبـې دوبیتـــې، د روســـي ژبـــې چستوشـــکی او د اســـپانیایي ژبـــې (Cante,Jondo) زیاتره بې منظرې اوازونه دي، په دې اوازونو کې د انسان په تېره بیا د عاشق او رټل شوي انسان اوازونه راغبرګ شوي دي. په دې شعرونو کې د منظرې او تصویر جوړولو لور ته پاملرنه نه کېږي، د هغو لپاره نه باران شته، نه ږلۍ، نـه تـوده غرمـه، نـه شـین سحر، نه غرونه او نه بیابانونه.

لنډۍ لکه اسپانیایي(Cante,Jondo) مطلق بې منظرې اوازونـه نـه دي، بلکې کله کله د انسان په څېرلو کې له طبیعت او د هغـه لـه ښکلو منظرو څخه مرسته غواړي او د همدې موخې لپاره د منظرې په جوړولو لاس پورې کوي، خو په دې منظرو کې نه حل کېږي او هغه د انسان د باطني غوښتنو او د ننیو شخړو د افهام د بشپړاوي لپاره استعمالوي او ښکلې منونکې مجسمه دومره رابرسېره کوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د لنډۍ اصلي موضوع (انسان) او د هغه د احساساتو بيان د شکلونو او منظرو تر جسمه جار کړي او فرعي موضوع د اصلي مضمون ځای ونيسي.

همدارنګه د پنجاب (ماهيا) د تحقيق له پلوه تر ډېره حده له (لنډۍ) سره لګي دا دواړه صنفونه په يوه نيمه مسره کې پوره کېږي. په دواړو کې زيات د مينې اظهار او هم د دواړو موضوع له بنيادي پلوه يوه وي او دواړه اصناف په خپله په عوامو کې له پخوا څخه بې حده ښکلي دي. د دواړو د وينا طرز هم يو دی خو له دې سره سره په دواړو کې څه خبرې بېلې دي، لکه په پښتو لنډۍ کې همېشه يوه قافيه چلېږي، خو د پنجابي په ماهيا کې د قافيې هېڅ قيد نه شته، دويمه د لنډۍ په يوه نيمه مسره کې د لومړۍ نيمګړې مسرې د دويمې پوره مسرې سره پوره تړون وي، خو په پنجابي ماهيا کې په عام ډول د لومړۍ نيمګړې مسرې له دويمې پوره سره هېڅ اړيکه نه شته. په هر حال د پنجابي ماهيا او پښتو لنډۍ د صنف له پلوه يو تربله ورته دي، خو د لنډۍ د قدامت په اعتبار دا ويلای شو چې پنجابي ژبې دا صنف له پښتو څخه اخيستی دی، نو ويلای شو چې په کومه زمانه کې چې د پښتو د شاعرۍ ابتدا کېدله په هغه زمانه کې لاد پنجابي ژبې نوم او نښان نه و.

لنډۍ په پښتو کې په مختلفو نومونو يادېږي او په هر چاپېريال کې بېلابېل نومونه ورته اېښودل شوي دي، لکه: د کندهار او پکتيا پښتانه يې لنډۍ بولي، چې دا اصطلاح د اکثريت په توګه په دوی کې موجوده ده، دا تسميه ښايي په دې بنا وي چې لنډۍ خلک يو ډول لويشتکي مارته هم وايي او زياتره د پاړوګرو تر اودې لاندې نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي. بل دا چې د لنډ (کوتا) په مانا دی او لنډۍ د لنډ مغز دی چې مونث ته یې لنډۍ ویل کېږي او هم ددې ډول نظم لومړۍ مسره په سېلاب کې تر دویمې مسرې څلور سېلابه لنډه وي:

قلم په لاس ګوتې مې رېږدي

د عاشقۍ لنډۍ (مار) په زړه وهلی یمه

همدارنګه یوسفزي، پېښوریان او ځینې نور پښتانه مسره او ټپه ورته وايي چې دا نومونه (اصطلاح) سره له دې چې په دوی کې مروجه هم ده د هر ځای باسواده او تعلیمیافته پښتانه ورباندې پوهېږي، مسرې ځکه ورته وايي چې مسرې د یو شعر نیم بیتې ته وايي، لنډۍ ته هم پوره بیت نه ویل کېږي، ځکه پوره بیت هغه ته وايي چې دواړه مسرې یې سره برابرې وي، خو د لنډۍ لومړۍ مسره (۹) او دویمه یې (۱۳) سېلابه ده یانې د بیت له یوې مسرې سره تشبې شوې، نو ځکه ورته د مسرې نوم ایښودل شوی دی.

پښتو لنډۍ لنډه او غېزناکه ده او د پښتو د لرغوني فولکلور په زړه پورې برخه ده. څرنګه چې د پښتو فولکلور زیاتره برخه د ننګ او جنګ پېښې دي او د پخوانیو جنګونو ښه وسله توره وه او بیا مصرۍ توره چې د ډېر مشهورتیا له کبله یې د مصرۍ تورې پرځای یوازې مصرۍ بولي، نو پښتو لنډۍ چې تورې ته ورته خاصیت لري که توره یوازې څرګند ټپ جوړولای شي نو لنډۍ هم تر تورې کمه نه ده، لنډۍ د پټو او څرګندو ټپونو لامل کېدی شي.

زما په زړه دې پرهار وکړ

په تا دې وشي د مصرۍ تورې وارونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځرنګه چې لنډۍ د ولسي سندرو يوه په زړه پورې برخه ده، نو پښتانه هم ورته په زړه پورې اوازونه او طرزونه لري. اکثره وخت يې په لوړ، اوچت او اوږده اواز وايي چې په دغسې ويلو ارومرو اواز ټيپيږي، نو ټپ ورته وايي او هم دا چې لنډۍ د ټپو او ځرګندو ټپونو لامل کېدلای شي، نو له همدې کبله په ټپه نومول شوې ده او همدارنګه څنګه چې مور په ټپولو خپل ماشوم ويده کوي، د دغسې ټپو په واسطه ويونکي خپل درد بدلی زړه قراروي او ده ته تسلي او سکون وربښي. په کورنيو مجلسونو يا اتڼونو کې له ټپو ويلو سره لاسونه هم پړکول کېږي او له دغسې ټپ ټپ اواز سره چې کوم ساز پيدا کېږي هغه د ټپې له روح سره ډېر لوی تړون لري.

ببلتون ټوپک شو راته ډک شو

ناځاپه ټک شو په تندي يې وويشتمه

همدارنګه د وردګو، ننګرهار او د کابل شاوخوا پښتانه ټيکۍ ورته وايي ځرنګه چې لنډۍ عموماً له ډېرو اوږدو پېښو، سوچونو، خيالونو او تصوراتو هغه د مقصد ټکی په لنډو ټکو کې ځرګندوي نو له همدې امله په ټيکۍ نومول شوې ده.

ټيکۍ مې ډېرې ورته وکړې

په لااله الاالله يې ختمومه

ډېری پښتانه چې کله د لارې ملګری ورسره نه وي او يا يوازې کار کوي، نو ښه ملګری يې همدغه د پښتو لنډۍ ده، بيا نو له ځانه سره په ورو او ټيټ اواز لنډۍ وايي چې ځينې خلک يې غړانګې بولي. کله چې غم او اندېښنه ډېر زور پرې وکړي نو بيا د خپل غم

(c) ketabton.com: The Digital Library

غلطولو لپاره يې په يوه خاص غمجن او ټيټ اواز ځان سره زمزمه کوي چې دې ډول ويلو ته يې غريبي وايي.
ځينې پښتانه لنډيو ته سندرې او بدلې وايي خو سندرې او بدلې د لنډيو لپاره ځانګړی نوم نه شو بللی، ځکه چې دغه نومونه د پښتو د ټولو ولسي شعرونو لپاره استعمالېږي، نو يوازې د لنډۍ لپاره يې خاصولای نه شو.
لنډۍ زياتې د پښتنو مېرمنو د جذباتو اظهار دی او هم دوی ويلي دي، خو هر کله چې پښتنه مېرمن د خپلې حيا پړونی نه غورځوي په دې وجه دا ټولې ټپې د چا نوم ته نه شي منصوبېدلای دا په دې خاطر چې د ويونکي د زړه د کيفيت له تاثر او درده څوک خبر نه شي. د دوی پر خولو د پښتو مهرونه لګېدلي وي، د پېغور له وجې يې د داسې قسم د خيال اظهار سره خپل نوم تړل مناسب نه دي ګڼلي. پښتنه مېرمن د نرۍ د ټولو مېرمنو په څېر د احساس، وجدان او ذوق مېرمن ده او د ښه، مناسب او نامناسب لپاره معيارونه او قضاوت لري، خو د فيوډالي او ماقبل فيوډالي شرايطو چوکاټ هغې ته ددې موقع نه ده ورکړې چې د خپل وجدان حکم او قضاوت د خپل ژوند په عمل کې څرګند او اغېزمن کړي، نو د خپلو لنډيو (ښځمنو لنډيو) يوه مهمه برخه د (نرينه سالارۍ) پر ضد او د ښځې د اوږده اسارت او بېواکۍ د بيان په باره کې وايي او په بېلابېلو مواردو کې ددې ناروا (سالارۍ) د افشا کولو او رسوا کولو لپاره خاص اصطلاحات او سمبولونه استعمالوي او په دې وسيله د ازادۍ او ځانواکۍ پر لوري د خپلې تندې او تلوسې افاده ښيي. ددغو مصطلحاتو له جملې څخه يو هم د (موزي) او

(c) ketabton.com: The Digital Library

(موزيګي) کلمات دي، دا سمبولونه په لنډيو کې د بې غيرت، نامرد ، ډارن، بې پښتو ، بې وجدان، بې انصاف، دسيسه کار او شيطان نرينه په مانا استعمالېږي او زياتره په ښځمنو لنډيو کې د استعمال موارد لري او په هغو ښځمنو لنډيو کې چې د (موزي) او (موزيګي) پر ضد ويل شوي دي د محکومې او اسيرې پښتنې مېرمنې نهايي نفرت، بېزاري او حسد انعکاس مومي او په عمومي توګه د (پلاروا کۍ) د ستم د پاتې شونو ضد انساني او د وحشيانه نتيجو خيرنه او ناپاکه څېره ښيي، لکه:

که مې نصيب د بدو نه واى
چېرې موزي چېرې د لګو صورتونه

همدارنګه د (ستي) د دور له احکامو سره سم به هره کونډه ښځه د خاوند له مړينې سره يوځاى ژوندۍ اور ته اچول کېده، په ځينو نورو لرغونو مذهبونو کې د مړي د سوځولو پرځاى د ښخولو عنعنه دود وه، هغوى به ښځه له خاوند سره ژوندۍ ګور ته سپارله، دې عنعنو غالباً په هندي اريايي قبايلو او مشايرو کې زيات دوام کړى دى. د پښتو په عاميانه شعر په تېره بيا په لنډيو کې د (ستي) د لفظ او دود انعکاس او پراخ استعمال دا اټکل منځته راوړي چې د پښتنې ښځې لرغونې ميندې هم (ستي) شوې دي او ددې بشري ضد منسوخ درد رنج يې ګاللى دى.

ګودر دې ونيو تومتي شوم
په اور ستي واى تومتي مه واى مينه

د ستي کېدلو او ژوندۍ ښخېدلو احکام يوازې او يوازې ښځې ته اړم وو او نرينه پر دې احکامو محکوم نه وو، خو په وروستيو پېړيو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د «ستي» کلمې له عاميانه ادبياتو نه خاصو ادبياتو ته لار کړې ده. د لنډيو اساسي مضمون انسان دی، لنډۍ له «انسان» څخه ځان نه بېلوي هغه موضوع چې لنډۍ له خپل اصلي مضمون «انسان» نه بېلوي، لنډۍ هغه يسته غورځوي او نه يې زغمي. لنډۍ يوازې د انسان د غمونو، ناهيليو، بارانونو او بريښناوو نړۍ ته پاملرنه کوي، انسان تصويروي او د هغه د هيجان توپانونه، د هغه د اوښکو بارانونه د هغه د قهر او غوسې تندرونه او د هغه د صبر او زغم سمندرونه ښکاروي، نو له همدې امله لنډۍ د انسان د احساساتو، عواطفو، دردونو، رنځونو او انګېرنو ډېره عالي او دقيقه درجه بندي کړې ده او هغه يې د ډېر خواږه او ظريف بيان په موسيقۍ کې بيان کړي دي، په لنډۍ کې د محروم انسان غم د اوښکو د ناپايه سين مساپر دی، داسې غم چې د انسان د غريزې ښکلا او دده د ازادۍ پر خلاف پر ده باندې تپل شوې دي اوښکې د همدې اوږده او ناپايه غمونو د اسانولو او حلولو په خاطر د لنډيو څپو ته ځان سپاري او په دې توګه د پېړيو په اوږدو مزلونو کې د ځپل شويو او رټل شويو انسانانو د ژوند تراژيدي له لومړيو څخه وروستيو ته او له پېړيو نه پېړيو ته رسېږي.

زما د زړه ناپايه غمه

اور دې چې هر څو پټوم لوګی دې ځينه

لنډۍ د اهنګ يا غږ د هر ډول وزن تابع وي، په هر ډول چې يې اړوې اړول کېږي. غالباً د پښتونخوا په هر ګوټ او په هره قبيله کې بېلابېل اهنګ او وزن لري، لکه تيرايي، شلګري، ګرم سيري، پېښوري، کندهاري، وردګي او داسې نور او هم په مختلفو سيمو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې دا په بېلابېلو طرزونو ويل کېږي چې تقريباً شاوخوا (۵۰) طرزونه لري، لکه: (يکه زار)، (ياقربان)، (راځه راځه) او داسې نور، د لومړۍ مسرې د لنډوالي د دويمې مسرې له اوږدوالي سره د برابرولو لپاره ويل کېږي او دا يې يو قسم د پېژندنې لار هم ده.
په لنډيو کې (باد) شخصيت پيداکوي داسې شخصيت چې کولای شي اوږدې لارې په لنډ وخت کې پرې کړي، هغه کولای شي د ګلونو وږمې او د لونګو خوشبويي د نړۍ يوې برخې ته ولېږدوي او يا دا چې له هر ځايه هر ځای ته، له هرې خوا څخه هرې خواته د غرونو، بيابان، سين، سمندر، صحرا د لوړو څوکو له لوري زموږ خواته او زموږ د کليو کېږديو، کروندو خواته تلای او راتلای شي هغه نه ستومانه کېدونکي وزرونه لري، د مينې او رفا استازی دی او د هر چا محرم ګڼل کېږي، له هغه نه هېڅوک خپل راز نه پټوي او هر څوک رښتيا ورته وايي له همدې کبله (باد) په ولسي ادب کې د انسان د ټولو اسرارو عشقونو، غمونو او خوښيو شريک او شاهد دی.

يو وارې بيا په دې لار راشه
د سهار باده غرمې مړاوي کړل ګلونه

همدارنګه د تورو شپو او بې ځراغه کېږديو او جونګړو شاعران تر هر چا د سپوږمۍ او ستورو د رڼا او ځلا په ژبه ښه پوهېږي، نو له همدې امله په عاشقانه لنډيو کې سپوږمۍ هم د باد په څېر ژوند پيداکوي او د لنډيو د بې نومه شاعرانو د عواطفو نړۍ ته لار باسي او د عواطفو لطيفو انځورګريو په افاده او شکل موندلو کې مرسته کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما او ستا ترمنځ شول غرونه
سپینې سپوږمۍ ته سلام کړه سلام به کړمه

د لنډیو د زېږېدو او مرګ د چټکتیا او پراختیا اندازه د ټولنې د اجتماعي اقتصادي بدلون په سرعت او وسعت پورې اړه لري؛ هر څومره چې اجتماعي اقتصادي وده ګړندۍ او انقلابي وي هماغومره د نویو لنډیو د راپیداکېدو او د زړو لنډیو مرګ او یا بدلون هم ګړندی کېږي، خو ددې خبرې مانا دا نه ده چې لنډۍ په مشخص تاریخي فورماسیون کې په یوه میزان او بې بدلونه پاتې کېږي، البته دا یوه اصلي او قانونمنده خبره ده چې کله یو اجتماعي اقتصادي فورماسیون بل اجتماعي اقتصادي فورماسیون ته ځای پرېږدي، د ټولنې په روبنایي قلمرو کې د ژورو انقلابي بدلونونو او تغیراتو لپاره زمینه برابرېږي، خو دا حتمي نه ده چې په اجتماعي سیمه کې دې ټول تغیرات حتی سطحي او جزیي تغیرات یوازې او یوازې هغه وخت منځته راشي چې یوه تاریخي مرحله بلې تاریخي مرحلې ته ځای پرېږدي. د فولکلور د ټولو برخو په ځانګړې توګه لنډیو په دې مشخص دوران کې د رازېږېدو له وخته بیا تر ننه پورې د یو روبنایي تابع جز په توګه پرله پسې تغیر موندلی دی. په دې مشخص فورماسیون کې ډېرې لنډۍ هست شوي او ډېرې نشت شوي دي، نوي مضمونونه لنډیو ته ننوتي او ډېر زاړه اصطلاحات او لغات او ژبني علایم له لنډیو څخه لویدلي او پر دې سربېره هغه لنډۍ چې مدلول بهایې له منځه تللي او یا د خلکو له نظره لوېدلي دي په خپله هم هېرې شوي او مړې شوې دي. په دې جریان کې د ځینو لنډیو د ساقطېدو پروسه اوږده

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوې او تر قطعي مرګ پورې يې اوږده لاره وهلې ده. په همدې رديف کې په قوي احتمال هغه لنډۍ شاملې دي چې د لنډيو هستوونکو او يا د غاړو ايجادګر اخلافو د هغو په لومړۍ يا دويمه فقره کې تغير راوستی دی او د اصلي لنډۍ يوه مهمه برخه يې غورځولې ده، لکه:

زما د زړه صدف دې مات کړ
ځکه مې وينې په سينه وهي موجونه
زما د زړه صدف دې مات کړ
زه به تر سترګو مرغلرې تويومه

په دې دوو لنډيو کې چې واحده لومړۍ مسره لري يوه خامخا تر بلې مخکې ويل شوې ده او د دويمې لنډۍ خپله لومړۍ مسره له هغه نه اقتباس کړې ده، دا احتمال ډېر کمزوری دی چې دواړه لنډۍ دې د ويلو شاعرانو په عين وخت کې ويلي وي او که چېرې دغه مهال فرض ددې دوو لنډيو په باره کې ومنو، نو دغه دوه لنډۍ خو په خپله نوع کې يوازينۍ دوه جوړه شوې لنډۍ نه دي، بلکې داسې لنډۍ ډېرې دي چې دوه دوه، درې درې او حتی څلور يا تر هغو زياتې په لومړۍ يا دويمه فقره کې سره يو دي. پر يادو شويو مثالونو سربېره داسې لنډۍ هم شته چې په دويمه مسرې کې سره يو شوي دي، لکه:

سترګې دې دواړه رانږدې کړه
چې په ژړا شي مرغلرې تويوينه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر خماري سترګو دې جار شم
چې په ژړا شي مرغلرې تويوينه
عالمه سترګو ته يې ګورئ
چې په ژړا شي مرغلرې تويوينه

له دې مثالونو څنې معلومېږي چې دا يو تصادفي شاعرانه توارد نه دی، بلکې ددې راوړل شويو فقرو مانا داده چې د هر مثال او هرې نمونې په لنډيو کې يوه لنډۍ تر نورو پخوا ويل شوې ده او دويمه، دريمه، څلورمه او نورې لنډۍ وروسته راپيدا شوي دي. د وروستيو لنډيو شاعرانو د لنډۍ لومړۍ برخه راخيستې ده او د لنډۍ دويمه برخه يې حذف کړې او په خپله يې له خپل ذوق او غوښتنې سره سمه هست کړې او ور اچولې ده. ددې تصرف لپاره ډېر علتونه اټکل کېدی شي، مثلاً د لنډيو هستوونکو د ذوق توپير، د ټولنيز موقف توپير، د دردونو او اجتماعي کورونو توپير، د زمان توپير، د عمومي ټولنيز انکشاف توپير، د کلي او کېږدۍ، فقر او رفاه او د طبيعي چاپېريال توپير او داسې نور ددې سبب شوي چې د لنډيو په دويمه مسره کې لاس ووهل شي او ددې منل شوي علمي اصل پر بنا چې انسان د خپل مادي چاپېريال مخلوق او د هغو طبيعي او اجتماعي مظاهرو بيانوونکی دی چې دی يې راچاپېر کړی دی په پخوانۍ لنډۍ کې لاس وهي او هغه د خپلې مشاهدې او تجربې او روحي غوښتنو د بيان چوپړ ته راکاږي، کله کله د لنډيو په فقرو کې توپير او بدلون د محلي او قبايلي يا داسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو توپیرونو او ملحوظاتو په رعایت منځته راځي او قانوني عمق نه لري، لکه په دغو لنډیو کې:

یار مې د خوست زه د تیرا یم
خدایه خوست وران کړې چې جوړه تیرا له ځونه

او یا:

یار مې د کوټ زه د تیرا یم
خدایه کوټ وران کړې چې جوړه تیرا له ځونه

په دې لنډیو کې (خوست) د (کوټ) ځای نیولی یا ددې برعکس، خو په دې راز تصرف کې د لنډیو د هستوونکو محلي تمایلات داخل دي او د داسې ترمیمونو په لړ کې ناسخ او منسوخ د نوي او زاړه، د راتلونکي او تلونکي د تسلسل قانونیت نه شي مطالعه کېدی. دا ډول لنډۍ ډېرې دي چې خلکو د اصلي لنډۍ په اعلامو او نومونو د خپلو محلي تمایلاتو پر بنا بدلون راوستی دی او ددغه راز بدلون د لنډیو د مرګ او ترک کېدو په چانولو او حتمي کولو کې اغېزه نه لري. ځینې داسې لنډۍ هم شته چې سره ورته مضمون لري خو الفاظ او ترکیب یې توپیر ښیي، یانې داسې توپیر چې په محلي قبایلي او ټولنیزو مشخصاتو پورې اړه نه لري، بلکې داسې ښکاري چې دا توپیرونه د لنډیو د شاعرانو له ذوق، ادبي سلیقې او ذهني انګېرنو څخه راپیدا شوي او دا تغیر او بدلون که څه هم د بشپړې فقرې (مسرې) تر بدلون محدود او جزیي دی، خو د لنډیو د تاریخي او نه دربدونکي تحول د پروسې یوه جلوه اټکل کېدی شي، لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

نصیب تقدیر ته ګناه نه شته
بخت چې کوږه شي تندی تل د غرې خورینه
عالمه ماته ګناه نه شته
بخت چې کوږه شي پاچاهان د غرې خورینه

کاکړۍ غاړې (کاکړۍ):

کاکړۍ غاړې چې کاکړۍ لنډۍ یې هم بولي، د پښتو ولسي ادبیاتو یو خوږ ډول دی، چې راز راز موضوعات (رزم او بزم) د پښتو ټولنیز، اقتصادي شرایط، کولتوري پابندي، دیني او عقیده یي مسایل، ساده ولسي افکار، ټوکې او ټکالې او د پښتني کولتور بېلابېل اړخونه، خویونه او رواجونه په خپله لنډه غېږه کې رانغاړي.
کاکړۍ لنډۍ که څه هم له نامه څخه یې له کاکړو سره تړلې معلومېږي، خو د ټولو پښتنو اصیل مال دی او په پښتو کې داسې قبیله نه شته چې د دې لنډیو په جوړولو کې یې لږه یا ډېره ونډه نه وي اخیستي، دغه ډول له نورو ټپو څخه یو جلا او بېل شی دی، چې لومړی وار کاکړو ښلولي دي او تر ننه به زیات و کم پنځوس زره کاکړۍ لنډۍ جوړې شوې وي. کاکړۍ لنډۍ له دوو مسرو څخه جوړې وي، چې کله کله یې د دواړو برخو سېلابونه سره برابر او کله کله توپیر سره لري او د دواړو برخو وروستي توري یې سره یو رنګ وي. هغه کاکړۍ غاړې چې هره مسره یې اته اته سېلابه وي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښايستې که ستا رضا ده
ستا د قام بـدي پر مـا ده

د جوړښت د څرنګوالي له مانا دغـه غـاړې پـر پنځـه ډولـه وېشـلای شو:

۱- کړېږ غـاړې: دا يـې هغه ډول دی چې نه رديف، نه قافيـه او نـه هـم د څپو برابروالی په کې مراعتېږي، لکه:

زه نری پاتو له ځمه
د رووب لوړې که دي ليار راکه

۲- هغه ډول غـاړې دي چې د څپـو شـمېر يـې برابـر وي او رديف هـم لري خو قافيه نه لري، لکه:

ازلي قلم مې خوار دی
سپينه ژوند مې په زوال دی

۳- هغه ډول غـاړې دي چې د څپـو شـمېر يـې برابـر وي او قافيـه هـم لري خو رديف نه لري، لکه:

پـــه اور دي ستي کـــورونـــه
خدای دې ژلګي کې لوی نذرونه

۴- هغه غاړې دي چې قافيه او رديف دواړه لري او د څپو شمېر يې هم سره برابر وي، لکه:

په ربه ارمان به مړه سو
که به ګډ په پښتـانه سو

۵- ازادې غاړې دي چې پرتـه لـه وزن څخـه، نـه قافيـه لـري او نـه هـم رديف، لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر ساره شمال دې جار شم
تـرپـی پـورتـه خـراسانـه

باید ووایو چې ولسي ادب تاکلی تاریخي بنسټ نه لري او د ژبې، کلمو، رواجونو، انځورونو او یادولو څخه یې د وخت او لرغونتوب ښه اټکل کېږي. لکه موږ چې په لنډیو کې نمونې لرو.

که د خالو لښکرې راغلې
زه به ګومل ته د خپل یار دیدن ته ځمه

څنګه چې خالو د غزنوي محمود یو سر لښکر و او د ګومل پر لاره هند ته تلو راتلو او د خالو د لښکر پر یوه سرتېري مینه د خپل اشنا د دیدن لپاره ګومل ته ورتله، نو له دې څخه څرګندېږي چې دا لنډۍ د غزنوي محمود په زمانه کې جوړه شوې ده. دغه ډول ولسي ادب نور ژانرونه او کاکړۍ غاړې هم په دې توګه پېژندل کېدلای شي، د بېلګې په توګه یوه غاړه:

ونه کېږېږي د منو
تېر شول ډیلي له بر اسو

دلته د ډیلي د کلمې په یادونه کې ډیلي ته د لوی اتل احمدشاه بابا د تګ یادونه شوې ده، یانې دا غاړه هماغه مهال ویل شوې ده. په کاکړیو غاړو کې د خبرو اترو او ډراماتیکو غاړو ترڅنګ کله کله د یوې موضوع په اړه څو غاړې پرله پسې هم راځي لکه د کاکړو د یوه اتل او د انګرېزانو په مقابل کې د تکړه جنګیالي شېرجان کیسه چې د هر کاکړ تر غوږونو رسېدلې او تر خولې وتلې ده:

چې پاسنۍ تې خېژاوي
شېرجان سګرېټ ولګاوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

شېرجان خوی د غازي وکړ
د کاکړو رنګ يې ښه کړ

د نورو پښتو ولسي شعري ژانرونو په څېر په کاکړيو غاړو کې هم د ښځې ونډه ډېره ده، دا ځکه چې له يوې خوا په پښتني ټولنه کې ښځې ډېرې محکومې او خوارې دي، له بلې خوا په کاکړيو نارو کې د شاعر نوم ته د يادولو اړتيا نه شته.

مجبوري ده ناست يم
زړګی مې غوټې پرې کي ستا غم
له جانانه بېله سومه
لکه ګل ورژېدمه

په عمومي ډول ددې ډول فورم هندسي جوړښت داسې دی:

يو ډول:

=a_______________
=a_______________

بل ډول:

a_______________
a_______________

اخځونه

۱- کوهار- د بوريوال کاکړو وېبلاګ.

۲- ستاسو نړۍ خپرونه- بي بي سي راډيو د صادق ژړک، غفور لېوال او حبيب الله رفيع مرکه.

۳- د لنډيو په هکله د هارون حکيمي ليکنه.

۴- پښتو متون- د صابرخان خويشکي اثر.

۵- د پښتو ټپې- د سلمی شاهين اثر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶- پښتو لنډۍ- د سليمان لايق اثر.
۷- ښوونه- د علامه پوهاند استاد عبدالشکور رشاد اثر.
۸- د پښتو ځانتني ادب او موسيقي- د مرحوم غلام جيلاني جلالي اثر.
۹- د پښتو ادبياتو تاريخ- د سرمحقق زلمي هېوادمل اثر.
۱۰- د پښتو شعر هندسي جوړښت- د محمد اسمعيل يون اثر.

يادونه: ما په خپله ليکنه کې د پورتنيو يادو اثارو مطالعه کړې، د هغو له بېلابېلو مخونو څخه مې مانا او مفهوم را اخيستی او بيا مې خپله ليکنه پر همغو اساساتو درولې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو ادبیاتو کې لومړنۍ ژباړه

په لومړۍ او دویمه اسلامي پېړۍ کې د پښتونخوا غربي خواوې او د غور ځمکې د پښتو ادب د پرمختګ او ودې زانګو وه او دغه سوري کورنۍ وه چې له دوی څخه د غور د شاهنشاهي مشهوره کورنۍ پیدا شوه او ډېر مشهور شاهان او فاتحان لکه: سلطان غیاث الدین او معزالدین محمد او نور په کې راووتل او ددغې کورنۍ په وخت کې بیا غور د پښتو شعر او ادب ټاټوبی و، چې د دوی د دربار شاعران وروسته تاسې ته درپېژنو. له ټولو ادبي څېړنو څخه داسې ښکاري چې د پښتو لومړني اثار هم په دغو سیمو پورې اړه لري. محمد هوتک په پټه خزانه کې لیکلي:

((په لرغوني پښتانه کې هسې حکایت کا شیخ کته رحمه الله چې ابو محمد هاشم د هلمند په سروان کې پر (۲۲۳هـ.ق) زېږېدلی او په بست کې یې له علماوو او فقهاوو لوستنه وکړه او وروسته ولاړ په عراق کې یې په کلو کلو د لویو امامانو څخه سمع وکړه او ابن خلاد چې څرګند و په ابي العینا سره یې په بغداد کې عمرونه تېر کړل او له هغه یې د عربي بلاغت او اشعار ولوستل او په (۲۹۴هـ.ق) کې له عراقه بېرته راغی، درې کاله وروسته په بست کې وفات شو، نقل

(c) ketabton.com: The Digital Library

کا: چې ابو محمد په عربي او فارسي او پښتو شعرونه ويل او هغه وخت چې دده استاد ابن خلاد ړوند شو، نو ده به يې خدمت کاوه او د هغه څخه به يې خواږه شعرونه په ادب کې د عربو اوريدل.

ابو محمد له عربي څخه په پښتو د خپل استاد ډېر شعرونه هم را اړولي دي.)) د لرغوني پښتنانه اسناد دا بيان د ابو محمد هاشم علمي او ادبي ژوندون ښکاره کوي او داسې څرګندېږي چې د (۳۵۵هـ.ق) تر حدودو پورې د عربو مدنيت د عربي ژبې سلطه او د عربي ادابو او علومو اثر د پښتونخوا په اکثرو برخو کې خپور شوی و او ددې ځمکې غربي خوا تر ډېره تر دغه اثر لاندې وه، که څه هم په دغه عصر کې د بري پښتونخوا خلکو د ال طاهر (۲۰۵-۲۵۹) تر بيرغ لاندې استقلال وموند او څه ناڅه د پارسي ژبې ادب هم په دغو زمانو کې ژوندی شو، خو عربي علمي، ادبي او درباري ژبه وه او پوهانو خپل اثار پر دغه ژبه ليکل. په خراسان کې د عربي ژبې ډېر ليکوال او پوهان وو، چې دوی د عربو د مدنيت او ادب په خپرولو کې ښه خدمتونه وکړل. مثلاً صالح بن عبدالرحمن سيستاني د حجاج بن يوسف په امر له (۸۱-۸۷) دواوين او دفاتر له پارسي څخه عربي ته نقل کړل او ډېر علما پر عربي علومو بوخت شول، لکه ابوخالد وردان کابلي موسوم په (کنکر) چې د علي بن حسين (۴۲-۷۴هـ) له ملګرو څخه و او د حجاج له ظلمه مکې ته وتښتېده يا شاد بن برد د عباسي دربار ړوند شاعر چې اصلاً د تخارستان او په (۱۲۷هـ.ق) کې وژل شوی دی. پته خزانه چې وايي په کلو کلو د علم او ادب د زوکړې لپاره په بغداد کې مېشت و او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

عربو د ادب له هغه مشهوره استاذه يې استفاده کوله، کوم چې ابن خلاد نومېده او په ابي العينا معروف و.
ابو هاشم په سروان کې زېږېدلی او په بست کې يې ژوند تېراوه او هم هورې پر (۲۹۷هـ.ق) کال مړ دی. د پټې خزانې له ليکه ښکاري چې دا سړی د پښتو ژبې ليکوال هم و او ده په پښتو يو کتاب کښلی و چې په هغه کې يې د عربو د اشعارو فصاحت او بلاغت بيان کړی و او نوم يې د (سالو وږمه) و، متاسفانه چې دا کتاب اوس نه شته او د پښتو په منثور ادب کې چې د کوم لومړني کتاب نوم موږ ته معلوم دی، همدغه د (سالو وږمه) ده چې د (نسيم ريګستاني) مانا لري او داسې ښکاري چې دا کتاب به له عربي څخه د پښتو له لومړنيو تاليفاتو څخه و.

د ابو هاشم اشعار:

ددې عالم او اديب سړي کوم شعر چې زموږ په لاس کې دی، د پټې خزانې په واسطه له (لرغوني پښتانه) څخه رانقل شوی دی، لکه دا کتاب چې تصريح کوي هاشم سرواني د درېيو ژبو شاعر و. هم يې په پښتو هم په عربي او فارسي اشعار ويل، خو دده عربي يا فارسي کوم شعر د پټې خزانې مولف نه دی رانقل کړی. که يې فارسي شعر زموږ په لاس کې وای، نو يقيناً به ددې ژبې له لومړنيو شاعرانو څخه هم وای. پټه خزانه ليکي: (ابن خلاد چې يو ظريف او اديب سړی و، په يوه شعر کې يې درهم ستايلی دی او ابو محمد هاشم دغه شعر داسې په پښتو را اړولی دی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبــه هــم ښــه وینــا کانــدي چــې یــې وینــه
د خاونـــد پـــه لاس کـــې زر او درهمونـــه
ژبـــور ورلـــه ورځـــي وینـــا یـــې اوري
د درهـــم خاونـــدان تـــل وي پـــه ویاړونـــه
درهـــم ژبـــه ده کـــه څـــوک ژبـــور کېـــږي
ده وســـله کـــه څـــوک پـــه کانـــدي قتالونـــه
کـــه درهـــم یـــې ځینـــې ورک ســـي ســـي نتلـــی
بـــې درهمـــو یـــې وي پـــه خـــړو پېژوندونـــه
کـــه بـــدای ســـوئی وبـــولي خلـــک وایـــي
دا وینـــا ده رښـــتیانیه لـــه رښـــتونه
کـــه بېـــوزلي ووایـــي رښـــتیا خبـــره
نـــور ووایـــي دا خـــو ســـوئی دی تېرونـــه
هـــو درهـــم ښـــندي هـــر چـــا لـــه لویـــه برخـــه
د درهـــم د خاونـــد هـــر ځـــای پرتمونـــه.

دا اوه بیته چې زموږ لاس ته راغلي دي، په دریمې هجري پېړۍ کې د پښتو ادب ډول، صبغه او رنګ راښیي که موږ د عربو د ادبي تاریخ کتابونو ته رجوع وکړو، نو هلته د ابن خلاد ذکر هرو مرو ګورو.

دا سړی د عربو مشهور ادیب او ظریف سړی و، چې نوم یې محمد بن القاسم یا ابن خلاد بن یاسر بن سلیمان او نیکه یې ابو عبدالله و. دی له لویو استادانو څخه روایت کوي او ډېر مشاهیر لکه سولي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابن نجیح او احمد بن کامل دده ادبي شاګردان دي. په (۱۹۱هـ.ق) کال په اهواز کې وزیږید او په (۲۸۲یا ۲۸۳) په بغداد کې مړ شوی دی. په ځوانۍ کې ړوند شوی و، د عربي ډېر پاخه اشعار لري او ډېر حکامي اشعار او مضامین له ده رانقلیږي. سروان دهلمند د غاړې مشهور ښار و چې اوس یې ساروان کلا بولي او د هلمند پر شرقي څنډه د یوه کلي په ډول شته. ابن حوقل وایي چې د سیستان یو وړوکی ښار دی، مېوې، خرما او انګور لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې قصیده

سریزه:

دا موضـوع (پـه پښتـو لرغونـو ادبیـاتو کـې قصیده) د نورو موضوعګانو ترڅنګ د ګران استاد له خوا ماتـه د کورنۍ دندې پـه شکل راکړل شوې او ما هم د امکـان تـر بریـده هڅـه وکړه تـر څـو پـه دې اړه معلومـات راغونډ او بیـا وروستـه پـرې خپلـه ارزونـه وکـړم. پـه دې هیله چې راټول شوي معلومات دقیق زما او زما په شان د نـورو زده کړیالانو په ګټه وي.

قصیده چې په پښتو کې ورتـه بوللـه وایـي یـوه عربـي کلمـه ده، چې مانا یې قصد کړاى شوې ده او قصیده هغـه شعري فـورم دى چې غزل ته ورته دى خو په دومره تـوپیر سره چې د غـزل بیتونـه کـم او د قصیدې بیتونه بیا تر (۱۲-۱۷) څخه زیات او اخري حد یې معلـوم نه دى. د قصیدې لومړى بیت مقفى او د نورو بیتونو لـومړۍ مسـره یـې بـې قـافیې او دویمـه مسـره یـې د مطلـع قافیـه تعقیبـوي او د موضوع له پلوه په کې هر ډول موضوعات رانغاړل کېږي.

پـه پښتـو لرغونـو ادبیـاتو کـې دوه داسـې قصـیدې چـې یـوه یـې د پینځمې هجري پېړۍ او بله یې د شپږمې هجري پېړۍ په اوایلو کـې ویل شوي تر دې دمه زموږ لاس ته راغلي دي. دغه قصیدې د تاریخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوري په حواله شيخ کته په خپل (لرغوني پښتانه) او له هغه څخه محمد هوتک (پټې خزانې) ته نقل کړې چې اوس پرې د پښتو ادب چمن شين دی.

په دې قصيدو کې يوه د اسعد سوري قصيده ده چې په غور کې اوسېده او هلته يې د سوريانو د شاهي خاندان د پادشاهۍ په دوران کې ډېر عزت درلود. شيخ اسعد د محمد زوی چې وروسته بيا پر (۴۲۵هـ) کال په بغنين کې وفات شو، دغه قصيده د امير محمد سوري پر مړينه، چې د محمود غزنوي د لښکر له خوا بندي او وروسته بيا مړ شو ويل شوې او مرثيه يې بللای شو.

د ابن اثير په وينا دغه جنګ پر (۴۰۱هـ) په اهنګران کې واقع شوی و او شروع هم په داسې انداز کوي چې لومړی له فلک څخه شکايت کوي. د شيخ اسعد سوري دغه قصيده لومړی (۱۹) تمهيدي بيتونه لري او مطلع يې دا ډول ده:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چې خاندي په بهار

شيخ اسعد وروسته بيا فلک مخاطب ګرځوي او فلک ته دغه ډول خطاب کوي:

څه تېری څه ظلم کاندې ای فلکه
ستا له لاسه نه دی هېڅ ګل بې له خار
په ويرژلو، لور نه کړې په زړه کراړيه
پر نتليو اوروې د غم ناتار

ددغو خطابي بيتونو شمېر ټول (۱۱) دی او تر دغو خطابي بيتونو وروسته شيخ اسعد په ډېر ماهرانه او استادانه ډول خپل اصلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

مطلب ته راځي چې هغه د امیر محمد سوري پر مړینه ویرنه او ماتم کول دي:

کله غورځوې واکمن له پلازونو
کله کېنوې په خاورو کې بادار
زموږ په زړونو دې نن بیا یو غشی وویشت
ودې ژوبلله په دې غشي هزار

شیخ اسعد په دغه قصیده کې د هغه وخت د سوریانو وضعیت چې د خپل امیر د مړینې له امله پر دوی راغلی و او دوی یې ډېر ځورولي او کړولي وو، ډېر په لوړ او هنري انداز سره انځور کړی او ترسیم کړی:

په دې ویر د غور وګړي تور نمري سول
په دې ویر رڼا تیاره سوله د ښار
ګوره څاڅي رڼې اوښې له دې غرونو
دا کړونګې ساندې لې په شورهار

د دې علت داسې بیانوي:

دا په څه چې محمد ولاړ له نړیه
په ویرنه یې سو غور ټول سوګوار

شاعر په ټوله قصیده کې په ټولو برخو کې هغه نکات په ډېر ښه انداز سره مراعات کړي چې د یوې ښې قصیدې لپاره اړین دي.

شاعر په پای کې دغه قصیده په دعایه سره پایته رسوي:

په جنت کې دې وتون زموږ واکمنه
هم په تا دې وي ډېر لور د غفار

(c) ketabton.com: The Digital Library

تحلیلي کتنه:

قصیده چې یو مشهور شرقي شعري فورم دی او پخوا ډېر مروج و او داسې ښکاري چې تیت نبنانې هم لیدل شوي چې دغه شعري فورم تر اسلام دمخه په اریایانو کې هم و او له عربي ادبیاتو څخه فارسي ته را انتقال شوی دی.

د پښتو په لرغوني ادب کې شیخ اسعد سوري لومړنی سړی دی چې موږ ته معلوم دی، دده شعر د پارسي د همغه وخت د همعصرو شاعرانو له اثارو سره نږدېوالی، ادبي رابطه او قرابت لري.

دا خو ښکاره ده چې د (۴۰۰هـ.ق) په حدودو کې پارسي ادب د ساماني شاهانو په دربارونو کې ډېر ښه روزل شوی و او بیا وروسته د سلطان محمود غزنوي پر وخت قصیده ویل خپل عروج او د اوج نقطې ته رسېدلي وو او پر دغه وخت دغه ادبي فن پوخ او بشپړ شو.

پر دغه وخت د عنصري او فرخي او نورو پارسي ژبو شاعرانو له قصیدو سره که د شیخ اسعد قصیده پرتله شي نو دا په ګوته کوي چې په هغه وخت کې ددې دوو مدنیتونو یانې غزني او غور ترمنځ ضرور اړیکي موجود وو، ځکه د قصیدې ویلو اثر او ادبي میلان په غور کې هم لیدل کېږي.

دا قصیده ډېر خصوصیات لري چې ځینې یې دلته ذکر کوو:

۱- دا قصیده د پښتو له خپلو اوزانو سره ډېر فرق لري البته د وزن او عروضي کیفیت له پلوه او د فارسي اوږدو قصیدو ته ورته ده.

۲- دا چې د پارسي په قصیدو کې د ګریز (اصلي مطلب ته ګرځېدل) ځانګړنه موجوده ده. دا قصیده هم د امیر محمد سوري د ویر په

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیانولو سره خپل اصلي مطلب ته ګرځېدلې او په لومړي سر کې يې د فلک غندنه کړې ده.

۳- په دغه قصیده کې که څه هم ډېر عربي او پارسي لغات په کې شته خو له دې سره سره ډېر پخواني او متروک پښتو لغاتونه هم ډېر دي چې اوس له استعماله غورځېدلي او داسې ځرګندوي چې په لرغوني دوره کې موږ په خپله ژبه کې ډېر لغات درلودل چې اوس مو له لاسه ورکړي او ځينې يې اوس هم د استعمال وړ دي.

۴- د دې قصیدې له سلاست، بلاغت او ادبي ښېګڼو څخه دا ځرګندېږي چې اسعد سوري يو ډېر ښه مقتدر او زبردست شاعر و، چې د محمد د مرګ او پر هغه د خلکو د ماتم تصوير يې په ډېر ښه او لوړ هنري انداز ترسيم کړی او په ډېر ښه شان سره يې په قصيده کې ځای کړی دی.

۵- دا چې شيخ اسعد په دې مرثيه کې د امير پر مړينه غم ښکاره کوي او د يو ډول ماتم ځرګندونه کوي، خو ترڅنګ يې بيا د غور د هغې طبيعي ښکلا يادونه هم کوي چې غور يې لري او هغه طبيعت په دې غم کې د غور له خلکو سره شريک ګڼي چې غرونه يې سپيني اوښکې څڅوي او ابشارونه يې د غم او ماتم سندرې وايي او هغه زرکې چې د غور په شنو ورشوګانو کې به يې د خوشالۍ او نشاط نغمې ويلې هغه هم د امير پر مړينه خپه او پر زړه سوې انځوروي او د غاټول د ګلونو د نه شنه کېدو خبره کوي. شيخ اسعد دغه ټول انځورونه په ډېر ماهرانه ډول انځوروي.

۶- دا چې هغه مهال به شاعرانو او قصيده سرايانو ډېر کوښښ کاوه چې د خپل ممدوح ډېره ستاينه وکړي او د خلکو په نظر د هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقام ډېر لوړ وښيي، نو له رنګ رنګ مبالغو څخه به يې کار اخيست، چې کله کله به داسې هم کېدل چې د زيات افراط له وجې به يې ځينې کېدونکې کړنې د معجزو درجو ته رسولې خو شيخ اسعد سوري د خپلې ځيرکتيا او هوښيارۍ په وجه له دغه ډول بې ځايه مبالغو څخه ځان ژغورلی دی.

۷- شيخ اسعد سوري که څه هم د امير پر مړينه د خپګان ځرګندونه کوي خو د پښتو له عنعنوي او کولتوري بريده ځان نه اوباسي او د امير مړينه د ننګ او غيرت مړينه بولي او د هغه پر نامه د افتخار خبره کوي.

۸- شيخ اسعد سوري د امير مړينه د خلکو او وطن لپاره يوه ضايعه ګڼي، خو بالمقابل فرخي چې تر ده وروسته يې د غزني د تباهۍ په باب قصيده ويلې او د قصيدې په اخر کې د ځان په اړه فکر کوي چې د غزني دربار تباه شو اوس به شاعران څه کوي.

شعرا را بتو بازار بر افروخته بود

رفتی و باتو بیکبار برفت آن بازار

۹- اسعد سوري په دغه قصيده کې له غيابه څخه د مخاطب پر لور ډېر ښه التفات کوي، چې دې التفات يې دې قصيدې ته لا ښکلا ورکړې چې دا په هغه وخت کې ډېر مروج و.

په پښتو لرغوني ادب کې يوه بله مشهوره قصيده د ښکارندوی قصيده ده چې په پښتو ادب کې د يو شهکار حيثيت لري.

ښکارندوی د غور و او پلار يې چې احمد نومېده د فيروز کوه کوټوال و، په خپله ښکارندوی به کله په غور کې اوسېده او کله به په غزني او کله په بست کې اوسېده. په هر حال د ښکارندوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورنۍ د سلطان غیاث الدین او سلطان شهاب الدین په ستاینه کې چې ډېرې قصیدې یې ویلي دي او د غور د سلاطینو د دربار پښتون شاعر و او محمد بن علي د تاریخ سوري مولف لیکلي دي چې ما په بست کې د ښکارندوی د اشعارو او بوللو غټ کتاب ولید.

دا د پښتو قدیم قصیده ویونکی شاعر به تل د غور له سلاطینو سره په جګړو او جنګي سفرونو کې ملګری و او هم د دېوان خاوند دی.

دا قصیده هم هغه د سلطان شهاب الدین غوري په ستاینه او مدحه کې ویلې چې له هغه سره په یو جګړه ییز سفر کې چې د هند پر لوري یې کړی و، ملګری و.

دغه قصیده د قصیدې له هغو درېیو ځانګړنو څخه برخمنه ده چې پر درېیو برخو وېشل کېږي چې لومړی تشبیب، دویم د ممدوح توصیف او درېیم یې دعایه ده.

ښکارندوی هم د قصیدې په لومړي سر کې د یوه قوي تشبیب په راوړلو سره قصیده پیلوي او په لومړي سر کې د پسرلي د ښکلاوو او ښکلو طبیعي منظرو، په غرونو کې د ګلونو او د ښېرازه دښتو تصویر انځوروي.

د پسرلي ښکلونکي بیا کړه سنګارونه
بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه
مځکه شنه لاښونه شنه لمنې شنې سوې
طیلسان زمردي واغوستل غرونه

چې وروسته بیا په ډېر ځانګړي انداز سره د ګرېز مرحلې ته ځي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه به چونې په ستایه د ګلو موږ سي
نه به موږ سم د سلطان په صفتونه

او په اخر کې یې په دعایه سره پایته رسوي:

ستا په زېرمه دې خاونده لوی څښتن وي
مـوږ خو ستا په مرسته یونه څو چې یونه

څېړنه او کتنه:

ښکارندوی په خپله قصیده کې د طبیعت د ښکلاګانو ذکر کړی چې په هغو کې د غرونو، دښتو، ګلانو، بلبلانو د مستو او سرشارو سیندونو چې په دې ټولو کې یې د وطن له ښکلو او په زړه پورې منظرو څخه الهام اخیستی او پر ده یې تاثیر کړی او بیا یې دغه ښکلاوې په خپل قوي تخیل او په ټول ادبي قوت له استعارو او نازکو تشبیهاتو سره یوځای کړي او د قصیدې په امېل کې یې اچولي دي.

د ښکارندوی د قصیدې د سلاست او بلاغت او په هغې کې له استعارو او تشبیهاتو څخه دا په زغرده څرګندېږي، چې ښکارندوی په ادبي فنونو او د بلاغت په علم پوه او یو مقتدر شاعر و.

ښکارندوی که څه هم یو درباري شاعر و او د غور د ښار اوسېدونکی و، خو شعري ژبه یې غرنۍ، پخه او کلکه کارولې او په قصیده کې یې ډېر پخواني پېچلي لغاتونه استعمال کړي چې دا د پښتو ژبې د شتمنوالي یوه لویه بېلګه ده.

ښکارندوی د پښتنو زلمیانو د غیرت او مېړانې کیسه او ددوی خدمتونه او سربښندنې چې د اسلام سپېڅلي دین لپاره یې کړي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

قربانۍ يې ورکړي، په دې قصيده کې په ډېر ښه شکل انځور کړي او په ډېر صراحت او وضاحت سره يې بيان کړي دي.

په پای کې ويلای شو، دغه دوه قصيدې چې د پښتو لرغوني ادبياتو پورې تړلې قصيدې دي د هغه وخت درباري احترام په کې په ډېر ښه ډول مراعت شوی او دغه قصيدې په پښتو ادب کې داسې دوه غمې دي چې ځلا به يې تر ډېره وخته تته او کمه نه شي او تل به پرې وياړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغونو ادبياتو ځانګړي اثار

((د سالو وږمه)):

ابو محمد هاشم سرواني د زيد سرواني زوی دی. دا سړی د پښتو پخواني شاعر او عالم هم دی چې په ځانګړې توګه يې په عربي ادب کې لوی لاس درلود او د عربو د مشهور استاد (ابن خلاد) شاګرد و، په کلو کلو په عربي هېوادونو کې اوسېدلی دی.

هاشم پر (۲۹۴هـ) له عراقه راغی او په بست کې اوسېده او يو کتاب يې د عربو د اشعارو د بلاغت او فصاحت په بيان کې وکېښ چې نوم يې (د سالو وږمه) و، يانې د (رېګستان نسيم) چې په پښتو کې (سالو) (ريګ) ته وايي او (وږمه) د نسيم په مانا ده. زموږ د اوسنيو معلوماتو له مخې دا د پښتو پخوانی کتاب دی، چې تر اوسه پورې موږ ته معلوم دي.

د پټې خزانې مولف يې د لرغوني پښتانه په حواله نوم اخلي او د هاشم سرواني له مولفاتو څخه يې ګڼي. نور نو موږ معلومات نه لرو چې ددې کتاب نثر څرنګه و او څومره و او نظم يې څومره و، خو يوازې د پټې خزانې د مولف له دغې ليکنې څخه داسې نتيجه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخیستلای شو چې په پښتو ژبه قدماوو کتابونه لیکل او دا ډول په خپل وخت ډېر کتابونه موجود وو.
هاشم سرواني پر (۲۲۳) هـ کال زېږېدلی او پر (۲۹۷)هـ وفات شوی.

((تذکرة الاولیا)):

سلیمان ماکو د پښتو ژبې له پخوانیو لیکوالو او نثر لیکونکو څخه دی چې تراوسه معلوم شوی، دی یو لوی مقتدر لیکوال دی.
دی د بارک خان صابزي زوی و چې د کندهار په ارغستان کې اوسېده، د ماکو قوم تراوسه هم لږ تعداد هلته اوسي او په ابدالیو کې دا نوم شاملېږي.
سلیمان ماکو له دې قوم څخه یو پوه لیکوال راوتلی دی او د پښتونخوا په غرونو کې یې سیاحتونه کړي او د خپل وخت مشهور روحاني او ادبي رجال یې لیدلي دي. دی په خپله وایي چې پر (۶۱۲)هـ تللی وم او د پښتونخوا پر غرونو او رغونو گرځېدم او د لویانو مراقد مې لیدل او پلټل. داسې ښکاري چې سلیمان تر دغه مهم او گټور سفر وروسته موفق شو چې د پښتو د نوموړو بزرگانو په باب یوه تذکره (تذکرة الاولیا) ولیکي او د دوی ویناوې او اشعار په دې کتاب کې خوندي کړي. دا کتاب متاسفانه اوس ورک دی، خو استاد عبدالحی حبیبي یې لومړي (۷) مخه پر (۱۳۱۹) هـ کال په کندهار کې موندلي وو او د هغو مخونو عکسونه یې د کابل په کالنۍ کې پر (۱۳۱۹هـ.ش) او بیا په پښتانه شعرا لومړۍ ټوک کې خپاره کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلیمان ماکو د پښتو پخوانی مورخ او نثر لیکونکی دی او دده د دغه ګټور کتاب څو مخه د پښتو ژبې او د ادبیاتو د تاریخ لپاره داسې ګټور ثابت شول چې د ادب او پښتو تاریخ یې تر ابده مرهون دی.

((د خدای مینه)):

شیخ متی یو زاهد، عابد او تصوفي شاعر و، ده خپل لوړ او جمالي اشعار په یوه ټولګه کې کښلي وو، چې نوم یې د (خدای مینه) و.

د محمد هوتک په قول شیخ متي دا کتاب په غونډان کې کښلی او خپل شعرونه او مناجات یې په کې راټول کړي وو. کله چې شیخ متي وفات شو، نو دده ارادتمندانو هغه کتاب دده پر مزار کېښود چې د کلات د غونډۍ پر سر واقع دی.

کوم خلک چې به دده د مرقد زیارت ته ورتلل، نو له هغه زیارته به یې دا کتاب اخیسته او د شیخ متي مناجات به یې لوستل. وروسته ځرګنده نه شوه چې کتاب څه شو، خو ویل کېږي چې د مغولو د تاړاک له وجې دا کتاب ورک شو. د شیخ متي دا کتاب اوس ورک دی، یوازې یو عرفاني شعر له هغه څخه په پټه خزانه کې موږ ته پاتې دی، له دې شعر څخه ښکاري چې دغه کتاب د (خدای مینه) یوه مجموعه وه، چې ډېر موثر اشعار په کې غونډ شوي وو.

محمد هوتک وایي: ((وګړیو به هغه پاڼکي غړول او هر چاته به یې چې ویل، نو هغوی به ژړل.)) د مغولو تاړاک ډېر علمي او ادبي ذخایر زموږ له لاسه ایستلي دي، دا کتاب هم د هغه عصر له

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضایعاتو څخه دی او که محمد هوتک په خپله خزانه کې نه وای یاد کړي نو اوس به یې نوم هم ورک و.

لرغوني پښتانه:

دا د موفق مورخ او د پښتو ژبې لوی لیکوال شیخ کته اثر دی چې د مرحوم شیخ متي له علمي او ادبي کورنۍ څخه و، چې د شیخ یوسف زوی او د شیخ متي لمسی و.

شیخ متي (کلات بابا) خپلې کورنۍ ته علم، تقوا، عرفان او ادب په ارث پرېښودل او ډېر علما، مورخان او عارفان په کې پیدا شول، چې شیخ کته په دوی کې ډېر مشهور و.

د شیخ کته مور بي بي (مراد بخته) نومېده چې په ختـه زمنده وه، نوموړي عالم د پښتو د رجالو او مشاهیرو په تاریخ کې یو مهم کتاب وکښ چې نوم یې (لرغوني پښتانه) و.

دا کتاب پښتو و او د پټې خزانې مولف محمد هوتک ډېر ځله دا کتاب یادوي او داسې ښکاري چې ددغه مورخ مهم ماخذ هم دغه و او د پټې خزانې د لیکلو پر وخت یې دا کتاب په لاس کې و.

له (لرغوني پښتانه) کتاب څخه د پټې خزانې په ذریعه دغه مغنم مواد موږ ته پاتې دي.

۱- د امیر کروړ احوال او اشعار چې شیخ کته هم له تاریخ سوري څخه اقتباس کړي دي.

۲- د شیخ اسعد سوري احوال او اشعار چې شیخ کته هم له تاریخ سوري څخه اقتباس کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- د ښکارندوی احوال او اشعار چې شیخ کته هم له تاریخ سوري څخه اقتباس کړی دی.
۴- د هاشم سرواني احوال او اشعار.

((تاریخ سوري)):

ددې اثر لیکوال محمد بن علي البستي دی. احتمالاً چې د مغولو د تاړاک په ابتدا کې به ژوندی و. دده په باب ډېر معلومات نه لرو. پرته له دې چې د هلمند د غاړو یو سړی و او د تاریخي بست اوسېدونکی و، پلار یې (علي) و او ده یو کتاب لیکلی و، چې د سوریانو پاچاهانو احوال یې له قدیمه په کې ضبط کړي وو.

((تاریخ سوري)) اوس ورک دی، یوازې د پټې خزانې مولف یې د شیخ کته متي زي د (لرغوني پښتانه) په حواله نوم اخلي او داسې ښکاري چې دا کتاب د شیخ کته په لاس کې و، او په (لرغوني پښتانه) کې یې ډېر مواد له دغه کتابه رانقل کړي دي.

د (تاریخ سوري) یو څه ابحاث او محتویات موږ ته په دوو واسطو لاسته راغلي دي؛ شیخ کته په (لرغوني پښتانه) کې ځینې رانقل کړي دي او له (لرغوني پښتانه) د پټې خزانې مولف محمد هوتک په خپل کتاب کې رااخیستي دي. هغه مواد او پاتې اثار دادي:

۱- د امیر کروړ احوال او دده یو قدیم حماسي سفر او ویاړنه.
۲- د اسعد سوري احوال او دده قصیده.
۳- د ښکارندوی احوال او دده قصیده.

له دغې پاتې اثارو څخه ښکاري چې محمدبن علي په تاریخ او پښتو ادب کې ښه او ثقه معلومات درلودل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه (لرغوني پښتانه) چې له ده څخه روایت کوي. دی یو ادیب او څېړونکی سړی و او په بست کې یې د ښکارندوی د قصایدو یو غټ دیوان موندلی دی او له هغه څخه یې دده یو غرا قصیده په خپل (تاریخ سوري) کې رانقل کړې ده.

داسې ښکاري چې د محمد بن علي (تاریخ سوري) مشهور و او شیخ کته هم دا کتاب د غور په (بالشتان) او (الشتان) کې موندلی و او تر دغه عصره د (۷۵۰هـ) حدودو کې لا دا کتاب موجود و.

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې نور ځانګړي کتابونه هم لیکل شوي، چې اکثره یې د زمانې ناخوالو له منځه وړي دي. دا څو یې چې ما یاد کړل، دا هغه کتابونه وو چې د زمانې بادونو یې اکثره څه برخه له منځه وړې، خو بیا یې هم تر موږه څرک رارسېدلی او یو څه برخه یې لاخوندي پاتې شوې ده. ښه به وي چې دلته د پښتو لرغونو ادبیاتو د وتلو څېرو نومونه واخلو. دوی هر یو پر خپل وخت ځانګړي اثار لیکلي خو بېلابېلو ناتارونو یې اثار له منځه وړي دي.

د پښتو لرغونو ادبیاتو شاعران، لیکوال او ادیبان:

۱. امیر کروړ پهلوان
۲. هاشم زید سرواني
۳. شیخ رضي لودي
۴. نصر لودي
۵. بېټ نیکه
۶. اسماعیل سړبن
۷. خرښبون
۸. شیخ اسعد سوري
۹. شیخ تیمن کاکړ
۱۰. ښکارندوی غوري
۱۱. ملکیار غرشین
۱۲. تایمني
۱۳. قطب الدین بختیار
۱۴. شیخ متي

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۵. باباهوتک
۱۶. شیخ ملکیار هوتک
۱۷. اکبر زمینداوري
۱۸. سلطان بهلول لودي
۱۹. خلیل خان نیازی
۲۰. زرغون نورزی
۲۱. زرغونه کاکړ
۲۲. رابعه
۲۳. دوست محمد کاکړ
۲۴. شیخ عیسی مشوانی
۲۵. شیخ بستان بړیڅ
۲۶. علي سرور لودي
۲۷. مېرمن نېکبخته
۲۸. شیخ محمد صالح الکوزی
۲۹. سلیمان ماکو
۳۰. محمدبن علي البستي
۳۱. احمد لودي
۳۲. شیخ کته
۳۳. شیخ ملي
۳۴. زرغون خان

او داسې نور شاعران او ادیبان، خو ما یې دلته د ډېرو مهمو او مطرحو هغو یادونه وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغونو ادبیاتو کې پښتو غزل

زموږ په پښتو ادبیاتو کې غزل نږدې اوه سوه کلن تاریخ لري. د پښتو لومړنی لاسته راغلی غــزل د اکبـــر زمینـــداوري دی، د اکبـــر زمینداوري د دیوان په لاسته راغلو پاڼو کې د پښتو دوه غزلې هم شته.

غـزل د شـرقي شـاعرۍ ترټولـو غـوره او منـل شوی شعري فورم دی چې د اکبر زمینداوري تر غزلو دمخه په پښتو کې موږ د غزلو بېلګه نه لرو. که چېرې موږ په پښتو ادب کې د غزل تـاریخ پـه اړه څه لیکو، نو پیـل بـه یې د اکبر زمینداوري لـه غزلـو کوو، چې په اتمه هجري پېړۍ کې ویل شوی دی. د اکبر زمینداوري غزلې په تول پوره او د شرقي غزل کره وره لري، د اکبـر زمینداوري غزلونـه یـو یـې پنځـه بیتیـزه او بـل یـې اووه بیتیـزه دی. د شـرقي شـاعرۍ شـعر پېژنـدونکي عقیـده لـري چې زیـاترو شـرقي ژبـو د لومړنیو غزلو بیتونه کم وو او تر اوو بیتونو یې تجاوز نه کـاوه. (د پښـتو غـزل) د کتـاب مولف پروفیسـور افضـل رضـا پـه قـول د اکبـر زمینـداوري د غزلـو ژبـه یـې خـوږه او خیـالات یـې ژور دي، د اکبـر زمینداوري له دوو لاسته راغلو غزلو څخه یو دلته راوړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خپــل ځــان لــه حیرانــۍ څــه ویــل کــړم
د عشــق ویــر بــه تــل پــه خپلــه پټــول کــړم
مــا مــدام لکــه بــورا پــر ګلــو ګشــت کــړ
اوس بــه څــم پــه ســر تــور ســر فــراق د ګــل کــړم
د غمــاز لړمــون بــه زه پــه لمبــه کېــږدم
ځنــې هېــر بــه د یــار بــزم ګــل او مــل کــړم
زمــا د یــار د مینــې اور پــه زړه کــې بــل دی
زه بــه ســر او مــال ښــندم دیــد بــه حاصــل کــړم
د بېلتــون لــه ویــره ژاړم اوښــکې وینــې
زه اکبــر پــه خپــل اشــنا د ســر ښــندل کــړم.

تـر دې مخکـې پـه دریمـه هجـري پېړۍ کـې د ابـو محمـد هاشـم سرواني البستي ژباړه ده چې د خپل استاد ابن خلاد شعر یې پښتو ته ژباړلی دی چې د فورم لـه مخې غزل او قطعې تـه ورتـه شعر دی خو محتـوا یـې د غـزل نـه ده، ځکـه چې د غـزل موضـوع کې عشـق، مینه او داسې نور مسایل رانغښتل کېږي.
په لسمه هجري پېړۍ کې موږ له افغانستان او پښتونخوا څخه ډېر لـرې د هندوسـتان پـه سـیمه کـې درې پښـتانه شـاعران پېژنـو چـې درېواړه لوی صوفیان، عابدان او زاهدان وو او کومې غزلې چې لـه دوی څخه راپاتې دي، د تصوف او عرفاني افکارو بیـانوونکې دي.
لـه دغـو شـاعرانو څخـه شـیخ عیسـی مشـواڼي چې د هندوسـتان پـه (دامله) کې یې ژوند کاوه د افغان پاچا شېرشاه سوري معاصر و، ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو، پارسي او هندي ژبو يوه ګډه رساله ليکلې وه چې دا رساله منظومه وه او يوه درې بيتيزه کوچنۍ غزله يې دلته راوړو:

پـه خپلـه کـار کـړې پـه خپلـه انکـار کـړې
کلـه بـادار يـم کلـه مـې خـوار کـړې
تـه خـو قـادر يـې پـه صـفتونو
کلـه مـې نـور کـړې کلـه مـې نـار کـړې
عيسـى حيـران دى پـه دې شـيونو
کلـه مـې يـار کـړې کلـه اغيـار کـړې.

له دغو څو محدودو بيتونو څخه دا راڅرګندېږي چې غزل د مينې او عشق له محتوا څخه د تصوف او عرفان موضوع پر لوري ګام اخيستى او د شيخ عيسى مشوانړي وينا د خواجه عبدالله انصاري پير هرات مناجاتو ته نږدېوالى ښيي او بل عارف شاعر شيخ علي سرور لودي دى چې محمد هوتک په پټه خزانه کې د تحفة صالح په حواله دده يوه صوفيانه غزل را اخيستى دى:

محبـت پيالـه مـې نـوش کـړه پـه مجـاز کـې
د حـق نـور ويـنم پـه سـترګو د ايـاز کـې
درسـت وطـن راتـه دريـاب سـو بـې ديدنـه
ديـد مـې نـه شـي مګـر خـداى مـې سبب ساز کـې
کـه زه مـړ شـم هـم لـه ګـوره کـړم سـر پورتـه
ناګهانـه چـې دلبـر راتـه اواز کـې
کـه مـې سـر غـوڅ د رقيـب پـه تېـره تېـغ سـي
هـم بـه ځـم کـه دلبـر غوښـت پـه مهـرو نـاز کـې

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه ويـــار مـــدام ناســـت وو يـــو لـــه بلـــه
پـــر غمـــاز دې بـــاري كـــاني د غـــم ســـاز كـــي
ګـــران بېلتـــون بـــه د هغـــو مينـــو وينـــه
چـــې تـــل ناســـت وي پـــه خلـــوت كـــې ســـره راز كـــي
اى (ســـروره) غمـــازان ســـوه بـــې حســـابه
پـــاک الله دې صـــورت تـــش بـــې مغـــزه پيـــاز كـــي.

په پورته غزل كې هم د تصوف او عرفان مضمون پروت دى، چې د شيخ علي سرور لودي له عرفاني اشعارو څخه بلل كېږي. د شيخ محمدصالح يو غزل دى چې د كندهار د هغه وخت د صوبه دار (شاه بېګ د غوښتنې په خواب كې يې ليكلى او ورلېږلى دى، دده په غزل كې يو ډول عارفانه استعمال ليدل كېږي، چې دلته د شيخ محمدصالح د غزل راوړل ضروري بولم:

د ليلـــى د مينـــې فـــيض هـــر ســـبا وړم
بېهـــوده منـــت بـــه ولـــې د بـــل چـــا وړم
چـــې اشـــناى د شـــپې ناڅاپـــه پـــه لاس كښـــېوت
روښـــان زړه پـــه ګوګـــل پـــټ لمـــر پـــه ســـما وړم
پـــر دنيـــا كـــه تجـــارت څـــوک د دنيـــا كـــي
زه د زړه پـــه بـــازار بـــار د عشـــق ســـودا وړم
كـــه پـــر تخـــت مـــې د ســـليمان ســـپور كـــړې ســـړيه
عاقبـــت خـــاورو تـــه ښـــه عمـــل پيشـــوا وړم
بـــې لـــه عشـــقه خوشـــحالي پـــر مـــا حرامـــه
زه صـــالح كـــه پـــه خولـــه خـــوښ پـــه زړه ژړا وړم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادب تاريخ لومړۍ دوره (لرغونې دوره) له دويمې هجري پېړۍ څخه پيل او د يوولسمې هجري پېړۍ تر لومړيو پورې رسېږي. په دې دوره کې موږ په شکلي او موضوعي لحاظ د غزل د انکشاف څرک ايستلای شو. د مضمون له پلوه هم غزل په دې دوره کې پوره پرمختيا موندلې ده؛ د ژوند بېلابېل موضوعات په کې بيان شوي دي، لکه د رزم او بزم خبرې، ديني او عرفاني موضوعات، عشقي او داسې نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر پښتو لرغوني ادب د عربي ژبې اغېزه

پر پښتو لرغوني ادب باندې د عربي ژبې اغېزې شته او ددې اغېزو مهم لاملونه په لاندې ډول ښودل کېږي:

الف- په هغه زمانه کې چې عربو په نړۍ کې ځواکمني درلوده، نو طبعاً يې پر پښتو ژبه هم خپل تاثير لرلی دی.

ب- د عربي خلفاوو يرغلونه پر افغانستان باندې.

ج- نورې نړۍ ته د اسلام خپرېدل چې په دې کې د افغانستان پښتني سيمې هم شاملې وې.

د- عربي نړۍ ته د پښتنو شاعرانو سفرونه، چې دې هم پر پښتو اغېز لرلی دی او همدغو شاعرانو ځينې عربي کلمې زده کړي او بيا يې په خپلو ادبي اثارو کې استعمال کړې دي.

هـ- پر هغه وخت د عصري زده کړې نه شتون او د ديني زده کړې پرمختګ چې په جوماتونو او مدرسو کې نرينه او ښځينه ورباندې بوخت وو، دې هم پر پښتو لرغوني ادب باندې اغېز لرلی دی.

اوس د ځينو هغو کلمو چې له عربي څخه پښتو لرغوني ادب ته راغلې دي، يادونه کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

درهم: عربي کلمه ده او د پیسو په مانا ده، خو دلته ابومحمدهاشم بن زید سرواني البستي چې د (۲۹۴هـ.ق) په شاوخوا کې یې په خپل ژباړلي شعر کې راوړې ده.

قتالونه: دا هم عربي کلمه ده، چې ابومحمدهاشم سرواني په خپل ژباړل شوي شعر کې راوړې ده.

الحاد : عربي کلمه ده چې نصر لودي په خپل پاړکي کې خپل تربور شیخ رضي ته لیکلې.

ملحد: داکلمه هم په دې پاړکي یانې د نصر لودي په پاړکي کې راغلې ده، عربي کلمه ده.

سنتي: دا کلمه هم په همدې پاړکي کې شیخ رضي راوړې ده او یوه عربي کلمه ده.

مومن: کلمه په همدې پاړکي کې یوه عربي کلمه ده چې د پښتو مانا یې مسلمان ده. دې ته ورځېرمه د تایمني په سندره کې چې په ۵۸۰ کال شاوخوا کې یې لیکلې وه هم ځینې عربي کلمې شته چې په لاندې ډول یې ښودلی شو.

صفت: دغه کلمه تایمني په سندره کې راوړې ده چې یوه عربي کلمه او پښتو مانا یې ستاینه ده.

ملک: دا هم یوه عربي کلمه ده چې تایمني په خپله سندره کې راوړې ده.

همدارنګه د ښکارندوی قصیده کې هم عربي کلمې شته چې باید یادوته ترې وکړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسیح: عربي کلمه ده چې ښکارندوی په خپله قصیده کې راوړې ده.

همدارنګه ښکارندوی په دې قصیده کې ځینې نورې عربي کلمې هم راوړې دي لکه (جنت، سلطان، اسلام، دین، شهاب) چې ټولې عربي دي.

پر دې قصیدې سربېره د شیخ اسعد سوري په قصیده کې چې د دریمې هجري پېړۍ په درشل کې ویل شوې ده، هم عربي کلمې پرتې دي، لکه: (فلک، ظلم، امیر، قبر، جنت، غفار). ټولې عربي کلمې دي چې په دې قصیده کې پرتې دي. همدارنګه تر دې وروسته د خلیل نیازي او بهلول لودي په رباعیانو کې هم ځینې عربي کلمې تر سترګو کېږي، لکه: (مرحبا، عدل) کلمې چې عربي دي.

همداراز که له نظم او شعر څخه تېر شو د پښتو لرغوني ادب په نثر کې هم ځینې عربي کلمې شته چې باید سترګې ترې پټې نه کړو، ځکه چې زموږ ادیبانو یا لرغونو ادیبانو تر ډېره حده دیني زده کړې کړې وې او زیاتره یې علما او متصوفین وو، نو ځکه یې په خپل نثر کې ځینې عربي کلمې هم راوړې دي، لکه د سلیمان ماکو په تذکرة الاولیا کې هم ځینې عربي کلمې تر سترګو کېږي چې په لاندې ډول یې ښودلی شو: د (حمد، کونین، ثقلینو، رحمتونه، آل، امابعد، مراقد، اولیاء) ټولې عربي کلمې دي چې په دې تذکره کې یې راوړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېر نور داسې نثرونه هم شته چې په هغو کې له عربي کلمو څخه کار اخیستل شوی دی. په پټه خزانه کې هم عربي کلمې شته چې په لنډ ډول به ورته اشاره وکړو، (حقیر، فقیر، مولف، معمر، علیین، مکان) چې ټولې عربي کلمې دي. همدارنګه څو نورې کلمې چې عربي دي:

(معرفت، جنت) هم عربي کلمې دي. دا چې په دې اندازه عربي کلمې په پښتو کې شاملې دي، نو په واضحه توګه ویلای شو چې پر لرغوني ادب باندې عربي ژبې خپل اغېز لرلای دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغوني ادب کې ملي وزنونه او فورمونه

دا چې موږ په لرغوني ادب کې پر ملي وزنونو او فورمونو خبرې کوو، باید ملي وزنونه او فورمونه تعریف کړو. څېړونکو د ملي وزنونو او فورمونو تعریف داسې کړی: ((ملي وزنونه او فورمونه هغه دي چې ځانګړې طرز او طریقه لري او د عربي وزنونو تابع نه وي او دې ته ملي وزنونه هم ویل کېږي.)) په لاندې ډول وربانديې خبرې کوو:

۱ - لنډۍ: لنډۍ د وخت په تېرېدو سره خپل ویونکي له لاسه ورکړي دي، نو ځکه یې ویونکي معلوم نه دي، خو پر همغه وخت د یو چا له خوا ویل شوې ده او تر موږه رارسېدو پورې یې خپل ویونکي ورک کړي دي.

لنډۍ د پښتو د لرغوني ادب هغه بډایه برخه ده چې ټول پښتانه یې پېژني او بلدتیا ورسره لري. په لنډۍ کې دومره قوت او زور پروت دی چې په نورو ملي وزنونو کې نه شته او دا ملي نظم یوازې پښتو ژبه لري او د نړۍ نورې ژبې یې نه لري. د څېړونکو له خوا لنډۍ داسې تعریف شوې ده: ((لنډۍ یوه دوه مسریزه منظومه ده، چې لومړۍ مسره یې لنډه (نهه) سېلابه او دویمه یې دیارلس سېلابه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(هجا) ده او پر هر څلورم سېلاب يې خج راځي)). لنډۍ د خلکو له خوا په (ټپه، مسره، ټيکۍ) هم ياده شوې ده، لنډۍ د مانا په لحاظ زيات ډولونه لري، لکه عشقي، پسرلنۍ، د بېلتون، مساپرۍ، حماسي، د خوشالۍ لنډۍ او داسې نورې...
لنډۍ ډېر لرغونی تاريخ لري، خو دلته موږ يوه لنډۍ د نمونې لپاره راوړو چې د ارياييانو په وخت کې ويل شوې ده:
سپوږميه کړنګ وهه راخېژه
يار مې د غلو لو کوي ګوتې رېبينه

۲ - بګتۍ: دا هم د پښتو د ادب يوه غوره برخه جوړوي. بګتۍ د پښتو د ولسي نظم يوه خوندوره او ښکلې برخه ده. د بګتيو وزن هم د لنډيو په شان ښکلی او خوندور دی او دا داسې يو ساده، چست او روان شعر دی چې د اورېدونکي او ويونکي وجود په حرکت راولي او يو هيجان په کې پيدا کوي. زياتره په ټيټ او تېز اواز سره ويل کېږي، د بګتيو کسر د ځينو چاربيتو او ځينو بدلو پرخلاف اکثره يو بيت (دوه مسرې) وي او اکثره وخت په قافيه کې هم دواړه مسرې سره برابرې وي. د بګتۍ هر بند غالباً څلور مسرې وي چې د هر بند دوه لومړۍ مسرې يې په خپل کور کې بېله قافيه لري او څلورمه مسره يې له کسر سره موافقه وي او زياتره بګتۍ د ولس او خلکو په سندرو کې ستره ونډه او لوړ مقام لري.
دلته به د طالب جان بګتۍ د نمونې په ډول راوړو:

دا تـــورې ســـترګې ســـره تېرېـــږي
لــــه حالـــه زمـــا کلـــه خبرېـــږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا تـــورې ســـترګې ســـره لاســـونه
پـــه بـــام ولاړه کـــوې ســـيلونه
وربـــل کـــې ايښـــي تـــازه ګلونـــه
مـــوزې دلـــه ځـــان بـــه تـــرې جـــارېږي
تومـــت د جينـــۍ کړمـــه بيمـــار
د خيالـــه کـــوي ډول او ســـينګار
څـــرک ورپســـې ګرځـــي د پـــلار
ورځـــي طالـــب جـــان، نـــه ايســـارېږي.

۳- بدلې: عموماً پښتانه ورته غزلې وايي او په همدې نامه يې شهرت موندلی دی. بدلې د پښتو د ولسي نظم او د خلکو د سندرو يوه اغېزناکه او زړه وړونکې برخه ده. بدلې په ډېرې چستۍ او توندۍ سره ويل کېږي او د اواز سستي او د اهنګ اوږدوالی په کې نقصان پيدا کوي. د بدلو موضوع غالباً د مينې او محبت موضوع ده او هرومرو د مينې کلام دی.
بدلې په خپل قالب کې د مسريو د شمېر او د مسريو د اوږدوالي، لنډوالي او برابروالي پر اساس په ډېرو نورو برخو وېشل کېږي، چې مهم ډولونه يې په لاندې ډول دي:
الف- هغه بدلې چې هر بند يې دوه دوه مسرې لري، لکه د زرجان د بدلې نمونه:

تور بخمل د تورو ورېځو پر سر خور کړه
د سهار شبنم ورېږي بلبل شور کړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خزان ګل غونډې شومه هسې مړاوی
یا مې مور که په دیدن یا مې ځای ګور کړه
په ارمان ارمان به لاړ شم ګورستان ته
شاه صنمې نور بس له تېري زور کړه
ب- هغه بدلې چې هر بند یې څلور لنډې او په یوه وزن مسرې ولري، لکه د خسرو یوه بدله:
مجنون په شاتته ګرځم
د لیلا پسې دېوانه
ځنګل په ځنګل سر شوم
هېڅ اګاه نه شوم له ځانه
ترپایه...

ج- هغه بدلې چې هر بند یې څلور مسرې وي، چې لومړۍ مسره یې نهه یا لس سېلابه، دویمه یې همدومره سېلابه په هماغه وزن او هماغه قافیه، درېیمه مسره یې پنځه سېلابه په بېل وزن او بېله قافیه او څلورمه مسره یې څوارلس یا پنځلس سېلابه په بېل وزن او د کسر په قافیه کې وي، لکه د عبدالسلام بدله:
په دواړو لاسو مې نیولې ستا لمن محبوبا
په دواړو لاسو محبوبا
منګول به ستا په لمن کېږدم، وطن به واړه تاته پرېږدم
که مې روزي شوه
هغه وعده چې کړې تا د انجمن محبوبا - ترپایه...

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېزوان دې زانګې په سرو لبانو
لب دې خوراک دي د میخوارانو
که دې رانه کړه
ناره به واورې په زړګي یمه خوږمن محبوبا
د بدلو ډولونه تقریباً پنځلسو ته رسېږي:

سندرې: سندرې هم د پښتو ادب یوه مهمه او غوره برخه ده چې زیاتره د بېسواده خلکو او وګړو له خوا ویل شوې دي. سندرې د پښتو په منظمو ادبیاتو کې راځي چې استاد حبیب الله رفیع پر دوو برخو وېشلې دي:

۱ - عامې سندرې: هغه سندرې چې ویونکي یې د وخت په تېرېدو سره ورک او نا معلوم دي او په ګرد ولس پورې اړه لري، لکه (لنډۍ، سروکي، نارې، لنډکۍ، د ښادۍ بدلې او نور).

۲ - خاصې سندرې: دا هم د بېسواده وګړو له خوا ویل شوې دي، چې شاعران یې معلوم دي، لکه چاربیتې، بدلې، بګتۍ، لوبې، داستان، مقام، کسرونه او نور. پرته له دغو څخه نور ډولونه هم لري، لکه د میندو سندرې، د ماشومانو سندرې.

د میندو سندرې چې اکثره وخت یې میندې د خپلو ماشومانو د روزلو، ویده کولو، کرارولو په وخت کې ورته وایي، لکه د ماشوم د ویده کولو په وخت کې:

اللو-للو، پیشو- پیشو مه راځه له غرو، پلانکی جان داسې ویده دی لکه ګوډی د رنجو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ماشومانو سندرې چې کله ماشومان لږ غوټکي او پر خبرو راشي نو دوی هم يو لړ سندرې لري چې نمونه يې داده:

لادي پړی، دوه دي رخړی

څو نيسې؟ وچه، درغلم په پچه

څو نيسې؟ لنده، درغلم په بنده

او داسې نورې د ميندو او ماشومانو سندرې شته.

لوبې: لوبې هم د پښتو نظم يوه خوږه، خوندوره او زړه وړونکې برخه ده. لوبې هم ساده دي او هم خوږې، هم ولسي مينه تمثيلوي او هم د ساده او کليوال ادب غوره نمونې دي، چې لومړی يو سروکی (نيمکۍ) ويل کېږي او وروسته بيا ورپسې درې مسريزه بند ويل کېږي او په اخر کې د سروکي اخر بند ورسره تکرار راځي، لکه د محمد نور لوبه:

غمونه لرې کړه له ما عاجز غمګينه

راتاو شه لونګينه

ودې ويشتم روغه دې نه کړم

نوره ياري درسره نه کړم

او داسې نورې لوبې.

نيمکۍ (سروکی): نيمکۍ هم د پښتو ادبياتو يو ډول دی چې عموماً د لنډيو په واسطه بشپړېږي، نو له دې څخه معلومېږي چې د سروکي بشپړونکې لنډۍ دي.

سروکي د شکل او جوړښت له مخې بېلابېلې بڼې لري، ځينې سروکي يوازې يوه مسره، ځينې دوه مسرې لري... حتی لاړياتې

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسرې لري چې زموږ فولکلور څېړونکو د پاړکو په نوم هم یاد کړې دي.

د سروکي موضوع زیاتره د عشق او مینې مسایل دي، سروکي پر دوو برخو وېشل شوي دي، چې یو یې عام سروکي دي، چې له هر ډول ساز او سرود سره په محافلو کې ویل کېږي، لکه دا سروکی:

پسې ورجګ کړه سره لاسونه
لنډ کړه د ټیکۍ مزی دې
خال به دې وران شي

او ځینې سروکي دي چې د خاص اتڼ په میدانونو کې ویل کېږي، لکه دا سروکی:

تا ویشتلی یمه وا بې غوره یاره
خوب خوب مې وړینه

نارې یا غړونه: نارې هم د پښتو شفاهي ادبیاتو یوه غوره برخه تشکیلوي. فولکلور څېړونکو نارې د پښتو شفاهي ادبیاتو د ځانګړو ډولونو په توګه معرفي کړې دي، لکه د اتڼ نارې، د هوتکو نارې، سنځرخېلې نارې، د نکلونو نارې او داسې نورې. نارې پر درېیو عمده برخو وېشل کېږي:

الف- د اتڼ نارې: چې په عام ډول د اتڼ په میدانونو کې د ښځو او نرو له خوا ویل کېږي او د جوړښت له مخې دوه مسریزې، درې مسریزې او څلور مسریزې وي او تر دې د زیاتو مسرو لرونکې هم وي. قافیوي جوړښت د مسریو لنډوالی او اوږدوالی او هجایي سیستم یې هم ډول ډول دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ښځینه اتڼ د سندرو نمونه داده:

لونګینه، پر ځنګ ځنګ راوړه
چې دې شرنګ د بنګړو شینه لونګینه

د نرینه وو د اتڼ سندرې:

دا پورې په دامان توره کېږدیه
کېږدی مې اوبو یووړه
د ژمي شپې به چېرې تېرومه

دا نارې د موضوع په لحاظ ډول ډول دي، د ټوکو او مسخرو مطالب هم د خلکو د تفریح لپاره په دغو نارو کې ځای شوي دي.

ب- تاریخي نارې: دا ډول نارې د پښتنو له ټولنیز او سیاسي تاریخي سره اړه لري. ددې نارو جوړښت په عام ډول دوه مسریز دی چې یوه مسره یې لنډه او بله یې اوږده وي، خو د دواړو قافیه یوه وي، ددې نارو نمونه په لاندې ډول ده:

که تېری ګورجي بیا کړي تېری نارې
یو میرخان و ځنې پاتې
میرخان هم اوس کندهار ته ګرګین غواړي

ج- د نکلونو نارې: دا نارې هم د پښتو د نا لیکلو ادبیاتو یوه غوره برخه تشکیلوي، دا نارې زیاتره د بیانونو او کیسو په ترځ کې ځینې منظومې ټوټې هم لري، چې دا ټوټې د نکل په بېلابېلو برخو او ټاکلو مواقعو کې ځای لري. دا نارې دوه مسریزې او درې مسریزې دي. د نکلونو دوه مسریزې نارې کله هم قافیه وي او کله نه وي، په درې مسریزو کې په عام ډول لومړۍ او دویمه مسره یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

قافیه لري دویمه یې قافیه یې هم اهنګې نه ساتي په ځینو درې مسریزو کې قافیه ځانته ځانته وي.
دا لاندې نمونې وګورئ:

سر د سره پالنګه هسک کړه فتح خانه
یاغي سوی هندوستان رعیت ملکونه

کرمیه چې غم نه وي ته غم راوړې
کرمیه که زما په دعا کېږې
کرمیه په لمر غوټه سپرو واوړې
که اور ګډ کړې د برېښو په سپین ږیرو
مرور یې پخلا نه کړل
لاد لاسه ورښیي، ورښیي یاغي ملکونه

بابولالې: بابولالې هغو ځانګړو او ولسي سندرو ته وایي چې د ښځو له خوا جوړې شوې دي او بیا د همدوی له خوا د واده په ځانګړو ورځو او په مختلفو وختونو کې ویل کېږي. په واده کې د بابولالو د ویلو وختونه لکه (د ستنې راوړل، د پوښ ورځ، د مال د حلالولو وخت، د سر خلاصولو وخت، د جامو بدلولو، د نکریزو شپه، د سرجوړولو سهار، د ښځو ګډېدل، د ورایزو د راتګ وخت، د ناوې د رایستلو وخت، د خسر کور ته د ناوې راوړلو وخت). په دغو وختونو کې بېلابېلې بابولالې ویل کېږي دا لاندې یوه نمونه د بابولالې ده د ستنې د راوړو وخت کې:

راغی رومال راغی رومال پټ دی په قبو کې
د (پلانکي) په کې ایښی سر یې لوړ دی تربرو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

روماله په جوپو - جوپو دې ورمه
روماله د لوټو په زور دې ورمه
لمر راوخوت په چنارو پورې
رومال مو راوړو کلي کې ګورې.

چاربيتې: چاربيتې هم د ولسي ادب غوره او مهمه برخه تشکيلوي او هره چاربيته د پښتو په موسيقۍ او ساز کې ځان ته په زړه پورې اهنګ، وزن او زړه وړونکې نغمه لري. په چاربيتو کې زياتره نکلونه او کيسې ويل کېږي. چاربيتې عموماً پر دوو برخو وېشل کېږي:

الف- ساده چاربيتې

ب- زنځيري چاربيتې

د ساده چاربيتو د مسرو شمېر له څلورو مسرو څخه پيل تر شلو مسرو څخه زيات دی او د زنځيري چاربيتو د مسرو شمېر له شپږو مسرو څخه شروع تر اتو مسرو، نهه مسرو او داسې نورو پورې رسېږي.

د ساده چاربيتو او زنځيري چاربيتو نمونې دادي:

ساده چاربيته:

توره ده نجلۍ تور يې په غاړه لونګين دی
تور زړوکی کړي، تور کميس يې کمرچين دی
تورې سترګې راغله تور وربل خو يې رنګين دی
تورې لېونی کړم، تور د زلفو يې تالونه دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

زنځیري چاربیته:

ښــــه ســـــینه، رنګینـــــه، ســــنګینه د لیلـــــې
شـــین یـــې خـــال دی دلال دادی حـــال د لیلـــې
قلنـــــدر ســـــتا د دره هـــــر ســــهار دی جانـــــان
تیـــک د ســـر دې ســـره زر، ښـــه نظـــر د جانـــان
خزانـــــه، نازدانـــــه، جانانـــــه، کـــــه ګیلـــــې
ښـــه ســـینه، رنګینـــــه، ســـــنګینه، دلیلـــــې
نـــن یـــې شـــال، دی کشـــال، زانګـــي خیـــال د لیلـــې
شـــین یـــې خـــال دی دلال، دا دی حـــال د لیلـــې
تر پایه...

د یادونې وړ ده چې د چاربیتو ویونکي معلوم دي.

کیسې: کیسې هم د پښتو د ولسي ادب یو په زړه پورې برخه تشکیلوي، تقریباً درې نیم زره کلن تاریخ لري. د کیسو منبع د اریایي قومونو د شمېر دوام او پیروي ده، خو د کیسو د شروع کېدو نېټه نه ده معلومه. د اکثره کیسو ویونکي معلوم دي او زیاتره کیسې د ولسي شاعرانو له خوا په نظم شوي ډول ویل شوي دي، چې د عبدالغفار کیسه دلته د نمونې په توګه راوړو:

د نمرود په زمانه کې راغلی په کیسه کې
پیدا شو ابراهیم خلیل الله دوست د اکبر و بېشکه پیغمبر و
ترپایه...

د پښتو په ولسي ادب کې ځینې نور ملي وزنونه هم شته چې یوازې نومونه یې را اخلم، لکه: فالونه، نکلونه، متلونه او داسې نور...

(c) ketabton.com: The Digital Library

د میندو سندرې او پښتو نکلونه

پښتنې میندې چې کله له خپلو کارونو څخه وزګارې شي، نو بیا ماشوم کله په غېږ کې او کله هم په زانګو کې واچوي او د ماشوم ویده کولو، په خبرو راوستلو او کراړولو لپاره په خپل خواږه اواز او خاص اهنګ ځینې سندرې خپل ماشوم ته وایي او په دې توګه د مورولۍ فطري مینه د سندرو په جامه کې ماشوم ته وړاندې کوي، ددغو سندرو له ویلو سره میندې خاص اکټونه کوي چې ماشومان یې اکټونو ته متوجه کېږي، ژړا بس کوي او پر خندا پیل کوي. د پښتني فولکلور لیکوال د میندو سندرو په باب وایي: ((د پښتنې مور مینه ناکه غېږ په حقیقت کې د شعر او ادب د زده کړې لپاره هغه ابتدایي مکتب دی چې ملالې، نازو، ایمل خان او خوشال خان په کې روزل کېږي چې بیا وروسته څوک په کې د علم او ادب اتلان او څوک په کې د جګړې باتوران شي.)) (د پښتو شفاهي ادبیات ۳۳-۳۶ مخونه)

د میندو سندرې سېلابوټونیک او څپه ییز اوډون لري، د مسرو څپې یې لږې او ډېرې وي او جوړښت او سکښت یې له پخوانیو لرغونو اریایي سرودونو سره سر لګوي، په دې سندرو کې پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

للوګانو سربېره نورې وړې وړې منظومې هم شته چې کله کله ځینې کوچنۍ روزنیزې کیسې هم په کې وي.

د میندو ځینې للوګانې، اللو، ټاټۍ او ځینې نورې سندرې د لومړي ځل لپاره ډارمستېټر (د پښتونخوا د شعر هارو بهار) کې خپرې کړې، بیا وروسته ځینو نورو پوهانو ډېرې دغه سندرې راټولې او خپرې کړې، ښاغلي ډارمستېټر په هارو بهار کې لیکلي:

((نقل دی چې د سکانو د پاچاهۍ په دوران کې یو سک له یوسفزو ښځه یوه پېغله لاهور ته وتښتوله، یو کال وروسته چې د هغې نجلۍ ورونه خبر شول، ورپسې ورغلل هلته د نجلۍ یو زوی هم پیدا شوی و. کله چې دغې ښځې خپل ورونه ولیدل ښښتن یې شراب ښښلي وو او نشه په کټ کې پروت و، دغې ښځې خپل ماشوم په زانګو کې واچاوه او ددې سندرې په ویلو یې هغوی پوه کړل چې دننه راشي.))

(پښتو شفاهي ادبیات ۳۴-۳۶ مخونه.)

ټـــــاټۍ زنګـــــوټۍ مـــــه راځــــــئ غلـــــو
پـــه کـــوزې لارې مــــه ځــئ، پـــه بــرې لارې ورو
دننــه دواړه سـپي دي هغـه مـې تړلـي پـه نـاړو
په کرونجي باندې منګی دی هغه پټ په کټورو
دننـــه پروټـــــی دی هغـــــه ډک پـــــه اشـــرپو
ایــږ دلــې ویــده دی تاسـو راشـئ پــه ورو ورو
کـــافر شـــراب خـــوړلي خبـــر نـــه دی پـــه راتلـــو
اوس که دی خبر شي خلاص به نه شي په خوارو
کـــافر دی شـــراب خـــور، نـــه خبرېـــږي پـــه نـــارو
ماشـــوم پـــه دلـــې پـــردم نـــه بـــه ژاړم پـــه زارو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه سندرې چې يوې تاريخي زمانې ته اشاره کوي او هغه پر پښتنو باندې د سکانو د يرغل او تېرې زمانه ده، ددغې سندرې زمان او مکان نه دی څرګند چې څه وخت او د چا له خوا په کوم ځای کې ويل شوې، خو د سکانو پرضد د پښتنو د مبارزې غبرګونونه د غوړونو ته رارسوي.

د ماشوم پر کرارولو او ويده کولو سربېره بله ګټه داده چې ماشوم د خپلې مور له خبرو سره اشنا کوي او ژر پر خبرو راځي.

لکه دا سندره:

يو يې سپينکی مخ دی لکه پوڅه د چوپان
يو يې لوړه پوزه ده لکه پوله د ديکان
دوې يې غټې سترګې دي که ګاټې د ميدان
دوې يې نرۍ وروځې دي که توکې د کوران
دوې يې نرۍ شونډې دي که مزې د ګرېوان

ميندې له ماشومتوبه خپلو ماشومانو ته د دوی د پلرونو او نيکونو د تورو ستاينه کوي او له توپک او وسلې سره يې بلدتيا او اشنا کول غواړي لکه:

پلانکي جانه ښايسته ښه دې توره ښه وسله
په ښايسته نيلي سپره چې نيلی دې تماشې کا
تور نازيان دې ورسره
اللو اللو-اللو پلانکی جان داسې للو دی لکه ګوډی د رنجو
چا وهلی، چا وهلی هلکانو جنکيانو په صحرا وهلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

مور او پلار نیا یې په غلا وهلی

اللو للو-للو خوب دې درشي په لېمو، خوړ دې لرې له هډو.

پښتو نکلونه:

نکلونه د پښتو ولسي ادبیاتو یو ځانګړی صنف دی، کله چې په انساني ټولنه کې د پېښو منځته راتګ د انساني ژوند بڼه واړوله او انسان د ژوند له سړو تودو سره مخامخ شو او د طبیعت د معماوو په باب یې ځان د فکر په سمندر کې ډوب ولیده، نو د خپل وجود تر توان زیاتې هیلې او تلوسې ورسره پیدا شوې، نو له دغو ټولو څخه یې نکلونه جوړ کړل، چې دغه نکلونه ځینې خوله په خوله او سینه په سینه تر موږه راورسېدل او زیات شمېر یې د نېستۍ غېږې ته لاړل، د مرګ وروستۍ سلګۍ یې ووهلې مړه شول او خاورې ځینې جوړې شوې او ((ځینو یې لا بیا د مدرسو درسونه جوړ کړل او د اووم هنر یا د سینما د ځوان هنر پرده یې ونیوله))

د هر ولس له نکلونو څخه د هغه ولس د بېلو تاریخي او کولتوري دورو د ژوندانه وضعه او ټولنیز مناسبات څرګندېږي او په هغو کې له تصویري او خیالي افسانو څخه چې د راویانو او لیکوالو له فانتازیو او فکري روشونو څخه راوځي او د ناحقیقي موجوداتو لکه ارباب الانواعو، دېوانو، پېریانو، ښاپېریو او کله کله سحر، جادو او منتر او خیالي دنیاوو او داسې نورو نامرییي شیانو څخه نیولې بیا تر واقعي پېښو او جریاناتو پورې ټول په کې وي. په هغو زمانو کې چې انساني ټولنه، کولتور او ثقافت په لومړنیو دورو کې و، نو د داسې ټولنو طبیعي او ټولنیز شرایط ښخي محدود و او هر

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه یې په رښتینې توګه نه پېژندل، نو له افسانو او خیالي نکلونو ځخه یې د شیانو په پېژندلو کې اشتباهات اخیستل.

پښتو نکلونه هم چې د پښتون ولس د حیات، ټولنیز ژوند او ټاکلو کولتوري شرایطو استازي او د دوی د ژوندانه د ټولو تاریخي او کولتوري دورو او د ټولنیزو اقتصادي مناسباتو څرګندوی دي. مهمه ځانګړنه یې داده چې په نکلونو کې د باداري او مریتوب صحنې نه لیدل کېږي دا ځکه چې د ځینو پوهانو په عقیده، پښتنو د مریي ساتنې اجتماعي، اقتصادي فورماسیون نه دی تېر کړی، خو د قبایلي نظام د مېړانې، وطنپالنې او ولس دوستۍ جذبې زیاتې په کې شته او له همدې امله ده چې په مېړانې، زړورتوب او رښتینولۍ او مېلمه پالنه کې یې زیات شهرت موندلی دی. ملي کولتور او ملي تاریخ پرې تر هر څه ګران دي او د تاریخ په ډېرو نازکو او حساسو مواقعو کې یې د پردیو د یرغلونو پر وړاندې دربدلي دي.

پښتو نکلونه د شکل او مضمون له مخې ازاد دي، د کوم ځانګړي لیکوال له خوا نه دي تهیه شوي چې ځانته د لیکنې او افادې خاص اسلوب او قوانین ولري او یا دې پر یوه خاص سبک روان وي، نکل د خلکو له خوا ویل شوی او د زمانې په تېرېدو سره په کې تغیرات راځي، هره تاریخي دوره او هرتمدن خپل خاص مهر او نښان ورباندې پرېږدي او د خلکو له ژوند سره یوځای ژوند کوي له خلکو سره یوځای حرکت کوي، مختلفې تاریخي پېښې او مختلف حالات د مختلفو ضرورتونو له مخې منظموي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نکل کې هر څه په مجرد شکل څېړل کېږي، ښایست، زور، لښکر، پیسې، جګوالی او هر څه یې مجرد دي او د ذهني پاچا نوم اخیستل کېږي خو د دربار د عظمت په باب څه په کې نه شته.
د لښکر نوم اخیستل کېږي، خو له دې لښکر سره په کې یو کس مقاومت کوي ښایست په کې یاد ېږي، خو د ترسیم درک په کې نه وي.
د نکل ویونکي معلوم نه وي او د زمانې له تېرېدو سره یې سم تغیر کړی وي، وړې پېښې پر لویو اوښتې وي او کرار کرار یې د مسابقې پله درنېږي، معمولاً د تجارتي اړیکو، مهاجرتونو او یو بل ته د قومونو د نږدې والي په نتیجه کې د یوې حوزې فولکلور او نکلونه بلې حوزې ته نفوذ کوي، د خپل سفر په بهیر کې کله خپل اصلي ټاټوبی ورک او په هره ژبه ژباړل کېږي او هرې کولتوري حوزې ته چې ننوځي هغه ژبه او هغه کولتوري حوزه یې د شکلیت دعوه کوي. همدغه ده چې هغه بله ژبه او کولتور پر دغو نکلونو اغېز ښندي او فولکلوریک نکلونه له خپل سوچه والي څخه راباسي. د بېلګې په توګه د لیلی او مجنون نکل چې هره کلتوري حوزه پرې خپله ټاپه لګوي او خپل یې بولي، خو پښتو نکلونه د ښامارانو، پېري، دېو، جادوګرانو او نورو خارق العاده وسیلو راتګ د دې مانا نه لري چې دغه نکلونه دې پردي اوسي، دا د پښتو خپل فرهنګي میراث دی چې سینه په سینه ورته رانقل شوی.
د نکلونو پېښې او ټولنیز حالات کاملاً د پښتنو د ژوند د یوې خاصې تاریخي زمانې نماینده ګي کوي، ځکه نکل که هر څومره بدلون ومومي او تر هر تاثیر لاندې راشي بیا هم پر خپل ځان باندې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د يوې ټاکلې او مشخصې کولتوري حوزې مهر او نښان لري، د بېلګې په توګه د مومن خان او شرينو نکل ته که هر څه ښامار او ديوان وردا خل شي او د يوې ښاپېرۍ پرځای سلګونه ښاپېرۍ او ديوان ورننوځي بيا هم د نکل مضمون چې پر ولور او تربورګلوۍ ولاړ دی او د پښتنو د يوه خاص ټولنيز اقتصادي حالت نماينده ګي کوي پر خپل ځای ولاړ دی.

ډېر داسې پښتو نکلونه شته چې د پښتني فولکلور نماينده ګي نه کوي او د نکل له مانا او وسايلو څخه له ورايه دا برېښي چې دا نکلونه بايد د ګاونډيو د کولتور او فرهنګ نماينده ګي وکړي او يا دې ګاونډيانو له خوا د پښتنو کولتوري حوزو ته راننوتي وي او د پښتنو د خپلو ځانګړو ټولنيزو او تاريخي شرايطو پر بنا په کې خپل ټولنيز مسايل څرګند کړي او د خپل فولکلور مشخص اتلان يې ورباندې تپلي خو ددې خبرې مانا دا نه ده چې موږ دې فولکلوريک نکلونه تصفيه کړو او يا دې په خپل لاس فرهنګي ميراث نورو ته ور وښنو، ځکه دغو نکلونو د پښتنو د ژوند په خاصو ټولنيزو او اقتصادي شرايطو کې ټاکلي رولونه درلودلي دي. پښتنو په خپل وار د دغو نکلونو په بشپړولو کې رول درلودلی دی، دې نکلونو د ژوند د همسفر په توګه له دوی سره يوځای ژوند کړی دی او د دوی د ادبياتو اصطلاحاتو، ټولنيزو هدفونو، د بيان طرز، لهجو او ژبې څخه يې اوبه څښلې دي. د بېلګې په توګه د فرهاد او شيرينو کيسه، د ليلی او مجنون کيسه، د سيف الملوک او بدرۍ جمالې کيسه ټولې هغه کيسې دي چې پښتنو د خپل کولتور اغېزې باندې ښندلي دي، چې هېڅوک به دا فکر ونه کړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې دا دې ګوندې د بلې کولتوري حوزې څخه دلته راغلي وي دا خبره به سمه او رښتیا وي چې فولکلوري نکلونه د اوسنیو ریالیستیکو نکلونو او داستانونو او لنډو کیسو پر سبک نه وي ترتیب شوي چې بېلابېلو ټولنیزو نیمګړتیاوو او ستونزو ته په منطقي توګه ګوته ونیسي او د بېلابېلو ټولنیزو پېچلو مسئلو ریښې دې وښیي او د حل منطقي لاره دې ورته پېشنهاد کړي. نکلونه د ټولنیزو نا انډولیو، د زمانې له ناخوالو، استبداد او تېري څخه د خلکو د خلاصون لپاره مهمې او له خوشبینیو څخه ډکې لارې پېشنهادوي.

ښاغلی سلطان محمد صابر وایي: ((نکلونه ځکه چې زموږ د خپلو اذهانو پیداوار دي او موږ د خپلو پخوانیو عاداتو، خیالاتو، روایاتو او مزاج پر اساس تخلیق کړي او تراشلي دي ځکه نو په هغو کې زموږ د ژوند یوه فلسفه پټه ده، هغه ساده او صفا فلسفه کومه چې زموږ په ساده او سوچه او اسانه ژبه بیانېږي، زموږ روحي تنده داسې ماتوي لکه د اوړي د روژه دار تنده چې په سړو اوبو ماتېږي او له همدغه امله زموږ مخصوص قومي ذهنیت پخېږي کوم چې د یو قوم د بقا لپاره ضروري دی.

نکلونه چې اکثره یې د یوه خاص منظور لکه خیر او شر ترمنځ د مبارزې په منظور منځته راغلي، خو هېڅ وخت د خیر د بریالیتوب لپاره له منطقي وسیلو څخه کار نه اخلي، نکل ویونکی د خیر او شر ترمنځ په مبارزه کې هېڅوخت بې طرفه نه وي، که د شر د ماتولو لپاره منطقي وسایل په لاس کې نه وي، نو بیا هغه دي چې نکل ویونکی د ملنګ دعا، د زمریانو مرستې، د سیمرغ دوستۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او نورو ته مخه کوي، لکه د سیف الملوک او بدرۍ په کیسه کې چې سیف الملوک د ښامار له پنجو د سیمرغ بچي ژغوري او بیا یې همدغه سیمرغ د ډېرو غرونو ګړنګونو او سیندونو څخه پورې باسي او مزل یې ورلنډوي، د پښتو نکلونو یو ستر او ځانګړی خصوصیت دادی چې د نکل اتل په کې تل د مېړانې او حماسې د سمبول او ښځه په کې د وفا د سمبول په توګه ستایل شوې او ښځې تل یا خو د خپل ملګري او مېړه په نامه سر سپین کړی او یا ورپسې مړه شوې ده.

بل خصوصیت یې دادی چې پښتو نکلونه تل د هلک او نجلۍ په مېړانه په ډېره تراژیدیکه بڼه پای ته رسېدلي دي. حال دا چې د نورو ولسونو نکلونه او یا پېښې زموږ کولتور ته له نورو حوزو څخه راغلي. نکلونه اکثره د هلک او نجلۍ په یوځای کېدو او وروسته تر ډېر اخو ډب په بریالیتوب پای ته رسېږي. لکه د سیف الملوک او بدرۍ، جلات او محبوبې نکلونه چې په پای کې یې کامیابي حاصلېږي او د ادم او درخانۍ، مومن او شرینو، رابیا او فتح نکلونه چې اصیل پښتو نکلونه دي او د مین او مینې په مړینه پایته رسېږي، البته استثنائات به وي مګر پښتو اکثره نکلونه تراژیدیک دي او د اتل او اتلې په مړینه پایته رسېږي.

بل دا چې پښتني نکلونه د پښتني ټولنې د کولتوري اصولو پر اساس ترتیب شوي او هغو سوالونو ته ځواب وایي چې ټولنه یې غواړي.

پښتو نکلونه په لومړي سر کې پر دوو برخو وېشل کېږي؛ یوه برخه یې هغه نکلونه دي چې زموږ د ولس له زړه څخه یې الهام اخیستی

(c) ketabton.com: The Digital Library

او رامنځته کوونکي او اتلان يې ددې خاورې بچي دي او بل هغه چې د نړيوال فولکلور د لړۍ په سلسله کې بېلابېل ملتونه سره نښلوي. د بشري نړۍ ګډ فولکلوري ميراث دی او زياته برخه يې د ديوانو او پېريانو الوتنې او د کوه قاف او باغ ارم ليدنه د سترګو په رپ کې وهي.

د موضوع له مخې د پښتو خپل نکلونه چې اکثره واقعي دي او د نکل په بڼه راپاتې دي پر دوو برخو؛ رزميه او بزميه باندې وېشل کېږي او په خپله ارته لمن کې د پښتنو د مينې، ننګ، غيرت، مېړانې، پښتو او د افغاني ټولو وياړونو او پښتني قانون ډېرې ښې بېلګې رانغاړي. اکثره د فيوډالي نظام عکاسي کوي، موږ ته زموږ زوړ او پخوانی تهذيب رانښيي او ددغو نکلونو په واسطه موږ د خپل ولس ذهني وده په ډېره ښه توګه معلومولای شو او په زړه پورې تاريخي مواد را په ګوته کوي او زموږ د ملت ټول روايات، عقيدې، دودونه او ملي عنعنات خوندي کوي، خو ځينې نکلونه بيا خيالي او وهمي مطالب او موجودات ډېر لري.

د جوړښت له پلوه پښتو نکلونه کله اوږده وي او کله د ننني ناول غوندې په کيسه کې کيسه راځي او ځينې يې بيا لکه د اوسنيو لنډو کيسو غوندې خصوصيات لري.))

ښاغلی سيال کاکړ (د پښتو نکلونه) نومي کتاب په يوه برخه کې د پښتو نکلونو په باب ليکي: ((ځينې وايي چې د پښتو ادبياتو اوسني شکلونه لکه ناولونه، ډرامې او افسانې د نکلونو پرمختللې بڼې او بېلابېل شکلونه دي او له ولسي نکلونو څخه زېږېدلي دي. پښتو نکلونه له پښتني محيط څخه رنګ اخلي او د پښتني ټولنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېر ښه استازي يې بللای شو، دغه نکلونه د خلکو په ژبه جوړ شوي، په زړه پورې ربط، لوړ تخيل او خوندور تنظيم په کې په نظر راځي او زيات شمېر فولکلوري پانګې لکه اصلاحات، محاورې، پښتني نومونه او تکيه کلامونه په خپله ارته لمن کې رانغاړي. دغه نکلونه له فني نظره ځای ځای نارو ته هم ځای ورکوي چې په ملي اوازونو جوړې شوې دي.)) (پښتو شفاهي ادبيات، ۱۱۰-۱۱۹ مخونه)

د نکلونو د ټولولو په برخه کې استاد محمد ګل نوري لومړی پښتون دی چې پښتو نکلونه يې په کتابي بڼه خوندي کړي. ده د دغو نکلونو لومړی ټوک د (ملي هنداره) د لومړي ټوک تر سرليک لاندې پر (۱۳۱۷ل) کال د پښتو ټولنې له خوا، دويم ټوک يې هم د (ملي هنداره) تر سرليک لاندې پر (۱۳۲۵ل) کال خپور کړ او درېيم ټوک يې هم د (ملي هنداره) تر سرليک لاندې پر (۱۳۵۲ل) کال هغه وخت چې ده د ژوند وروستۍ شپې ورځې وې، د کندهار د احمدشاه بابا د کتاب چاپولو موسسې له خوا خپور شو.

بيا نو دلته پر (۱۳۲۳ل) کال ښاغلي ميراحمد ګربز په (۱۷۵) مخونو کې (د ګوربزو کولتور او فولکلور) ترسرليک لاندې مجموعې په يوه برخه کې يو شمېر کيسې خپرې کړې. ښاغلی ګوربز اوس هم د نکلونو پر راټولولو لګيا دی، هيله منه يم چې دغسې سلسلې ته دوام ورکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغونې دوره کې د افسانوي کیسو اخلاقي بڼه

سریزه:

دا لنډه لیکنه یا مقاله مې د محترم استاد اسمعیل یون په لارښوونه چې د کورنۍ دندې لپاره یې راته کړې وه، د لرغونې دورې د افسانوي کیسو پر اخلاقي بڼه ترتیب کړې ده.

افسانوي کیسې به د ساعت تېرۍ لپاره ویل کېدې او په رښتیا او دروغو پسې یې چا سر نه ګرځاوه، په دې کیسو کې ډېر مبالغه امېز مسایل شته، خو اخلاقي او روزنیزه برخه یې هم د پام وړ ده. په دې ډول کیسو کې د پېریانو، ښاپېریانو، دېوانو، جادو، مداریتوبونو، غړېدونکو ځناورو، مارانو، مرغانو او داسې نورو شیانو په باره کې زیات مواد او معلومات شته او د خلکو پر ذهنونو یې ډېر ښه او مثبت اثر کاوه.

مخکې تر دې چې په لرغونې دوره کې د افسانوي کیسو پر اخلاقي بڼه خبرې وکړو، باید لومړی د افسانو او کیسو په اړه یو څه پوه شو. افسانې او کیسې هغه فولکلوري مواد دي، چې د اړوندې ټولنې کولتوري ایډیالونه او ژور عمومي احساس په کې ځلېږي او د ایډیالوژۍ هېنداره یې ده. له هنري لیکنو سره یې توپیر دادی، چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

افسانې او کیسې له عمومي دودونو او دستور سره سم متن، موضوعګانې او سبک کاروي او زیار باسي، چې د ښکلا په غرض پر ژبه باندې یو خاص شکل تحمیل کړي.

له تاریخ سره څلور توپیرونه لري:

لومړی دا چې تاریخ د څرګندو پېښو په ترتیب پر زماني تسلسل ولاړ بیان دی، خو افسانې او کیسې زیاتره پېښې نه لري.

دویم دا چې د تاریخ کرکټرونه معقول او د افسانې او کیسې کرکټرونه ډېر ځله نامعقول وي.

دریم دا چې تاریخ لیکنه نوې ده او په مدني مرحلې پورې اړه لري، مګر افسانې او کیسې زیاتره تر مدني مرحلې پخوا د وحشت او بربریت په مرحلې پورې اړه لري.

څلورم دا چې په تاریخي لیکنه کې د پېښو ترمنځ اړیکې جوخت او ټینګ وي، خو په زیاترو افسانو او کیسو کې د پېښو ترمنځ اړیکې سست او ډېر ځله شلېدلې وي.

افسانې او کیسې د یوې ټولنې د معلوماتو هغه مجموعه ده چې د یو منشور حیثیت لري او ډېر ځله له کوډو او جادو، دودونو، غیر اسلامي مذهبي مراسمو، ټولنیز جوړښت او داسې نورو شیانو څخه د مخابراتي وسیلې او عملي لارښود په توګه دنده سرته رسوي.

افسانې او کیسې د خلکو عقیدې بیانوي، ټینګوي او سمبالوي یې، تقوا او فضیلت بابوي او څاري یې، مذهبي دودونه او عقاید تبلیغوي، ځکه نو د بشري مدنیت ارزښت ډېر ارزښتناک توکي بلل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

افساني او کیسې د ځینو خلکو د فکر او عقیدې پر خلاف هېڅکله بې ارزښته مواد نه دي، بلکې هره افسانه او کیسه د انساني ژوند په ارګانیزم کې یوه فعاله قوه ده که څه هم د یو روښنفکرانه او هنري تخیل زېږنده به نه وي، خو د لرغونو انسانانو د ایمان او عقیدې او اخلاقي حکمت ډېره ښه نمونه یې بللای شو.

په زیاتره افسانو او کیسو کې یو لړ ابهامونه، بې ربطۍ او ځینې چټیات موجود وي، خو سره له دې هم دا افسانې او کیسې کوښښ کوي چې نړۍ ته یو شکل او صورت او انساني ژوند ته یوه مانا او مفهوم ورکړي.

په لرغونې دوره کې به کیسې او افسانې په کلیو کې د نکل چیانو له خوا خلکو ته اورول کېدې او خلکو به په ډېره مینه اورېدلې، خصوصاً د ژمي په لویو شپو کې. دې کیسو او افسانو که څه هم واقعي بڼه نه درلوده، خو بیا هم د خلکو پر ذهنونو یې ډېر مثبت اثر کاوه، دا ډول کیسې د یوې ټولنې ارزښتونه بیانوي او فرد د خپل کولتور له هدفونو او معیارونو سره اشنا کوي، دا کیسې په دې غړېږي چې سړیتوب او مېړانه څه شی ده، ستر شخصیتونه څنګه زېږي، څنګه ژوند کوي او څنګه مري. په همدې توګه انسانانو ته لارښوونه کوي، ژوند ته مانا ورکوي او د حرکت سمت یې ټاکي.

اخځونه

۱- د فولکلور تاریخچه، حبیب الله جاج پښتون زوی.

۲- د پښتو ادبیاتو تاریخ، لرغونې او منځنۍ دوره سرمحقق زلمی هېوادمل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغونو ادبیاتو کې ملتپالنه

ملتپالنه یا ولسپالنه داسې روحیه ده چې په طبیعي ډول په هر چا کې وي، خو په ځینو کې لږه او په ځینو کې ډېره. له نېکه مرغه د پښتو ادب په ټولو دورو کې د ملتپالنې روحیه زموږ په لیکوالو او شاعرانو کې لیدل کېږي. څنګه چې ماته ملتپالنه د پښتو ادب په لرغونې دوره کې د کورنۍ دندې په هکله راکړل شوې ده، نو ما هم په همدغې دوره کې ملتپالنه چې په کومو اشعارو کې ځلېدلې ده، راټوله کړې او څېړلې چې په لاندې ډول یې وړاندې کوم:

هغو شاعرانو چې په لرغونې دوره کې په خپلو اشعارو کې ملت پاللی دی په لاندې ډول دي:

۱ - ببېټ نیکه: ببېټ ببېټنی او بټین د ببېټ نیکه له نامه سره تړلي نومونه دي. په تذکرة الاولیا کې دا څرګندېږي چې ممکن ببېټ نیکه دده د هغه شعر چې (لویه خدایه) نومېږي، د تحلیل له مخې نوموړی بنایي د (**۳۵۰**هـ.ق) په شاوخوا کې مړ وي او دده دا مناجات د ویدا او اوستا له سرودونو سره پرتله کېدی شي، دده مناجات داسې دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لویـــه خدایـــه لویـــه خدایـــه
ســـتا پـــه مینـــه پـــه هرځایـــه
غـــــر ولاړ دی درنـــــاوي کــــــې
ټولـــــه ژوي پـــــه زاري کــــــې
دلتـــــه دي د غـــــرو لمنـــــې
زمــوږ کېــږدۍ دي پــه کــې پلنــې
دا وګـــړي دډ بـــر کـــړې خدایـــه
لویـــه خدایـــه لویـــه خدایـــه
دلتـــه لـــږ زمـــوږ اور بـــل دی
وور کـــورګی دی وور بورجـــل دی
مینـــه ســـتا کـــې مـــوږ مېشـــته یـــو
بـــل د چـــا پـــه ملـــه تلـــه نـــه یـــو
هســـک او مځکـــه نغښـــته ســـتا ده
د مـــــړو وده لـــــه تـــــا ده
دا پالنـــــه ســـــتا ده خدایـــــه
لویـــه خدایـــه لویـــه خدایـــه.

که څه هم دا یو مناجات دی خو بیا هم په حقیقت کې دا ملتپالنه ده، یانې بېټ نیکه د خپل اولاد او ملت لپاره دعا کړې ده چې په حقیقت کې دا دعا او ملتپالنه ده.

۲- د امیرو کروړ ویاړنه: کروړ د سهاک له پښته دی، دده مشر نیکه شنسب نومېده، د شنسب د پلار نوم خرنګ و، د شنسب د زوی نوم امیر پولاد و چې امیر پولاد د امیر کروړ پلار دی. امیر

(c) ketabton.com: The Digital Library

کروړ پر (۱۳۹هـ ق) د غور په منديش کې پادشاه شو او پر (۱۵۴هـ ق) کال د پوشنج په جنګ کې شهيد شو.

زه يـم زمری په دې نړۍ له ما اتل نسته
په هند و سند و پر تخار او په کابل نسته
بل په زابل نسته
له ما اتل نسته
غشی د من مې ځي بريښنا په ميرخمنو باندې
په ژوبله يونم يرغالم په تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې
له ما اتل نسته
زما د بريو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ په وياړ
د اس له سو مې مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ايوادونه اوجاړ
له ما اتل نسته
زما د تورې تر شپول لاندې دي هرات و جروم
غرج و باميان و تخار بولي نوم زما په ادوم
زه پېژندوی يم په روم
لـه مـا اتـل نـسته
پر مروه زما غشي لوني ډاري دښن راښخه
د هريو رود په څنډو ځم تښتي پلن راښخه
رپي زړن راښخه
له ما اتل نسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زرنج سوبه مې د تورې په مخ سور و کړه
په باداری مې لوړاوی د کول د سورو کړه
ستر مې تربور وکړه
لــه مــا اتــل نــسته

خپلو وګړو لرده لور پیرزوینه کوم
دوی په ډاډینه ښه بامم ښه یې روزنه کوم
تل یې ودنه کوم
له ما اتل نسته

پر لویو غرو مې وینا درومي نه په ځنډو په ټال
نړۍ زما ده نوم مــې بــولي پــر دریځ ستایوال
په ورځو شپو میاشتو کال
لـــــه مـــــا اتـــــل نسته

د امیر کروړ دا شعر ویاړنه ده چې په حقیقت کې یې د خپل ملت ستاینه کړې ده، د خپل ځان د مثال په ورکولو سره یې همغه د خپل ملت د شجاعت، دلاورۍ او ټینګې ارادې ستاینه کړې ده.

۳- د بابا هوتک سندره: هوتک بابا د غلجي کړوسی دی، د پلار نوم یې بارو او د نیکه نوم یې تولر دی او شجره یې بېټ نیکه پورې رسېږي. پر (۶۶۱) کال په اتغر کې زېږېدلی دی.

پــــر ســــور غربـــــل راتــــه نــــن اور دی
وګړیــــــه جــــوړ راتــــه پېغــــور دی
پــر کلــي کــور بانــدې مغــول راغــی
هــم پــه غزنــي هــم پــه کابــل راغــی

xxx

(c) ketabton.com: The Digital Library

غښتليو تنګ کړئ دا مو وار دی
مغل راغلی په تلوار دی
په پښتنخا کې يې ناتار دی
پر کلي کور باندې مغل راغی

xxx

آ د مرغې غښتليو راسئ
پر تنګ ولاړ د پښتنخا سئ
تورې تېرې غشي تر ملا سئ
پر کلي کور باندې مغل راغی

xxx

زلمو په غشيو کړئ وارونه
د تېرو تورو ګوزارونه
ور وړاندې کړئ خپل ټټرونه
پر کلي کور باندې مغل راغی

xxx

زما د زلمو وينې بهېږي
ځمکې او غرونه په سره کېږي
ميرڅی ځغلي او ترهېږي
پر کلي کور باندې مغل راغی

xxx

پښتنو هلئ په غره جنګ دی
سور غر په وينو د دوی رنګ دی
مهال د تورې دی د تنګ دی
پر کلي کور باندې مغل راغی

xxx

(c) ketabton.com: The Digital Library

زلمـــو پـــر تنـــګ ځانونـــه مـــړه کـــړئ
دښـــن پـــه غشـــيو مـــو پييـــه کـــړئ
د پښتـــــنخا ځمکـــــې ســـــاته کـــړئ
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی.

د بابا هوتک دا سندره په حقیقت کې د خپل ملت او خپل ملک د ستاینې او ساتنې لپاره ويل شوې ده، چې د خپل ملت احساسات راوپاروي او خپل ملت او خپله خاوره له نورو څخه وژغوري چې دا پخپله ملتپالنه ده.

۴- ملکيار غرشين: د ښکارندوی او د شيخ ابوبکر طوسي همعصر دی. غرشين د پښتنو يو مشهور ستانه قوم دی چې پخوا يې يو وچ غر سرسبز او اباد کړی و، نو ځکه دی غرشين بولي.

ثبنتن مو مل دی　　اوس مو يرغل دی　　ايواد د بل دی
غازيانو ګورئ
ثبنتن مو مل دی
توري تېرې کړئ　　دښن مو پرې کړئ　　منګولې سر ې کړئ
څه لـه بـه تښتـو
ثبنتن مو مل دی
که تينګ کړو زړونه　　پـر بـري يـونـه　　چې زمري يونه
اسلام راڅخه دی
ثبنتن مو مل دی
غازيانو راسئ　　تـول شاوخوا سئ　　د شهاب په ملا سئ
ثبنتن مو مل دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملکیار غرشین دا شعر د ملتپالنې یا ولس پالنې لپاره ویلی دی چې د خپل ملت د جرئت د ډېرولو او د هغوی د رزمي روحیې د تقویه کولو لپاره یې ویلی دی.

اخځونه

۱- د پښتو ادبیاتو تاریخ، شهسوار سنګروال نیازي اثر
۲- لرغوني متون، د پوهندوی ډاکتر محمداجان حقپال اثر
۳- د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغونې او منځنۍ دوره، د سرمحقق زلمي هېوادمل اثر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو غزل د خپل پیدا ایښت او پا یښت په لوړ و ځوړ کې

غزل د شرقي شاعرۍ یو ډېر منلی او پېژندلی شوی ډول دی، چې د شرقي شاعرۍ د زیاترو دېوانونو یوه درنه برخه په غزلو پورې اړه لري.
زموږ په ادبیاتو کې هم غزل کابو اووه سوه کلن تاریخ لري. د پښتو لومړی لاسته راغلی غزل د اتمې هجري پېړۍ دی.
د پښتو لاسته راغلي غزلې همغه د اکبر زمینداوري غزلې دي چې د پښتو ادبیاتو په لومړۍ دورې پورې اړه لري، خو زه غواړم د همدغې لومړۍ دورې په امتداد د پښتو غزل لوړې ژورې وڅېړم.
که څه هم زموږ بحث او کورنۍ دندې اکثره پر لرغونې دورې راڅرخي، خو څرنګه چې غزل تر بل هر شعري فورم په پښتو کې زیات مطرح دی، نو غواړم چې تر لرغونې دورې وروسته هم د غزل پر څرنګوالي او څومره والي رڼا واچوم.
په دویمه ادبي دوره کې چې د پښتو ادبیاتو منظم اثار زموږ په واک کې دي او پښتو ادبیات چې په دې دوره کې تر بېلابېلو فکري او ادبي جریانونو لاندې ایجاد شوي او وده یې موندلې ده په دې ټولو جریانونو کې چې څومره ادبي اثار ایجاد شوي دي، په هغو کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

غزل ونډه او برخه درنه ده. پښتو غزل په دغو جريانونو کې ډېرې لوړې او ځوړې ليدلي دي، چې په دې برخه کې موږ د پښتو غزل هغه پالونکي او روزونکي يادوو چې د پښتو ادبياتو تر لومړۍ دورې وروسته يې غزلونه ليکلي دي.

موږ دغسې غزل ويونکي ډېر زيات لرو، چې يوازې د نومونو لړليک راوړل يې خبره اوږدوي، خو زه به په دې برخه کې د پښتو د دغه کټګورۍ ويونکو ځنې ډېر عمده کسان دلته ياد کړم:

۱ - شيخ فريد: د پښتو يو غزل ويونکی شاعر دی. دده په باب زيات معلومات نه شته، يو غزل يې په ((تېر هېر شاعران)) نومي تذکره کې خوندي دی، دده غزل عرفاني رنګ لري او هنري پرداخت يې هم بد نه دی. د ده غزل مقطع داده:

نور عالم دې حورې جنتونه غواړي
دا شيخ فريد دې طمعدار ستا له ديداره ګرځي

دده غزل په خوند او رنګ کې د روښانيانو د معاصرو صوفيانو غزلو ته پاتې کېږي.

۲ - اميرخان هجري: دا سړی د ديوان خاوند شاعر دی، ديوان يې په دوو جلدو کې ترتيب شوی دی، دا ديوان تراوسه پورې نه دی چاپ شوی، په خپلو اشعارو کې يې هجري تخلص کړی دی، دی د دولسمې هجري پېړۍ شاعر معلومېږي. دده غزل هنري ښېګڼې لري او عالي تخيلات روزي، دا يې هم دوه ښکلي بيتونه:

ګل په لړه ژړا وخاندي شبنم ته
يار مې ونه ښود د اوښکو په باران مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

چـــې زمـــا د زړه آهـــــونـــه ورتـه رسي
ځکه هسې رنګ کبود شه د اسمان مخ

۳- قنبرعلـي خـان اورکـزی: د سـرور خـان زوی و، د تیـرا پـه کلایه کې اوسېده، صوفي مشر او عـالم سړی و، د انور شاه مرید و، قنبرعلي خان پر (۱۲۰۷هـ.ق) کال د رجب پر میاشت پـه پېښـور کې وفـات شوی او هملتـه ښخ شـوی دی. دی د اشعـارو دېوان او د (اشک قنبر) په نامه یو ځانګړی اثر لري. په دې دویم کتـاب کې یـې د کربلا ډېرې سوزناکې پېښې راوړې دي. د قنبرعلي خـان اورکـزي غزلـې او نـور اشـعـار ډېـر خـواږه او سـوزناکه دي. دده غـزل او نـور اشعـار د هنر لوړه مایه او ځینې اشعار یـې لـوړ فکـري ارزښـتونه هـم لري، ده د پښتو د ډېرو شاعرانو په څواب کې غزلـې ویلـې دي او د پښتو اشعارو د مطالعې خاوند سړی و، د رحمان بابا د یـوې غزلـې په ځواب کې یې داسې ویلې دي:

کړی چې رحمان مومند سوال ددې غزل و
دا ښکلی غـزل مې په ځواب راسره یوور

۴- محتشـم: د دولسمې پېړۍ غـزل ویـونکی شـاعر دی، دده پـه بـاب ډېـر معلومـات نـه دي ترلاسـه شـوي، د غـزل نمونـه یـې ترلاسـه شـوې ده، دومـره ښـکاري چـې د غـزل پـه ویلـو کـې یـې روانـه طبعـه درلوده. د ترلاسه شوي غزل مقطع یې داده:

پاځه وخت د صبحدم شه محتشـمـه
مـحبوبـا خـو تـه بللی په چربـانګ یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- سرورشاه: د ده حالات هم معلوم نه دي، (د پښتو غزل) مولف يې يو غزل موندلی دی. غزل يې رنګيني او جذابيت لري، دده د غزلې مطلع داده:

چې مې نوش کړله پياله د عشق له جامه
خبر نه يمه هر ګز له صبح و شامه

۶- شاه غريب: د ميا حبيب ګل په بياض کې يې شعرونه راغلي دي، د ديارلسمې پېړۍ د اواخرو غزل ويونکی شاعر دی.

۷- غلام محمد خټک: دا شاعر د پښتونخوا د جهانګيرې په سيمو کې اوسېده، پر (۱۹۱۹م) کال مړ دی. د اشعارو مجموعه يې د (رموزخټک) په نامه چاپ شوې ده، ده قصيدې او غزلې ويلې دي.

۸- امګل جان خټک: دا شاعر د پښتونخوا د سيمو شاعر او د څوارلسمې پېړۍ په لومړيو لسيزو کې ژوندی و، د شعر مجموعه يې د (ګلشن امګل جان) په نامه چاپ شوې ده.

۹- محمد نصين: دی هم د ديارلسمې هجري پېړۍ غزلبول شاعر و، ځينې غزلې يې په (ګلزار روه) کې چاپ شوي دي، د يوې غزلې مطلع يې داده:

چې مدام مې فريادونه کړه اغاز
الوتلی مې طوفان دی په شهناز

۱۰- روشن الدين خټک: د خټکو په اکوړه کې يې ژوند کړی دی، د ژوند زمانه يې د څوارلسمې پېړۍ اوايل اټکل شوي دي. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو غزلبول شاعر و، غزل یې د قدماوو د غزل رنګ اوخوند لري. په (ګلزار روه) کې یې ځینې غزلې چاپ شوې دي، د یو غزل مطلع یې داده:

همېشه د یار له غمه په کوکار ګډ
چېرې نه شوم د وصال په نوبهار ګډ

۱۱ - شېرمحمد: د پښین د سیمو دېوان لرونکی شاعر و، په غزل کې یې د نشې سوز لیدل کېږي، د ژوند زمانه یې دیارلسمه هجري پېړۍ ښودل شوې، دېوان یې تر اوسه نه دی چاپ شوی، د یوې غزلې یو بیت یې دادی:

الهي د حقیقت په شنه پیاله کې
دا رنګین شراب د عشق په میخانه کې

۱۲ - حمدالله کاکړ: دی هم غزلبول شاعر تېر شوی دی، د جنوبي پښتونخوا بلوچستان د سیمې د پښین اوسېدونکی دی، د ((رساله دلنشین)) په نامه د شعر مجموعه لري چې شپږ سوه بیته ده، دا مجموعه نه ده چاپ شوې او په دې بیت پیل شوې ده:

منور په نور د ځان دی یار زما
لمر ختلی پر جهان دی یار زما

۱۳ - جام محمد کاکړ: د دولسمې پېړۍ د اواخرو او دیارلسمې پېړۍ د اوایلو شاعر و، دی د ږوب د شمامزو په کلي کې اوسېده. تر (۱۲۵۰ هـ.ق) دمخه تېر شوی دی. د اشعارو دېوان یې پاتې دی. په دېوان کې یې غټه برخه د غزلو ده، غزلې یې زیاتره د مینې اخلاقي رنګ لري. د وعظ او نصیحت خبرې هم په کې شته. پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځينو غزلو يې د عرفان مالګه دوړېدلې ده، د ده دېوان نه دی چاپ شوی، دا يې د يوې غزلې يو بيت دی:

بې حسابه يم په مينه د خپل يار خوښ
داسې شان به بلبل نه وي په ګلزار خوښ

د غزل دې بهير ته يوه کتنه:

موږ د همدې بحث په مقدمه کې ولوستل، چې پښتو غزل په پښتو کې کله پيدا شو او د پښتو ادبياتو د تاريخ په لومړي پړاو کې يې څنګه پاينښت وموند. په دويمه ادبي دوره کې غزل له نويو تمايلاتو سره څنګه ځان په روښاني اثارو کې ښکاره کړ.

په دويمه ادبي دوره کې موږ ته تر (۱۰۰۰) زياتو پښتو شاعرانو نومونه څرګند دي، دا به مبالغه نه وي که ووايو چې له زرو تنو څخه اتوسوو تنو په پښتو غزل ويلی دی. په دغو غزل ويونکو کې د ځينو بشپړ دېوانونه او د ځينو متفرقې غزلې تر موږه رارسېدلې دي.

ددغو غزلبولو غزلې د بېلابېلو فکري او ادبي هنري جرياناتو تر اغېزې لاندې ايجاد شوې دي، لکه: د پير روښان غزل، د اخوند درويزه د پيروانو غزليات، د هندي سبک تابع غزل، د احمدشاهي عصر پورې مربوطې غزلې.

په پورته ټولو يادو شويو جريانونو کې پښتو غزل د فکر او هنر له پلوه يو ډول انکشاف نه دی کړی، بلکې له لوړو ځوړو سر مخ و، د بېلګې په توګه په روښاني اثارو کې ډېر محدود غزلونه د هنر مالګه لري، زياتره غزلونه يې يوازې تبليغي اهدافو ته وقف شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دروېزه په پیروانو کې غزل سره له دې چې عرفاني او تبلیغي اهداف هم لري، خو ورسره شریعت په کې د روښانیانو د زیاترو غزلو په پرتله په اوچت معیار کې ځای لري. د صوفیانه حلقو غزل تر یوې داسې جذبې لاندې ویل شوی ښکاري چې خاصه روحاني جذبه او خاص کشش لري او پر لوستونکي او اورېدونکي اغېزه کوي.

د خوشال بابا او دده د پیروانو په اثارو کې غزل د موضوع له پلوه وسعت وموند، هر ډول مسایل په کې بیان شول او هنري ښېګنې یې هم د توجه وړ دي. د رحمان بابا په دېوان او دده د پیروانو په اثارو کې پښتو غزل د خپل انکشاف لوړو پوړیو ته وخوت او د هندي سبک په پیروۍ ویل شویو غزلو کې پښتو غزل نوي هنري کړه وړه خپل کړل.

د پښتو د دغو متفرقو غزلو ویونکو په باب باید ووایو، کوم پښتو غزلونه چې دغو غزلبولو ایجاد کړي دي، د پښتو د ادبي تاریخ په کوم خاص ادبي جریان پورې اړه نه لري. د دغو خلکو په غزلو کې هغه که د دولسمې پېړۍ دي او که د دیارلسمې او څوارلسمې د اوایلو ډېری محدودې غزلې هنري او فکري ارزښتونه لري، زیاتره غزلې هغه شور، مستي او کشش نه لري چې د پښتو غزل د یوولسمې پېړۍ د دویمې نیمایي او د دولسمې پېړۍ د خوشال، رحمان او حمید په سبکونو پورې اړوندې غزلې یې لري.

په دیارلسمه پېړۍ کې د غزل پرځای په پښتو ادبیاتو کې داستان ته زیاته پاملرنه لیدل کېږي. د دیارلسمې پېړۍ په دویمه نیمایي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې، زیاتره شاعران د شرقي ادب ځینې داستانونه او حکایات په پښتو نظموي، دا کار په هند او پښتونخوا کې د چاپ د وسایلو په پرمختیا سره زیات بابېږي او په سلګونو داستانونه پښتو ته اوړي او د تاجرانو له خوا چاپېږي او خلکو ته وړاندې کېږي. ددې کار یو علت دادی چې عام خلک له داستاني اثارو سره زیاته علاقه ښیي، نو ځکه تاجرانو به ددغسې اثارو له چاپ سره زیاته مینه ښودله او شاعرانو هم د غزل او د دېواني ادبیاتو پر ځای داستاني ادبیاتو ته پاملرنه کوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلیمان ماکو تذکرة الاولیاء

په دې لیکنه کې لومړی د سلیمان ماکو پېژندنه او بیا په ترتیب سره د تذکرة الاولیا معرفي او د هغې محتوا په تفصیل سره شرحه شوې ده. اول تذکرة الاولیا په دوو برخو وېشل شوې ده، چې یوه د نثر برخه ده یانې د سلیمان ماکو خپله لیکنه او دویمه د نظم برخه ده چې د شاعرانو شعرونه او نظمونه دي. همدارنګه د سلیمان ماکو نثر په ترتیب سره، په هغو کې د پښتو، عربي او فارسي ژبې لغاتونه او اغېزې چې په دې نثر کې دي، تفصیل او تحلیل شوې دي. همدارنګه د سلیمان ماکو د نثر ممیزات هم تشریح شوي دي.

سلیمان ماکو او تذکرة الاولیاء:

د پښتو ژبې له پخوانیو لیکوالو څخه یو هم سلیمان ماکو دی، دی د بارک خان صابزي ماکو زوی دی، چې د کندهار په ارغستان کې اوسېده، د ماکو قوم تر اوسه هم په لږ تعداد هورې اوسېږي او په ابدالیو (درانیو) کې شاملېږي. سلیمان ماکو له دې قومه یو پوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکوال راوتلی دی او د پښتونخوا په غرو کې یې سیاحتونه کړي او د خپل عصر مشهور روحاني او ادبي رجال یې کتلي دي.

دی په خپله وایي چې پر ۲۱۲ هـ تللی وم او د پښتونخوا په غرو او رغو ګرځېدم او د لویانو مراقد مې لیدل او پلټل، داسې ښکاري چې سلیمان تر دغه مفید او ګټور سفر وروسته بریالی شو چې د پښتنو د نوموړو بزرګانو د حال او احوال په باب یوه تذکره ولیکي او د دوی ویناوې او اشعار په دې کتاب کې خوندي کړي.

په خواشینۍ سره چې دا کتاب لاتر اوسه ورک دی، خو لومړي مخونه یې چې اته مخه دي، هغه پوهاند عبدالحی حبیبي پر (۱۳۱۹ل) کال په کندهار کې وموندل او د هغو مخونو عکسونه یې د کابل په کالنۍ (۱۳۱۹ل) او پښتانه شعرا لومړي ټوک کې خپاره کړل.

د تذکرې یو څو پاڼې چې پیدا شوې دي، یانې څلور پاڼې چې اته مخه کېږي او اووه ډک مخونه دي، ځنې معلومېږي چې سلیمان د پښتنو مشاهیرو احوال په داسې ډول لیکل چې د هغو د ژوندانه وقایع ثبت شي او دا خبره هم څرګنده شي چې پلاني سړي څنګه ژوند کاوه، چېرې اوسېده، پلار نیکه او کورنۍ یې کومه او چېرې وه او له هغه سړي څخه د خلکو په خولو او زړو کې کومه وینا او کوم شعر پاتې دی؟ دی په خپل سفر کې د کاملانو حضور ته رسېدلی او کوم مشاهیر چې مړه وو د هغو مراقد یې موندلي او لیدلي دي او د تاریخي وقایعو په ضبط کې یې ډېر دقت کړی دی چې د تذکرې په دیباچه کې دی په خپله وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((په سنه دولس او شپږ سوه د هجري تللی وم او د پښتونخوا په راغو او کليو ګرځېدم او مراقد د اولياوو او واصلينو مې پلټل او په هر لوري مې کاملان موندل او د دوی په خدمت خاکپای وم او هر کله په سلام ورته ولاړ چې له دې سفره په کور کېناستم او تهاکې وچاودلې د پښو بيا پاڅېدلم او د ښتنه مې مرستون شوم چې احوال د هغو کاملانو وکاږم او دوی چې هغه ويناوې پاتې کړي دي او پښتانه يې لولي.)) اوس له دې څخه ښکاري چې سليمان ماکو په تذکره کې خپل مشاهدات او د سياحت ليدل شوي او کتل شوي معلومات کښلي دي. د سليمان ماکو تذکرة الاوليا د پښتنو پخوانيو شاعرانو په احوال او اثارو کې زموږ يو پخوانی تاريخي او پوخ ماخذ دی. هغه اوه مخه چې له دې تذکرې څخه زموږ لاسته راغلي، ددغو شاعرانو احوال په کې راغلی دی: بېټ نيکه، ملکيار غرشين، شيخ تيمن، قطب الدين بختيار. دا خبره بايد هم له ياده ونه باسو چې سليمان د پښتنو رجالو په تاريخ ليکلو کې هغه سبک نه دی تعقيب کړی چې د شيخ عطار په تذکرة الاوليا کې تاکلی شوی و، ځکه چې شيخ عطار يوازې د اولياوو د زهد او تقوا حکايات راټول کړي دي، خو سليمان د رجالو د ژوندانه احوال او د دوی اخلاق او کورنۍ او هم ادبي موقعيت ښيي او په دې ډول پوه سړی او سترګور مورخ ښکاري. د تذکرة الاوليا د موندلو په اړه راغلي دي چې تذکرة الاوليا د هلمند د ناوې د ادم خان په کلي کې د زړو کتابونو د پلټلو پر مهال د پوهاند عبدالحی حبيبي صاحب لاسته ورغله، چې پر مخنيو چاپونو سربېره پر (۱۳۲۱ل) کال د استاد حبيبي د تعليقاتو شرحې او سريزې او له اصل متن سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوځای د سرمحقق زلمي هېوادمل په زيار چاپ شوې او دغه راز پر (۱۳۷۹ل) کال یوځل بیا د علامه حبیبي د څېړنو د مرکز له خوا د هغې د انګلیسي متن سره یوځای چاپ شوې ده، خو تر دې دمخه هم چاپ شوې ده. تذکرة الاولیا په لومړي ګام کې موږ پر دوو برخو وېشو:

الف- د سلیمان ماکو خپله لیکنه چې نثر دی او د شاعرانو ژوندلیک په کې راغلی دی.

ب- په تذکره کې د شاعرانو راغلی کلام چې په نظم دی.

الف- د سلیمان ماکو نثر: تر سلیمان ماکو دمخه د پښتو نثر کومه نمونه زموږ لاسته نه ده راغلې، چې پخوا به د پښتو نثر څنګه و او څه ډول سبک یې لاره، خو د سلیمان ماکو د نثر پوخوالی دا ثرګندوي چې ددغه عصر نثرونه به دغسې پاخه وو او له دې نثر څخه ثرګندېږي چې د پښتو نثر د ماشومتوب پړاو تېر کړی او د پوخوالي مرحلې ته رسېدلی دی.

د سلیمان ماکو نثر که په تحلیلي سترګه ولیدل شي، تر دغو لاندې درېیو عواملو لاندې یې نشونما راته ښکاره کېږي او په هغه چاپېریال کې چې دې نثر وجود موندلی و هم دا درې عوامل موجود وو:

۱- د پښتو ژبې خپل اثر چې سلیمان پښتون و او د پښتو ژبې ویونکی و، نو طبیعي ده چې دغه لامل به دده د نثر په ادبي بڼه او جوړښت پوره اثر درلود او ښایي چې تر ده دمخه چې کوم نثاران موجود وو د هغو د لیکلو سبک به هم پر ده دروند اغېز درلود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- په فارسي ژبه کې چې کوم ادبي حرکت موجود و او د سليمان چاپېريال يې نيولی و، ضرور به يې دده پر نثر هم اثر کړی وي.
۳- په دغه عصر کې فارسي نثر رشد موندلی و، هم په غزني هم په خراسان او هم په هند کې خپل عروج ته رسېدلی و، تاريخ بيهقي او زين الاخبار او د محمد عوفي لباب الالباب او نور کتابونه ددغه عصر مهم منثور اثار دي، ځکه پښتو هم ددغه ادبي چاپېريال په منځ کې ژوند کاوه، نو يې اغېزې هم طبيعي دي.
په دغه عصر کې عربي ادب او عربي ژبې هم پوره او بشپړ اثر کړی و، په خپله فارسي نثر هم په ابتدا کې تر دغه اثر لاندې نشونما وکړه. د (۵۰۰هـ) په شاوخوا کې چې کوم فارسي منثور کتابونه وليکل شول، د عربي ژبې اغېزې په کې څرګندې دي، ځکه پښتانه هم له عربي ژبې سره په دغه زمانه کې پوره اړيکي لري، پر پښتو هم د عربي ژبې اثر شوی دی. د سليمان ماکو په حياتي چاپېريال کې دغه درې سايقه موجود وو چې هر يو په ادبي تحول او د ليک او نثر پر ډول باندې طبعاً اثر کوي او زه هم تر دغه درې عواملو لاندې د سليمان نثر تحليلوم:

الف- د سليمان د نثر پښتو لغتونه: که په عمومي ډول سليمان ماکو نثر ارزول کېږي، نو دا تقريباً په نره پښتو نثرونو کې حسابېدلی شي، ځکه د پرديو ژبو تاثيرات پرې ډېر کم دي او ان که څوک اوس هم پښتو نثر ليکي، نو د نورو ژبو دومره کلمې به ضرور په کې کاروي. د سليمان ماکو له نثر څخه داسې ښکاري چې هغه وخت د پرديو ژبو (عربي او فارسي) تاثيرات پر پښتني ادبي چاپېريال وو، خو دومره زيات نه وو چې ټول نثر متاثر کړي، دلته به

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ده د نثر سوچه پښتو لغاتونو ته اشاره وکړم: لوی، استازی، روښان، ویاله، هوسېږم، خاوري، راغه، کلی، پلټل، لوری، موندل، څښتن، پاڅېدل، وینا ، لولي، شپه، ستانه، کول، سندرې، یرغل، غرشین، ملګری، ستر، واکمن، بری، مرورل، پاړکی، څرګند ، مېشت او داسې نور. د سلیمان ماکو په نثر کې کارول شوي دي، اکثره پښتو لغتونه اوس هم په خپله هماغه پخوانۍ مانا او مفهوم او هماغه شکل کارول کېږي. د سلیمان ماکو د نثر له پوخوالي څخه داسې ښکاري چې پښتو نثر به تر دې پخوا ښه اوږد مزل کړی وي چې د سلیمان ماکو د مهال داسې پخې مرحلې ته رسېدلی دی.

ب- د سلیمان ماکو په نثر کې عربي لغتونه: د سلیمان ماکو په نثر کې یو شمېر عربي لغتونه هم شته، خو دا اکثره داسې لغتونه دي چې مذهبي او عقیده یي مفاهیم لري، دا ډول لغتونه اکثره اوس هم د مذهبي اصطلاحاتو په بڼه موجود دي او ترجمه یا اندولونه یې ډېر ممکن نه برېښي.

عربي ژبې د اسلام تر راتګ وروسته په افغانستان کې خپلې اغېزې وښندلې دا اغېزې لومړی پر فارسي ژبه او وروسته پر پښتو ژبې محسوسې شوې، خو د پښتو په اندول یې پر فارسي ژبه اوس هم تاثیرات زیات دي، دلته به څو عربي لغتونو ته اشاره وکړو: قدوة الواصلین، مراقد، حمد، برکت، نصیب،صلی الله علیه وسلم، غریب، هجري، اولیا، آل، امابعد، نقل، عبادت،مبارک، واقع، قبول، کفر، شیخ او ځینې نور...

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج- د سليمان ماکو په نثر کې فارسي لغتونه: د سليمان ماکو په نثر کې د عربي په نسبت فارسي لغتونه ډېر کم دي خو د استاد عبدالحی حبيبي په نظر د سليمان ماکو په نثر کې د فارسي ژبې د هغه وخت د نثر څه اغېز شته. د سليمان ماکو تر عصر نږدې دوه سوه کاله دمخه د غزنويانو په عصر کې فارسي نثر ډېر پرمختګ کړی و، ډېر روان، ساده او عام فهمه و، لنډې لنډې جملې يې لرلې او له ابهام او تکلف څخه خالي و. د سليمان ماکو نثر هم ساده سليس او روان دی، جملې يې هم لنډې دي، ابهام، تصنع او تکلف هم نه لري، د فارسي نثر د هغه وخت د خوږلنيو د څه ناڅه اغېزمنۍ ترڅنګ يو شمېر فارسي لغتونه هم د سليمان په نثر کې ليدل کېږي، لکه: سپاس، خاکپای، بزرگ، روزګار، مهربان، درخواست او ځينې نور...

د - د سليمان ماکو د نثر ګرامري جوړښت: سره له دې چې د سليمان ماکو په نثر کې زياتره سوچه پښتو لغتونه کارېدلي دي او ليکنی متن يې هم سرې ته ډېر خوند ورکوي. له دې سره سره يې ليکنۍ بڼه له عامې محاورې او همدارنګه د پښتو ژبې له اوسني ګرامري جوړښت سره اړخ نه لګوي. د نثر دا حالت کېدی شي د دوو عواملو له امله رامنځته شوی وي، کېدی شي د هغه وخت د پښتو محاورې ژبه همدا شان يا دې ته ورته وه، يا هم نثر په دې بڼه ليکل کېده او يا هم د عربي ژبې تاثير پر فارسي او د فارسي پر پښتو پرېوتی وي. د سليمان ماکو د نثر په ځينو جملو کې مبتدا او خبر، فاعل او فعل، مضاف او مضاف اليه سره وړاندې وروسته دي، دا

کار د پښتو له اوسني ګرامري جوړښت سره توپیر لري، کېدی شي د لرغونې دورې نثر همدا بڼه درلوده، خو بیا هم د سلیمان ماکو نثر، د پیر روښان او د هغه د پلویانو او همدارنګه د اخوند درویزه او د هغه د پلویانو تر نثر ډېر زیات خوږ، سوچه او روان دی؛ تکلف، تصنع او ابهام په کې نه شته، دلته به د سلیمان ماکو د نثر څو ترکیبونه راوړو او بیا به د پښتو ژبې د اوسني ګرامري جوړښت اصله بڼه هم ورسره ولیکو:

د سلیمان ماکو نثر	اوسنی ګرامري جوړښت
وایم حمد وسپاس د لوی خاوند	د لوی خاوند حمد و سپاس وایم
چې دی بادار د کونینو او رحمت د ثقلینو	چې د کونینو بادار او د ثقلینو رحمت دی
په ویاله د ارغستان هوسېږم	د ارغستان په ویاله هوسېږم
مراقد د اولیاو او واصلینو مې پلټل	د اولیاو او واصلینو مراقد مې پلټل
او تڼاکې وچاودلې د پښو	او د پښو تڼاکې مې وچاودلې
سړبن نه درلودل زامن	سړبن زامن نه درلودل
او هر کله به ویل خپل ورور ته	او هر کله به یې خپل ورور ته ویل

او داسې نور ترکیبونه او نورې جملې. دلته موږ د سلیمان ماکو په نثر کې ګورو چې نثر له عامې محاورې ځخه لرې شوی دی. په پښتو کې عامه قاعده همدا ده چې اول فاعل راځي بیا فعل، اول مبتدا ده او بیا خبر،خو د سلیمان ماکو په نثر کې دا قاعده تر ډېره حده معکوسه ده.

هـ- د سلیمان ماکو په نثر کې پخواني لغتونه: د سلیمان ماکو په نثر کې پر هغو سوچه پښتو کلمو سربېره چې اوس هم په پښتو کې استعمالېږي، ځینې داسې نور پښتو لغتونه هم شته چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا اوس نه کارېږي او یا هم په لږ شاني لفظي تغیر او تحول سره کارېږي یانې متروکې کلمې په کې شته، دلته به دې ډول کلمو ته هم اشاره وکړو.

په تذکرة الاولیا کې کارېدلې بڼه	اوسنۍ بڼه
پښتنخا	پښتونخوا
مرستون	مرسته غوښتونکی (په پخوانۍ بڼه اوس متروکه ده)
لولي	ویلې
جوبله	جنګ پخوانۍ بڼه یې مترکه ده
پپنا	پوپنا
دښنه	دښمن
کتهارو	توري (پخوانۍ بنه یې متروکه ده)
ډېرزښت	ډېر زیات
ګڼوڼ	شمېر
کول	نسل
بما (بومیا)	لاربښود (اوس متروکه ده)
وګروهېد	متعقد شو (دابڼه هم اوس متروکه ده)

او ځینې نورې کلمې چې اوس یا متروکې دي او یا یې هم بڼه کې بدلون راغلی دی، په تذکرة الاولیا کې د دغسې مړو او پخوانیو کلمو شتوالی ددې ادبي تذکرې لرغونتیا او ځانګړتیا په ګوته کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلیمان ماکو د نثر ځینې ممیزات:

اوس چې د پښتو د لومړي نثر اساسي عناصر (د پښتو، فارسي او عربي اغېزې) وځېړل شول، یو څو نور مهم ادبي ممیزات هم لاندې ذکر کېږي، چې په دې نثر کې لیدل کېږي.

۱ - ایجاد: د سلیمان ماکو د نثر یو عمده او څرګند مزیت د جملو ایجاد دی چې دغه ممیزه یې د فارسي له قدیمه نثره سره شریکه ده تر غزنویانو دمخه تر (۴۰۰هـ) پخوا د فارسي نثر نهایت موجز او جملې یې لنډې لنډې دي.

۲ - توصیف او توضیح: د سلیمان ماکو په نثر کې ځینې جملې داسې هم شته چې یوازې د توصیف او ښو څرګندولو لپاره راوړل شوي دا مزیت د فارسي په ساماني سبک کې لرو، خو د غزنوي دورې لیکوالو ښه پسې ډېر کړ او د مطلب د روښانولو لپاره یې ځینې پرله پسې جملې راوړلې چې مقاصد ښه پسې واضح شي، د مثال په ډول (په ویاله د ارغستان هوسېږم او په دې ځمکو یاد ېږم) بل مثال ((شیخ بېټنی هوسېد په غره باندې او هلته د ېره و)) بل مثال ((د دوی په خدمت خاکپای وم او هر کله په سلام ورته ولاړ)) چې په دغو مثالونو کې دویمې جملې د توصیف او توضیح لپاره راغلې دي.

۳ - د افعالو تکرار: د فارسي پخواني لیکوال تر غزنوي دورې دمخه د هرې جملې لپاره د فعل ذکر لازم ګڼي. که څه هم یو فعل په څو جملو کې مسلسل تکرار هم شي. د افعالو تکرار چې وروسته یو ادبي عیب هم وګڼل شو د ساماني عصر په نثر کې عیب نه و،

(c) ketabton.com: The Digital Library

بلکې د الفاظو تکرار او د جملو تکرار هم کېده او دغه تکرار په اوستا او پهلوي ژبو کې هم و چې فارسي ژبې ته راغلی و او دا یو قدیم ادبي سنت ګڼل کېده. د مثال په ډول سلیمان په خپل نثر کې داسې لیکلي: «بختیار په پښتو سندرې کړینه، اوښې تویوینه خدای ته نارې کړینه، غلبلې کړینه، پا ړکی لرینه» وګورئ پنځه فصله په یوه لیکه کې سره یوځای دي چې دوه کټ مټ تکرار هم دي. دلته دا باید هېر نه شي چې د ژبې دغه طبیعي او روان سبک ډېر ښه دی او د افعالو د حذف او عطف ناروا دود وروسته رواج شوی دی، چې کله کله د کلام رنګ او خوند وراړوي، موږ باید په اوسني نثر کې دغه د افعالو د حذف بدعت رواج نه کړو او د قدیم طبیعي او خواږه سبک پیروي وکړو.

اخځونه

۱- د پښتو ادب تاریخ، پوهاند عبدالحی حبیبي، ۱۳۸۴ل کال.

۲- د تذکرة الاولیا په اړه د پوهندوی محمد اسمعیل یون مقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغوني ادب کې د نظم او نثر انډول ؟

نثر او نظم د ادبیاتو دوه مهم ستونونه دي چې ټول ادبیات پرې استوار دي او د یوې ژبې استوارتوب هغه مهال لاټینګ او قایم وي چې دواړه یې پرخپل ځای برابر او ټینګ وي، که یوه خوا زیاته قوي وي او بله خوا کمزورې وي، نو بیاهم شرایط د ډاډ وړ نه دي، نو که ولیدل شي د نظم پله تر نثره له پخوا راهیسې درنده وه یانې نظم ته زیات کار شوی او نثر ته وروسته کار پیل شوی دی، ددې تر شا مختلف لاملونه شتون لري.د پخوانیو اریایانو او د اکثرو قومونو زاړه ادبي اثار منظوم وو او منثور یې ډیر کم او یا لږ پاتې دي.

(ویدا) او (اوستا) کتابونه دواړه منظوم وو او د سانسکریت زاړه کتابونه هم اکثره منظوم دي ، نو له دې سببه د اریایي اقوامو د نظم تاریخ تر نثر دمخه دی، په دې کې هېڅ شک نشته چې د ژبې اساس پر نثر اېښودل کېږي، څرنګه چې بشر خپل پخواني ادبي اثار په حافظه کې ساتل او د لیک او تحریرفن لانه و ایجاد شوی، نو د حافظې د ساتلو لپاره نظم تر نثر اسانه و او هر وخت به اریایي اقوامو(شاعرانو) خپل دیني او ټولنیز مطالب په نظم کول او حماسي شاعرانو به خپل جنګي او حماسي اشعارپه منظم ډول

(c) ketabton.com: The Digital Library

جوړول. د ویدا قدیم اثار د دغو ریشانو د ذوق نتایج دي . اوستا هم د زردشت او د دده د اتباعو ګیتونه «سندرې» دي ، د لرغوني یونان «ایلیاد او اوډیسې» هم د (هومر) حماسي سرودونه دي . د پښتو ژبې په ادبي تاریخ کې هم موږ ته تر اسلام را وروسته لومړني منظم اشعار لاسته راغلي او د قدماوو په دوره کې تر (۲۰۰ هـ ق) دمخه د کوم منثور اثر درک نه لرو ، فقط د محمد هاشم بن زید سرواني د (سالو وږمه) یو کتاب موږ ته معلوم دی، مګر منظوم اشعار خورا زیات دي . لکه څرنګه چې پخواني اریایي متون سینه په سینه رانقل شوي، وروسته په کتابونو کې ثبت شوي او تر موږ رارسیدلي دي، ځکه پښتو ژبه دپخوانیو منظوماتو په شهادت موجوده وه ، نو طبعاً به یې نثر هم درلود مګر د لیک او تحریر د نه موجودیت په سبب به نثر نه وي ثبت شوی او که وو هم هغه به د زمانې د ناوخوالو څپو له ګانه سره وړی وي، نو ځکه موږ له قدماوو او پخوانو راوروسته د منځنیو لیکوالو په دوره کې چې څلور پېړۍ رانغاړي، د نثر نمونې په لاس کې لرو او نثر لیکونکي پښتانه موږ پېژنوچې کتابونه یې تالیف کړي دي. د مغولو تر تاړاک او چپاول دمخه «۲۰۰ هـ ق» پخوا د پښتو ژبې ادبې مرکزونه د غور، هلمند ، ارغنداو او د ترنک ورشوګانې وې. دغه مرکزونه د مغولو خونخوارو لښکرو وران کړل او د مدنیت یوه بېلګه یې هم پکې پرېښنبوده. نو داسې ښکاري چې د پښتو ډېر کتابونه او علمي اثار هم ورسره تباه او پوپناه شوي دي. یو کلک او مظبوط دلیل شته، چې د (۲۰۰ هـ ق) په حدودو کې چې د نثر کومه نومونه او بېلګه موجوده ده هغه ډېره پخه او خوږه ده ، د یوې ژبې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نثر چې دې درجې ته رارسېږي نو طبعا يې بايد د مخه ابتدايي مرحلې تېرې کړې وي چې د وړکتوب له مرتبوڅخه د زړښت او پوخوالي درجې ته راغلی وي، نو له دې خبرې څخه داسې استدلال کوو، چې بايد ډېر مخکې لږ تر لږه دوه درې پېړۍ پر پښتو نثر تېرې شوې وي،چې د اومې پېړۍ (۲۰۰ هـ ق) کلونو متانت او پوخوالی يې موندلی وي. له همدې کبله ويلای شو چې د نظم پله تر نثر څکه درنده ده چې په پخواوختونو کې له يوې خوا د نثر لپاره د املا او انشاء زمينه نه وه مساعده او بل خلکو تر نثر نظم ژر يادولای او حافظې ته سپارلی شو او نثر ورته مشکل و شايد له همدې امله له منځه تللی وي، نو ځکه يې د نظم په شان ډېرې بېلګې نه شته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغوني ادب کې ويرنه

په پښتو لرغوني ادب کې لومړنۍ ويرنه شيخ اسعدسوري د محمد سوري زوی د قصيدې په چوکاټ کې د غور د پښتون پاچا امير محمد سوري، چې د سلطان محمود غزنوي په واسطه د «اهنګرانو» په کلا کې کلا بند کړای شو او د ګرفتارۍ په حال کې يې زهر وخوړل، مړ شو، ويلې ده، د قصيدې څو بيتونه په دې توګه دي:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هرګل چې خاندي په بهار
هرغټول چې په بيديا غوړيده وکا
رېژوي يې پاڼې کاندي تار په تار
ډېر مخونه د فلک څپېړه شنه کا
ډېر سرونه کا ترخاورو لاندې زار
د واکمن له سره خول پرېباسي مړ سي
د بېوزلو وينې توې کاندي خونخوار

xxx

سخ په تا ای محمده د غور لمر وې
په نړۍ به نه وي ستا د عدل سار

(c) ketabton.com: The Digital Library

تـه پـر تنگـه وې ولاړ پـه تنگـه مـړ سـوې
هـم پـه تنگـه دې پـه تنگـه کـا ځـان جـار
که سـوري دې په تـگ وېر کانـدي وېرمن سـول
هـم بـه ويـاړي سـتا پـه نـوم سـتا په تېـار
پـه جنـت کـې دې وتـون زمـوږ واکمنـه
هـم پـه تـا دې وي ډېـر لـور د غفـار.

شاعر په دې قصيده کې د فلک له جبر ، جفا او بې پروايۍ څخه سرټکوي، ژاړي فلک ظالم معرفي کوي او شکايت ورڅخه کوي، داځکه چې فلک امير محمدسوري له منځه وړی، د هغه پاچاهي، تاج اوشتمني يې له خاورو سره برابر کړي. د طبيعت منظرې، د مرغانو نغمې او نورې زړه کشوونکې ښکلاوې د امير محمدسوري په نشتون کې هېڅ بولي، د هغه مړينه د ملت او وطن لپاره وير او ماتم بولي. له بلې خوا د امير محمد مېړانه او غيرت بيانوي او د هغه د دورې نظم، ابادي او ارامي خلکو ته څرګندوي. لنډه دا چې د امير محمدسوري ټولې برياوې روښانوي او په پای کې د نوموړي مړينه د وطن او قوم لپاره لويه ضايعه بولي.
دا په پښتو لرغوني ادب کې د ويرنې لومړنۍ او بشپړه بېلګه ده، البته تر دې وروسته ځينې شعرونه هم شته چې غمجن حالت بيانوي، خو د شيخ اسعد سوري د ويرنې په شان پوره ويرنې نه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو ادبياتو کې نکلونه
او ملي هنداره اثر

سريزه:

د لومړي کال د دويم سمستر د (پښتو ادب تاريخ) مضمون ګران استاد ښاغلي پوهندوی محمد اسمعيل يون له خوا تدريسېږي، استاد يون تل د پښتو او پښتونولۍ لپاره نه ستړې کېدونکې هلې ځلې کړې دي، په دې موخه چې موږ خپل ادبي فعاليت جاري ساتلی وي، نو يې ټول ټولګي ته کورنۍ دندې ورکړې، دا کړنه محترم استاد ځکه وکاروله چې له يوې خوا زده کړيالان له ادبي څېړنې سره بلد شي او بله مهمه موخه يې دا وه چې ټولو راغونډو شويو موادو ته کتابي بڼه ورکړل شي او په پښتو کې يو بل نوی اثر چې هغه هم د يوې ادبي دورې په اړه وي، لوستونکو ته وړاندې شي.

ماته د نورو ملګرو په شان يوه ځانګړې موضوع چې عنوان يې (په پښتو ادبياتو کې نکلونه او پر ملي هنداري کتاب تبصره) راکړل شوه، ما هم پر ياد عنوان تر خپل وسه کار کړی دی، هيله ده چې د پاملرنې وړ مو وګرځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پایله کې زه له یون صاحب د دغه ادبي فعالیت له امله زیاته مننه کوم او له الله(ج) څخه یې تل په ژوند او پر خپلو سیالانو بری غواړم.

نکلونه

د پښتو د شفاهي ادبیاتو ډېره خوندوره برخه نکلونه دي. دا نکلونه له پېړیو راهیسې د ولس په حافظه کې پاتې شوي او ځینې اشکال یې تر نن ورځې پورې رارسېدلي دي.

نکلونه د پښتو د بېلابېلو سیمو په کلیو او بانډو کې موجود دي، که یو نکل په یوه سیمه کې ایجاد شوی هم وي، په هماغې مشخصې سیمې پورې مربوط نه دی پاتې شوی، بلکې نورو سیمو ته هم ور انتقال شوی او عام شوی دی. په نکلونو کې د انتقال په دې جریان کې ځینې محیطي اصطلاحات، جغرافیایي نومونه او روایات تبدیل شوي او پرځای یې د بلې سیمې اصطلاحات او نومونه راغلي دي.

د زمان په تېرېدو سره د نکلونو په ژبه کې هم تغیر راغلی دی او همدا راز د نکلونو په ځینو روایاتو کې هم تغیرات واقع شوي دي.

د پښتنو په سیمو کې موجود نکلونه پر دوو برخوو وېشلای شو:

(۱) د پښتنو خپل نکلونه: چې قهرمانان، محیط او ټول کره وړه یې پښتني دي او د پښتنو د اجتماعي ژوندانه په څېړنه کې له دې ډول نکلونو څخه ډېره استفاده کېدی شي او د دوی د فرهنګ د ډېرو پخوانیو خصوصیاتو ځینې څرکونه هم ځنې ایستل کېدی شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې پښتني نکلونو کې بيان شوي حکايات او پېښې د پښتنو له هماعه وختني اجتماعي فرهنګي ژوند څخه رنګ اخلي.

پښتني نکلونه ځينې ډېر اوږده دي. په دغسې نکلونو کې په کيسو کې کيسې بيانېږي، خوځينې يې بيا ډېر اوږده نه دي او د شرقي ادبياتو حکايتي اثارو ته ورته دي.

ددغو نکلونو اوسني اشکال د خلکو له خبرو او ويناوو سره سم اوډل شوي دي، په دې نکلونو کې ځای ځای ځينې نارې هم شته، چې نکل چيان يې د نکل د بيان په ترڅ کې په مخصوصو ځايونو کې د نکل د کرکټر له خولې وايي.

په پښتو نکلونو کې د دغسې نارو موجوديت ځينې څېړونکي په دې باوري کړي دي، چې دغه نکلونه به په لومړي سر کې منظوم ايجاد شوي وي او بيا به يې د وختونو په تېرېدو سره منظوم اشکال هېر شوي وي او د نکل خاکه به د خلکو په حافظو کې پاتې وي او بيا به د همدغې خاکې له مخې د ولس له عامې محاورې سره سم د نکلونو اوسنۍ بڼې عيارې شوې وي او کومې منظومې چې د نکل له لومړنيو اشکالو څخه د خلکو په حافظو کې پاتې شوې دي، هغه يې د نارو په توګه د نکل په اوسني شکل په خپلو خپلو ځايونو کې ځای کړې دي.

د پښتنو په خپلو ملي نکلونو کې ادم خان درخانۍ، دلۍ شهو، مومن خان شيرينو، طالب جان او ګل بشره، ولي جان او تانو، موسی جان او ګلمکۍ، فتح خان او رابيا، ښادي او بيبو، جمال خان او زيب النسا، ظريف خان او مابۍ، جلات خان او شمايله او نور ډېر مشهور دي، د پښتنو خپل نور ملي نکلونه هم شته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲) له نورو ولسونو څخه راغلي نکلونه: د بېلا بېلو ولسونو ترمنځ دود دي، په شفاهي ډول ولس اخيستي دي، په ځينو کې يې له خپلو محيطي او اجتماعي، فرهنګي شرايطو سره سم څه ورزيات کړي او يالړ کړي دي په دې کټګورۍ نکلونو کې شهزاده بهرام او ګلندامه، سيف الملوک او بدرۍ جماله او نور د دېوانو ښاپېريانو ډېر نکلونه شامل دي.

د پښتنو په کليو او بانډو کې اوس هم نکلچيان شته، دا نکلچيان هغه خلک دي، چې دا نکلونه يې په خپلو حافظو کې ساتلي او د کال پر بېلا بېلو وختونو په تېره د ژمي په اوږدو شپو کې يې کليوالو ته وايي.

د پښتنو ځينو خواخوږو لکه مرحوم ګل محمد نوري، عابد شاه عابد، پروفيسورولي محمد جان سيال کاکړ، پروفيسورمحمد نواز خان طاير، عبدا لکريم پتنګ دا ډول نکلونه له اوله راټول کړي او چاپ کړي دي.

په ورستيو وختونو کې: نورالله ولسپال، محمد مومن پتوال، غوټۍ خاورې، ميراحمد ګربز او علي محمد منګل هم له خپلو سيمو څخه ځينې پښتو نکلونه راټول کړي دي.

ملی هنداره

دا کتاب چې چمتو کوونکي او راغونډوونکی يې مرحوم محمد ګل نوري دی، د پښتو د شفاهي ادب غوره او خوندوره ټولګه ده چې ښکلي او هنري نکلونه په ځان کې رانغاړي او د پښتو ژبې لپاره د مرغلرې ارزښت لري، په کتاب کې د ولس په خوله حقيقي

(c) ketabton.com: The Digital Library

نکلونه او د کرکټرونو په اوازونو باندې نارې او لنډۍ شته او همدا راز د پښتنو د سيمو دود او دستور يانې د پښتنو سپېڅلې مينه، پر ژمنو ولاړ او د غيرت او مېړانې کيسې د غوره او ښکلو کرکټرونو په نظر کې نيولو سره ليکل شوي دي، چې هر ه کيسه يې د يادونې وړ ده . پخوا هم په کليو او بانډو کې د اناګانو، نيکه ګانو او نورو مشرانو له لوري په ځانګړي وخت کې دا ډول کيسې او نکلونه کېږي او زيات مينوال لري، ځکه دا په ځان کې يو ځانګړی خوند لري، په نکلونو کې هر ډول کيسې شته يانې حماسي، عشقي او حکايتي خو زياتره خلک د عشقي نکلونو په اصطلاح عمليان دي. دا کتاب هم زياتره عشقي نکلونو ته ځانګړی شوی دی، چې څرنګه پښتانه سپېڅلي عاشقان تر کومه حده پورې وفادار دي او د غيرت او ننګ لپاره حتی پښتانه د سر سودا کولو ته راځي دي. بله مهمه خبره د کتاب دا ده چې د فولکلوري ادبياتو بډايه پانګه؛ نارې او لنډۍ پکې زياتې دي، لکه :

سر د سره پالنګه هسک کړه فتح خانه
ياغي سوی هندوستان رعيت ملکونه

❖

دروازه ژر کړئ راخلاصه ګوريانو
راپسې د زرغونو توتيانو سيل دی

❖

دا کاروان د شمس الدين په طلا بار دی
دا تېول د برېڅانو ککی ښکار دی

❖

(c) ketabton.com: The Digital Library

که اور ګډ کړي د برېښانو په سپينږيرو
مرور يې پخلا نه کړل
لا د لاسه ورښيي ، ورښيي ياغي ملکونه

❖

کرميه چې غم نه وي ته غم راوړې
کرميه که زما په دعا کېږې
کرميه په لم غوټه په سپرو واوړې

په اوسني وخت کې ليدل کيږي چې د ډراماتيکو ادبياتو مينوال ډير زيات دي، د نړۍ اقتصاد پرې چلېږي چې له دې له ډلې څخه د هاليوډ او باليوډ يادونه مهمه ده، ځکه چې دوی په سلګونه زره خوښوونکي لري او که داسې ووايو چې د باليوډ يا هندي سينما د هندوستان د اقتصاد د ملا تير جوړ کړی دی، نو مبالغه به مو نه وي کړې، ولې موږ تاسو يې وينو چې دوی څومره فلمونه او سريالونه جوړوي. فلم جوړونکي اوس په کيسو پسې ګرځي چې يو څه ځانګړې وي، خو نه ورته پيدا کېږي. که دوی زموږ (ملي هنداره) کتاب ولولي نو تاسو يقين وکړئ چې پر هغه ورځ به فلم شروع کړي. موږ تاسو خو په نورو ډګرونو کې د پرديو تر يرغل لاندې وو، خو له کله چې نوی دولت راغلی او مطبوعاتو ازادي موندلې ده بس د نورو هېوادونو سريالونه او ډرامې يې پر موږ را ايله کړي دي او کورنۍ يې يوې بلې خواته سوق کړې دي. دا دوه لاملونه لري:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱ - لومړی لامل: دا چې مـوږ تـر دې مهالـه پـورې لـه خپلـو ارزښتناکو اثـارو څخه خبـر نـه یـو او یـا هـم د نـورو کـړه وړه خونـد راکوي.

۲ - دویـم لامـل: دا کېـدلای شي چې دلتـه خـارجي لمسـون دی او زمـوږ ځينـې شخصـي تلويزونونـه د پرديـو پـه پيسـو چلېـږي، او دا واضح خبره ده چې هر څوک چې دوی تـه پيسـي ورکـوي د هغـوی ګوډاګيان دي.

پکار دا ده چې پر دغو خوندورو نکلونو باندې بايد ښکلي هنري فلمونـه جـوړ کـړل شـي او نـورو ژبـو تـه وژبـاړل شـي او خلکـو تـه د لاسرسي لپاره وېبپاڼو ته پورته شي ترڅو عام شي. دا کار بـه د ادبـي يرغلګرو پر مخ څپېړه وي. د بېلګې پـه توګـه بـه د ملي هنداري لـه کتاب څخه يوه ښايسته کيسه را واخلم:

جلات خان او شمايله

و نه و يو سړی و، دده دوه زامن او يـوه ښـځه وه، د مشـر زوی نـوم يې خنکار او د کشر زوی نوم يې مسلم و. د سړي روزګار سم نه و او دوو زامنو يې په دام کې چوغکۍ نېولې او کورتـه بـه يې راوړلـې او په اصطلاح د ژوند چارې يې پرې پرمخ بيولې.

يوه ورځ دغه سړی راولاړ شو او لـه ځانـه سـره يـې دا پرېکـړه وکـړه چې نور نو دغسې ژوند خوند نه کوي ځم غره ته يا بـه څـه پيـدا کـړم او يا به مړ راشم. ښاغلی غره ته لاړ او زياتـه سـتړيا يـې وګاللـه چې بلاخره يـې يـوه دانـه هګۍ وموندە او کورتـه يـې راوړه، مـاينې يـې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورتـه وویـل چـې بازارتـه یـې یوسـه خرڅـه یـې کـه او پـه بـدل کـې یـې خوراکي توکي راوړه . سړی بازار تـه راغـی او هګـۍ یـې پر صـراف بانـدې پـر درې سـوه افغـانۍ خرڅـه کـړه او پـه ډېرې خوشـحالۍ یـې پیسـې کورتـه راوړې او ژونـد یـې پـرې سـم شـو. یـوه ورځ یـې ښـځې مشوره ورکړه چې دغـه مرغـه ونیسـه او کورتـه یـې راوړه، سـړي دام مرغـه تـه پټ کـړ او مرغـه یـې ونیـو او کورتـه یـې راوړ او پـه کـور کـې هګـۍ ورتـه اچوي، څـه دې سر درګرځوم ، دوی خانـان شـول او غټـه کلا یې جوړه کـړه. دغـه سـړی مـړ شـو مرغـه او پیسـې یـې زامنـو تـه پاتې شوې. یوه ورځ د هلکانو مور خپلو زامنو ته وویل چې یوه ورځ دغه صراف مېلمه کړئ چې زموږ هګۍ هر وخت رانیسـي، دوی هـم ورغلل او صراف یې مېلمه کړ، صراف شرط پرې کېښـود چـې ماتـه بـه همدغـه مرغـه چـې هګـۍ یـې تاسـو ماتـه راوړئ راتـه حلالـوئ او درست چرګ بـه ماتـه پخـوئ، دوی هم ورتـه وویـل: سـمه ده. وینځـې چرګ پوخ کړ او د چرګ څخه یې سر یوه هلک ته ورکړ او زړه یې بـل هلک ته ورکړ چې و یـې خوري ځکـه دوی وږي وو، دا دی صـراف راغـی ګوري چې د چرګ سر او زړه نشته ، صراف ورتـه وویـل تاسـو پرخپلې ژمنې و نـه ختلاست او بسـته چرګ مـو نـه دی راتـه راوړی، وینځه په موضوع خبره شوه او هلکانو تـه یـې وویـل چـې ځـئ تښـتئ چې مور مو وهي، دواړو ورونو له وېرې تېښته وکړه او لرې د صحرا خواته لاړل، د یوې ونې لاندې خنکـار بـې حسـه ویـده و او مسـلم یـې زیات وارخطا کړی و ، ځکه له یوې خوا صحرا وه او له بلې خوا دوی هم څه نه وو خوړلي. خیر مسلم د کومک په هیله له هغه ځایه یو څه راتېـر شـو او تېـې تـه وخـوت چـې ګـوري یـوه غټـه اجتمـاع راغونـده

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوې ده او پاچا یې مړ شوی دی باز یې ایله کړی دی چې نوی پاچا پیدا کړي، دی هم ورغی باز راغی دده پر سر کېناست خلکو سره وویل چې باز خطا ووت خیر باز یې بیا وشړه باز بیا راغی د مسلم پر سر کېناست خلکو بیا باز وشړه چې باز درېیم ځل راغی او د مسلم پر سر کېناست، خلکو وویل نو همدا مو پاچادی مسلم هم ورسره ولاړ او خپل ورور یې هېر شو. دا کمال دهغه چرګ و چې ده یې سر خوړلی و، مسلم ته پرېږده، خنکار پسې راواخله، خنکار پروت دی تر ونې لاندې درې مرغۍ راغلې په خپلو منځو کې سره ګډې دي چې دغه ښایسته ځوان ولې همدغسې مړ پروت دی. یوې مرغۍ وویل چې دی مړ نه دی که دغه د ونې پاڼه دده په خوله کې ولوېږي او او به یې دی تېرې کړي، نو جوړ به شي، مرغانو له ونې پاڼې ورېژولې او یوه پاڼه راغله او د خنکار په خوله کې پرېوته هغه هم د پاڼې اوبه تېرې کړې روغ رمټ شو او راپورته شو چې ګوري مسلم نشته، د هغه په تلاش پسې د غونډۍ سرته وخوت چې ګوري هلته هم د پاچا موندنې لپاره باز خوشې شوی دی. خنکار هم ورغی د مسلم په شان باز درې ځلې دده پرسر کېناست او خلکو هم دی د خپل نوي پاچا په حیث قبول کړ. خیر دغه دي وختونه تېرېږي مسلم خان په یوه ځای کې پاچا دی او خنکار په بل ځای کې. د مسلم خان اوه زامن دي او د خنکار هر وارې لونې پیداکېږي او د پیدا کېدو سره یې سم وژني اخره د اووم ځل لپاره د خنکار لور پیدا شوه داځل یې ښځې لور خپلې یوې وینځې ته ورکړه چې پالنه یې پټه وکړي او خرچه یې ورکوله، شپې او ورځې تېرېږي وختونه تېرېږي شمایله پېغله شوه او داسې ښکلې ده چې سترګې نه پرې روڼېږي، وینځې

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې ومور ته وويل چې دغه ده نو شمايله نوره پېغله شوه او همدلته اوسيږي خو داسې نه وي چې پلار يې راخبر شي او يا ناخبره له دې سره ناروا شروع کړي بيابه نو څنګه کېږي. دشمايلې مور شمايله راوغوښته اوکورته يې راوبلله. شمايله بام ته وختله سيل کوي چې دهغه خوا خنکار راغی اوسترګې يې پرې ولګېدې او پرې مين شو، خو ښځې يې ټوله کيسه ورته وکړه چې داسې او داسې .... دا ستا لور ده ....

خنکار هم داپرېکړه وکړه چې دا د وژلو نه ده خو مېړه ته به يې په شرايطو ورکوم او چاچې شرايط پوره نه کړل سر به يې غوڅوم ..

خلکو ته د شمايلې دښايست اوازې رسي او په شرطونو کې پاتې راځي او سرونه يې غوڅيږي. هلته دغه اوازې د مسلم شپږو ځوانانو زامنو ته هم ورسېدلې او هغوی هم بې ديدنه عاشقان کېږي او د شرطونو لپاره راځي .

پاچا ته وايي چې شرطونه دې کوم دي؟ هغه ورته وايي چې ښايسته زلمي ياست مه کوئ دوی يې نه ورسره مني، نو وروسته شرطونه ورته وړاندې کېږي چې په لاندې ډول دي:

١. د اوسپنې کونده به د لرګي په تبر ماتوئ
٢. د شمايلې ژېړه غوا به لوشئ
٣. لوشل شوې شيدې به په زينو کې څلور واره پورته او کښته کوئ
۴. په کلا کې به د شمايلې خونه او ځای پيدا کوئ
۵. په يوه خونه کې چې نيمايي له غنمو او شګو ګډه ده سره جلا کوئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲. د پاچا له زمري سره به خپل زمري جنګوئ.

خو که چېري مو له پورته شرايطو نه يو هم پوره نه کړ نو سربه مو پرې کېږي.

دا دي وروره يو يو ځوان ورمختــه کېــږي او پــه اول شــرط کــې ناکامېږي او جلاد يې سر غوڅوي، شپږ سره ورونه وژل کېږي.

مسلم خپل اوم او روستی زوی چې جلات نومېږي په حال نه خبروي او وخت تېرېږي جلات لا ماشوم دی په کوڅه کې د يوه کور له ماشوم سره بجلي کوي او هغه ماشوم بجلي ورڅخه ګټي او جلات په زوره بجلي واپس ورڅخه اخلي او ماشوم په ژړا کورته راځي اومور يې بېرته راضي کوي، خو د جلات هر وخت دغه کار دی يوه ورځ د ماشوم مور په تنګه شوه او خپل زوی ته وايي چې که جلات ووهلې نو ورته ووايه چې که دومره نر يې نو ورشه هغه د خپلو ورونو غچ دې واخله، سبا بيا جلات بجلي بايلي او له ماشوم څخه يې په زوره اخلي خو ماشوم ورته د مور څخه زده ځواب جلات ته ورکوي او هغه هک پک کېږي چې زما ورونه بيا چېرې وو او چا ووژل.

جلات کورته راځي او خپله مور مجبوروي چې حقيقت ورته ووايي هغه بلاخره ورته ټول حقيقت وړاندې کوي ، دی له کوره راوځي او ځي د خنکار ښار ته، پر لاره يو ملنګ ويني او هغه ته خپله ټوله کيسه کوي او هغه ورته وايي چې تا له مورا و پلار څخه اجازه اخيستې ده هغه ورته وويل چې نه ! ملنګ ورته وويل چې ته بايد اجازه واخلې جلات بېرته کورته راغی او د مور او پلار څخه يې رخصت واخيست . ملنګ ورته يو ليک ورکړ چې د خنکار ملا

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما شاګرد دی هغه ته ورسه او دغه لیک ورکړه، دی ورته ښه کوي او لیک را اخلي په لاره کې ځنګل دی او راځي چې ګوري یوه زمری په یو دام کې نښتې ده او ځان نسي خلاصولای او فریاد کوي جلات ورځي او ورته وایي چې زه تا خلاصوم ولې ته به هم ژمنه کوي چې مابه نه خورې هغه ژمنه ورسره کوي. کله چې جلات دا ازادوي پر ښنه یې زور راځي او چغې کوي چې له دې سره سم یې ښنه ازادېږي ولې نور زمریان راځي جلات وارخطا کېږي دا ورته وایي چې مه وارخطاکېږه زه ددوی ټولو مشره یم . وروسته زمریان جلات ته د هر راز همکارۍ تړ ډبوي او خپل یو وېښته ورکوي چې د خطر پرمهال یې ومړه موږ به ځان درته رارسوو. خیر جلات را رهي شي ځي ځي چې یوه کلي ته رانږدې کېږي هلته ګوري چې یوه بزګر پرخپلې ځمکې اوبه ایله کړې دي خو یو کورد یا برخه کې د مېږیانو غار دی او هغه ټول بربادۍ سره مخ دي جلات له بزګر سره خبرې کوي او هغه پیسې ورکوي چې دا ځای پر ما خرڅ کړه او دا ځای رانیسي او مېږیان هم خوشحالېږي او له ده نه مننه کوي او د مشکل په صورت کې ورته خپل یو وېښته ورکوي چې تاو یې کړې موږ به درته حاضر شو. خیر جلات راځي د خنکار ځای ته او هلته د ملنګ له شاګرد سره اړوي څه وخت چې تېرشو جلات یو داسې زمری جوړوي چې په نس کې یې انسان پټېدلای شي البته له باندې طرفه سمدم د زمري غوندې شکل لري . له ملا څخه هیله کوي چې ما وپاچا ته بوځي او ورته ووایي چې دا داسې زمری دی چې بازي هم کوي او ښه ساعت تېري پرې کیږي، خوپس له څو هفتو مې بیرته له پاچا نه راوړه کورته ..

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملا هم زمری کوم چې جلات یې په نس کې پټ دی راوړي پاچا یې خوښوي او ساعت یې پرې تېر دی. داخبره تر شمایلې رسي چې له پلاره سره یې داسې فرعي زمری دی چې بازي هم کوي ، دا و پلار ته نفر ور لېږي چې دا زمری موږ ته هم راواستوه چې ساعت پرې تېر کړو هغه هم زمری د شمایلې کورته رالېږي، چې شمایلې ته یې بیا یې زمري بازي ورته وکړه دا د شمایلې مجلسیانې ځوک پرې سپربږي ځوک یې تر لکۍ کشوي تر نیمو شپو یې ساتېرى کاوه. وروسته ټولې سترې شوې راغلې ډوډۍ یې و خوړه بیدې شوې زمری یې و تړه. چې ټولې بیدې شوې شمایله هم بیده شوه جلات خان د زمري څخه راوویست راغی د شمایلې پالنګ ته د شمایلې د پالنګ سره چراغان لګېږي جلات خان یې د سر چراغ وپښو ته او د پښو څراغ یې و سرته کېښود خپلې ګوتې یې ددې پر ګوته کړې او ددې ګوته یې په خپله ګوته کړله. ددې دسمال یې ځنې واخیست خپل دسمال یې ورپرېښود نو بېرته زمري کې ننوت.

شمایله چې سهار را ویښه شوله اریانۍ واخیستله چې همدا څه نقل دی دا سړی د کمې خوا راغلی ولې دا ګوتمۍ خو د نارینه دي نو یې ناره وکړه

که کرار دی نن زما زړګی کرار دی
تاسې کېنئ سهېلو دا په لاس ګوتمه زما ده که د یار ده

خیر سهېلۍ هم اریانۍ واخیستلې خو دغه ورځ یې په چورت تېره کړه بېګ یې ونه کړ بیا یې په هغه زمري بازۍ کولې، بیا ماښام شو بیا بیده شوه جلات خان بیا له زمري څخه راووت شمایلې ته راغی

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو دا واريې مچه ځنې واخيسته بېرته په زمري ننوت دا چې راوينه شوله مخ يې لوند دى دوباره يې ناره وکړه

که کرار دى نن زما شوى کرار دى

تاسې کېنئ سهيلو چې پرمخ مې د خوني زمرى پرهار دى

خو شمايله پوه شوه چې په زمري کې علت دى خو ږغ يې ونه کړ خپلې سهيلې يې رختصې کړې او وينځه يې د خپلې خونې دباندې ودروله چې څوک راپرې نږدي. شمايلې ځان پر خوب واچاوه په زمرى يې ناره کړه:

که کرار دى نن زما زړه ناکرار دى

ته را اوزه د زمريه که غوبه يې که چميار يې زما يار دى

جلات چې دا اواز واورېده فکر يې وکړ چې څوک نشته او شمايلې پېغور ورکړ نو ده پرې ناره کړه:

نه غوبه يم نه چميار يم لويه خدايه

ښايسته جلات مې نوم مسلم مې پلار دى

نو جلات له زمري څخه راووت سره غېږ په غېږ شو سره کېناستل جلات ورته ويل څنګه به شي دا شرطونه زه به پرځاى کړم .. شمايلې د شرطونو جوابونه ور وښودل چې اول شرط داسې حل کړه چې دغه زما د پېکي تار واخله او د اوسپنې پر کوندې يې وتړه او په تبر يې وواهه ماتېږي. بل شرط دغه زما د سمال به ورته وښوروې نو به غوا درته ودرېږي وبه يې لوشې. درېيم دغه زما ګوته به د هغې غوا په شيدو کې ووهې هغه به پوه شي بام ته به يې په تاخت وخېژوې. څلورم زما د ځاى لار زما د پلار ترتخت لاندې ده، دى به ترلاس ونيسې چټک به يې ولاړ کړې ته به راشې او هغه دوه نور شرطونه مې نه دي زده، ده ورته وويل هغه زما زده دي چاره به يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړم. سهار شو ملا پاچاته راغی چې زما زمری راکه بسته نور به دې سات پرې تېرکړی وي. پاچا هم زمری ملا ته ورکړ.

ملا زمری کورته راوست او جلات ورڅخه راووت، جلات دربښي وکړه او پاچا ته راغی چې شرطونه. شرطونه یې ورته ورانديې کړل جلات خان لومړي څلور شرطونه د شمايلې په لاربښونه حل کړل، وختې چې پنځم شرط یې په ځای کوه نوراغی د شپې په هغه غنمواوشګو خونه کې یې هغه مېږي بربټ یې وموږی یو ګړی، چې وشوه هغه مېږيان چې د بزګره یې خلاص کړي وو ټول راحاضرشول ویل خدمت! جلات خان حکم پرې وکړ چې ترسهاره پورې به دغه شګې او غنم سره داسې جلا کوئ چې یوه دانه سره ګډه نه شي مېږيانو هم دا کار صفا وکړ او دا شرط یې هم وګاټه، شپږم شرط بیا پاچا زمری راوست چې د جلات له زمري سره یې وجنګوي نو جلات د زمرو بربټ لمس کړ او یوغټ زمری یې راویستی د پاچا زمری یې ورمات کړ او دا شرط یې هم وګاټه او شمایله یې په نره توره وګټله.

نو پاچا هم شمايله و جلات ته ورکړه پاچاه فکر وکړ چې دغه ټول کار د ملا د زمري له لاسه خراب شو نو د هغه د وژلو امر یې وکړ کله یې چې ملا د اعدام لپاره بیوه نو ملا پر جلات ناره وکړه:

جلات خانه وروره ولې دې موږ هېر کړو

جلات خانه : لاس تړلي یې تر تاتېر کړو

نو جلات خان خنکار پاچا څخه د اوو ورځو پاچاهي یې وغوښتله هغه ورکړه نو یې ملا خپل وزیر کړ او خنکار یې په دوو سترګو ړوند کړ. کیسه ولاړه پورته زه ولاړم کورته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغونې دورې د شاعرۍ عامې ځانګړنې

ددې دورې اثــار د خپلــو ځــانګړو خصوصـیاتو لـه امله دغـه لاندې ارزښـتونه لرلای شي:

۱- د پښتو کوم اثار چې په لومړۍ ادبي دورې پورې اړه لري د کمیت له پلوه ډېر نه دي او د هر شاعر او لیکوال محدودې شعري نمــونې تــر مــوږ رارســېدلې دي. ددې دورې د ډېـرو شــاعرانو او لیکوالو د کتابونو نومونه موږ ته ښکاره دي، خو زیاتره دا کتابونه او دېوانونـه اوس ورک دي. د پښـتو د لـومړۍ دورې پـه اثـارو کـې یوازې د سلیمان ماکو د تذکرة الاولیا د بشپړ کتاب ځینې برخې موږ ته رسېدلې دي، په عمومي ډول د پښتو د ادبي تاریخ د لومړۍ دورې اثار متفرق اثار دي.

۲-که څه هم د پښتو د لومړۍ دورې اثار د کمیت له پلوه لږ دي، خو د کیفیت له پلوه ځینې دغه ډول اثار ډېر لوړ ارزیابي کېدلای شي. د غــوري دورې قصـیدې، د شـیخ متـي مناجـات، د اکبـر زمینداوري اشعار، د شیخ تیمن، شیخ بستان بدلې او هم د علي سرور او شیخ محمد صالح الکوزي غزلې د خپلو فکري ارزښتونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترخنګ لوړه هنري مایه هم لري، ددې دورې ځینې نور اشعار که څه هم ساده دي، خو په سادګۍ کې یوه ابتدایي ښکلا هم ورسره مله ده، ددې دورې ځینې اثار تش نظمونه دي، چې ناظم نېغ په نېغه خپل هدف په منظومو او وچو الفاظو کې بیان کړی دی.

۳- ددې دورې اثار سره له دې چې په کمي لحاظ لږ دي، خو له دغو لږو اثارو هم موږ په شکلي او موضوعي لحاظ د انکشاف څرک ایستلای شو.

الف- ددې مهال اثار موږ ته راښیي چې ددې دورې ادبي پدیدې پر یوه حال ولاړې نه دي او نه یو ډول شعري انواع موږ په دې اثارو کې ګورو، بلکې په دې دوره کې پښتو شاعري پر خپلو عنعنه یي ملي اوزانو سربېره په درېیمه هجري پېړۍ کې قطعه بیا په پرله پسې پېړیو کې قصیده ورپسې غزل او مثنوي چې د شرقي شاعرۍ عمده شعري ډولونه دي، خپل کړل. د پښتو د ولسي شاعرۍ له ژانرونو څخه چاربیتې او بدلې هم په همدې دوره کې خپله بڼه خپله کړې ده او د پښتو د لرغونو سندرو او شعري انواعو ځای یې نیولی دی.

ج- د شعر ځینې ځانګړي معنوي ډولونه، لکه ویاړنه (فخریه)، ساقي نامه او حکایتي اثار هم په همدې دوره کې په پښتو شعر کې ځان څرګندوي. د امیر کروړ سوري ویاړنه، د زرغون خان نورزي ساقي نامه او د دوست محمد کاکړ د غرغښت نامې ځینې حکایات ددې دورې د شعر د معنوي اقسامو ډېرې ښې نمونې دي.

د امیر کروړ ویاړنه او د زرغون خان ساقي نامه د خپل جوړښت ادبي قوت او شعري ځانګړنو له امله د پښتو ادبي تاریخ په

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستیو دورو کې هم بل ساری نه لري، دا ډول اشعار موږ وروسته هم لرو، خو کوم قوت او شور چې د امیر کروړ او زرغون خان په ویاړنه او ساقي نامه کې شته په وروستیو دې ته ورته اثارو کې نه لیدل کېږي.

د- پښتو ادبي پدیدې او پښتو اثار په دې دوره کې مجرد نه دي راپیدا شوي، بلکې د سیمې له ژبو او ادبیاتو سره په ارتباط کې یې وده موندلې ده. د دریمې هجري پېړۍ په دوران کې له عربي ژبې څخه پښتو ته ژباړه پیل شوه او د ابن خلاد شعر ابومحمد هاشم په پښتو نظم ترجمه کړ او بیا را وروسته له فارسي ادب سره د پښتو ادبیاتو نږدې اړیکي پاتې شوې دي. پښتو ادبیاتو په دې دوره کې ځینې معنوي ارزښتونه له فارسي ادب څخه خپل کړي دي، دا خبره طبیعي هم ده، ځکه فارسي دغه مهال په منطقه کې مسلطه فرهنګي ژبه وه، ډېر شاعران او فرهنګي اثار یې درلودل، نو د دغسې یوې ژبې اثرات د منطقې پر نورو ژبو حتمي دي. له فارسي اثارو نه پښتو ته ترجمه هم دغه مهال پیل شوې ده، د لسمې هجري پېړۍ په لومړیو کلونو کې یوې پښتنې مېرمنې د سعدي بوستان په پښتو نظم واړاوه.

هـ- د دې دورې متفرق اثار د سیمې په لحاظ هم په یوه ځای کې نه دي ایجاد شوي، بلکې له غوره نیولې ان د هندوستان تر سیمو پورې پرتو ځمکو کې ایجاد شوي دي او دا خبره پر دې دلالت کوي چې پښتانه دا وخت د غور او سلیمان پر غرو سربېره د افغانستان او (روه) او هندوستان په لتو کې خپاره وو.

۴- په دې دوره کې موږ ځینې داسې متفرق اثار هم لرو چې د دربارونو له خواو ورته د توجه او پالنې څرک هم ځنې ایستلای شو، لکه د غور د شاهانو په دربارونو کې د شاعرانو موجودیت او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی اثار او دغه راز د هندوستان د افغان پاچا سلطان بهلول لودي دربار هم لرو د پر دغه ډول خصوصیات درلودل.

ددې دورې کوم اثار چې زموږ په واک کې دي زیاتره د پښتو دوو لرغونو تذکرو؛ پټې خزانې او تذکرة الاولیا خوندي کړي دي، د ځینو لکه تایمني او اکبر زمینداوري اثار په متفرق ډول ترلاسه شوي دي، دغه اثار د منبع پېژندنې له پلوه کومه خلا نه لري او له کره او باوري اسنادو څخه ګڼل کېږي.

۸- دغه لاسته راغلي اثار د ژبې د لغاتو، ترکیبونو او نورو ګرامري ژبنیو خصوصیاتو او له نورو ژبو سره د امېزش یو سیستماتیک تحول په لاس راکوي، ددې دورې لومړني اثار تر زیاته حده د پښتو خپل زاړه لغات او ترکیبونه لري، خو په وروستیو پېړیو کې له نورو ژبو په خاص ډول فارسي او عربي سره نږدېوالی ښیي.

د پښتو د ادبي تاریخ لومړۍ دوره د پورتنیو خصوصیاتو په لرلو سره پایته رسېږي او پښتو ادبیات له نورو تمایلاتو او نویو فکري ارزښتونو او تازه ادبي جریانونو سره یوې پرمختللې بلې دورې ته داخلېږي.

یادونه: په دې لیکنه کې د پښتو ادبیاتو لرغونې او منځنۍ دوره، د ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادمل له اثر څخه زیاته ګټه اخیستل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ادب کې متلونه

متلونه دوه ډولونه لري:

۱- منثور متلونه
۲- منظوم متلونه

چې بیا هره برخه یې پر څو برخو وېشل کېږي.

منثور متلونه:

متلونه هغه لنډې، خو پخې تللې او کوټلې جملې دي، چې په ډېره خوږه او اغېزمنه بڼه په کې لوی لوی مفاهیم ځای شوې وي او ډېره ژوره مانا لري.

متلونه د یوې ټولنې او ولس د خلکو د زرګونو کلونو تجربو نتیجه او انځور دی، چې د دوی د عقل او منطق ښکارندویي کوي. د متل د کلمې د لغوي تحلیل په هکله ځینې پوهان په دې عقیده دي، چې متل د عربي ژبې د کلمې د مثال او مثل مفغن شکل دی. منثور متلونه هم د منظومو متلونو په څېر ځانګړی اهنګ د ادا طرز، خوږه او پسته ژبه او د الفاظو د جوړښت او ترکیب له مخې ادبي او هنري ښکلا لري، د ژوند تجربې په کې له یو نسل څخه بل ته په اغېزمنه توګه لېږدي او انتقالېږي. دا له پند او حکمت څخه ډکې خبرې چې د وینا د ټینګښت لپاره ویل کېږي یو بشپړ مبتدا

(c) ketabton.com: The Digital Library

او خبر لري، منثور متلونه د شمېر له مخې د منظومو متلونو په پرتله څو ځله ډېر دي او بېلابېلې بڼې لري:

کیسه یي متلونه: چې یوې کیسې یا یوې پېښې ته اشاره په کې شوې وي.

عادي متلونه: چې د عام ولس فلسفي افکار او ژور مطالب په کې بیان شوې وي، لکه:

د ښې غوښې ښه ښوروا وي
د ژمي په توده او د دښمن په خوږه مه غولېږه
وګټه فیل وخوره

د منثورو متلونو یو څو نمونې:

اوښ چې لاړه، مهار یې زه څه کوم
اوښ که غټ دی د شیدو تمه ترې مه کوه
پنځه ګوتې سره برابرې نه دي
تر بې عقل دوست هوښیار دښمن ښه دی
له مزده یې شکرانه ډېره شوه
ترخه خوره خو ترخه مه وایه
د مړو به لاڅه ښادي وي
د مجبور یو نوم صبر دی
د مړو پرده خدای کوي
بد زوی نه زوی
بد بوټی بلا هم نه وهي

(c) ketabton.com: The Digital Library

منظوم متلونه:

منظوم متلونه هغه متلونه دي، چې د شعر او نظم غوندې وزن او قافیه ولري او دا متلونه د نظم په شان ځانګړی اهنګ، د ادا طرز، پخه، خوږه او پسته ژبه او د الفاظو جوړښت او ترکیب له مخې ادبي او هنري ښکلا ولري.

لومړی دلته یو څو منظوم متلونه راوړو:

د لرې دې لیدی نه شم د نږدې درته کتی نه شم.

د کور غم د ګور غم

د ښکار غوښې د ځان غوښې

متل د پښتو فولکلوري ادب د یوې ارزښتمنې برخې په توګه:

چې اور یې بل شي خدای یې مل شي

چې بد کوي کارونه، هغه بد ویني خوبونه

چې بې قامه شي، بې مقامه شي

چې پردي کور ته یې تمه شي، یو من غوښه یې کمه شي

چې په ځان کې یې ویني، په جهان کې یې ویني

چې پیر وي فقیر وي

چې چم لري چمتو دی، چې چم نه لري هندو دی

چې سم د چا ویل شي، په هر چا یې منل شي

چې د دوو ښځو څښتن وي، سخت به یې ځنکدن وي

چې ډب نه وي ادب نه وي

چې دې زده کړه په طفلۍ، هېر به یې نه کړې تر پیرۍ

چې زور تېر شي، عقل هېر شي

چې سر و مال ترې جار کړې، نو هر سړی به یار کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې سبا شي غم پیدا شي، چې بېګاه شي غم پنا شي
چې ګل کرې ګل به رېبې
چې لاس په خوشیو نه شي، خوله به په غوړو نه شي
چې مېلمه شي، اسوده شي
چې مېړونه وي، هلته کورونه وي
چې مشر یې قمبر وي، اختر یې مازیګر وي
چې مړ شو، هغه پړ شو
چې مړی لرې مېلمه څه دی، چې ایمان لرې مرګی څه دی
چې لوی غاپې کوچنی تراپې
چې مور لرې ادکه، په صفت به یې واده که
چې دا ملا کیسې لرې، ما به غونډې ورپسې لرې
چې تورې چلېږي، وینې بهېږي
ابا په کور نه شته، له ادې ډار نه شته
ارمان به کړې هلکه، بیا به نه مومې ادکه
اسمان چې ګرځېږي، هومره نه ورېږي
اسمان چې ولاړ وي، لات به مردار وي
اس یې په خره بار کړ، خر یې پرې مردار کړ
اسان یې په سووګټې، مېړونه یې په خولو ګټې
اصیل خطا نه لري، کم اصل وفا نه لري
امیر چې ظلم کار وي، اور بل په ټول دیار وي
اوبه په اوبو شیدې په شیدو
اوښ دې هوښیار کړ، نو دې په لار کړ
اوګره چې سړېږي، بلا پرې لګېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اول سلام پسې کلام
اول ځان پسې جهان
اول زده کړه، بیا کوزده کړه
اول نام پسې کلام
بابا ویل، ادې منل
بابا ګیلې کوي، ادې پېرې کوي
بخشش په لک، حساب په کک
بد به دې په زړه کړم، سلام به دې په خوله کړم
بد عادت چې زورور شي، عقل مرور شي
بده ماینه پرېښودل کېږي، بد کښت نه پرېښودل کېږي
بر یې شته، برکت یې نه شته
بنده اریان، خدای مهربان
بې ډوډۍ اوسې، بې کوره مه اوسې
بې زحمته راحت نه شته
بې عقل جمال خوښوي، عاقل کمال خوښوي
پاک اوسه، بې باک اوسه
بر دی خر دی، په شاه زورور دی
پک نه په سر تار لري، نه په چا کار لري
پلار یې ګټې، زوی یې خټې
په اوړي یې ګټه، په ژمي یې خټه
په خوله صاف، په زړه خلاف
په رنګ ښایسته، په عمل خوار خسته
په زړه هوښیار، په خوله بې کار

(c) ketabton.com: The Digital Library

په عمر کشر په عقل مشر
په لاس کار، په زړه یار
په مسجد کې لمونځ او کتاب، په چوک کې چلم او رباب
څنګ چې دې کور دی، هسې یې زړه تور دی
څوک چې دې طلب کار وي، هغه به دې یار وي
څوک مه وهه په ګوته، تا به نه وهي په لوټه
خپل عمل د لارې مل
خوار خدای کړې، نو دوس چا کړې
دروغجن، هېرجن
د پلار ګټه د امبار ګټه، د زوی ګټه د زړه غوټه
د سر نه چې تېر شي، قلندر شي
د کور ګټه، د لاهور ګټه
دوه سره ورونه، هغه سره تربوره
دولت دې د ځان دی، عزت دې په جهان دی
دوست به دې وژړوي، دښمن به دې وخندوي
ډوډۍ که د بل وه، نس خو دې خپل و
زامن خواږه دي، غشي یې کاږه دي
سخت ساعت، یو ساعت
عاشق سر نه لري، غم لښکر نه لري
عقل چې یې کم وي، پر کور به یې تل غم وي
عقل عقلمندي غواړي، هنر هنرمندي غواړي
کار اسان دی، پیل یې ګران دی
غل هم وایي خدایه، مل هم وایي خدایه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کار د بابا ، خوراک د لالا
کام کام ته ځي اوبه خپل مقام ته ځي
که یار نادان وي، نو کار ګران وي
لکه ځان هسې یې جهان
له ما پیدا شو ، راته بلا شو
مور و پلار چې زاړه شي، که شکر و لاخواږه شي
مه کوه په چا ، چې وبه شي پر تا
ناسته ښځه کار کوي، ولاړه ښځه څار کوي
نن پر ما ، سبا پر تا
ورانول اسان دي، خو جوړول ډېر ګران دي
ورور چې سپور شي، د خپل کور شي
هر چېرې چې خورې، هلته به مرې
هر څوک چې وزګار شي، یا غل شي یا بیمار شي
یا د خدای قدرت دی، یا د مېړو غیرت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغوني دورې ادبي شخصیتونه

څرنګه چې د محترم استاد اسمعیل یون له خوا ماته د پښتو د لرغوني دورې د ادبي شخصیتونو په باره کې مقاله راکړل شوې وه، نو ما هم کوښښ وکړ چې مقاله د پښتو د لرغوني دورې د ادبي شخصیتونو په اړه ولیکم، څنګه چې د پښتو ژبې لومړی لاس ته راغلی شعر د (۱۳۹هـ . ق) حدودو کې ویل شوی دی، نو له همدې ځایه د پښتو لرغوني ادبي دوره شروع کیږي او په زرم هـ.ق کال پای ته رسیږي، نو ما هم د (۱۳۹هـ.ق) کال په شمول او له دې څخه راپدېخوا تر (۱۰۰۰) کاله پورې چې کوم شاعران او د نثر لیکونکي تېر شوي دي د دوی نومونه د شعر یو بیت او یو څو کرښې نثر د خپل وس مطابق د خپلې مقالې د ښکلا لپاره دلته راوړم:

۱- د پښتو د لرغوني ادبي دورې لومړی ادبي شخصیت چې تر موږ یې لومړی شعر رارسېدلی، امیرو کروړ دی چې د امیر پولاد سوري زوی دی، پر (۱۳۹هـ.ق) کال په غور کې امیر شو او پر ۱۵۴هـ.ق کال د فوشنج په جنګ کې مړ شو او جهان پهلوان هم ورته ویل کېده. موږ ته راپاتې شعر چې محتوایي فورم یې ویاړنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده، پټې خزانې د تاریخ سوري په حواله خوندي کړی دی، چې یو بند یې دلته د بېلګې په توګه راوړم:

زه یم زمری په دې نړۍ له ما اتل نسته
په هند و سند و پر تخار او پر کابل نسته
له ما اتل نسته بل په زابل نسته

۲- ابو محمد هاشم ابن زید سرواني البستي د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصیت دی. د پټې خزانې له لیکنې ښکاري چې سرواني په پښتو ژبه کې یو کتاب لیکلی دی، چې د (سالو وږمه) نومېږي، د سالو وږمې د کتاب یوازې نوم موږ ته پاتې دی او کتاب مو لیدلی نه دی او هم لومړی ژباړن دی چې له عربي څخه یې پښتو ته یو شعر راژباړلی. دلته یې د همدې ژباړل شوي شعر یو بیت راوړم:

ژبه هم ښه وینا کاندي چې یې وینه
د خاوند په لاس که زر او درهمونه

۳- شیخ رضي لودي او شیخ نصر لودي دوی دواړه د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصیتونه دي، چې د یو او بل په مقابل کې یې شعرونه ویلي دي، پټې خزانې د خپلو قوي اسنادو په مټ د دغو دوو تنو مشرانو اشعار موږ ته سپارلي، چې دلته یې د نمونې په توګه راوړم:

د شیخ رضي لودي شعر یو بیت:

د الحاد په لور دې ترپلل
ګروه دې زموږ وکړاوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نصر لودي شعر يو بيت:

د الحاد په تور تورن سوم
زه لرغون خو ملحد نه يم

۴- بېټ نيکه هم د پښتو ادب ادبي څېره ده چې په تاريخ کې يې نوم بېټني او بټني هم راغلی دی. سليمان ماکو په خپله تذکره کې د بېټ نيکه د مناجاتو يو ټوټه هم راوړې ده چې زه يې دلته يوازې يو بيت راوړم، چې د بېټ نيکه پر شاعرۍ دلالت کوي.

لويه خدايه لويه خدايه
ستا په مينه په هرځايه

۵- اسمعيل هم د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصيت دی. د اسمعيل په اړه د پښتو مورخينو او اسماع الرجال خاوندان ليکي چې اسمعيل د بېټ نيکه زوی او د خپل تره سړبن په کور کې لوی شوی دی، نو ځکه په سړبني مشهور دی او شعر يې موږ ته د سليمان ماکو د تذکرې په واسطه رارسېدلی دی، زه يې دلته يو بيت د بېلګې په توګه راوړم:

تېښته وکړه له ابليسه
چې ابليس لعين ښکاره شي

پټه خزانه هم د اسمعيل په باره کې زياتوي چې يو وخت اسمعيل، خرښبون او بېټ نيکه د کسي غره پر سر مخامخ ناست وو چې خرښبون له پلار او تره څخه رخصت شو، نو اسمعيل نيکه داسې ناره وکړه:

که يون دی يون دی مخ کې بېلتون دی
له کسي غره څخه ځي خرښبون دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶- خرښبون هم د پښتو د لرغوني ادب ادبي څېره ده، د اسمعيل سړبن زوی او د بېټ نيکه وراره و، د پټې خزانې ليکوال هغه داستان رانقلوي چې مخکې د اسمعيل په باره کې ذکر شو، نو خرښبون د اسمعيل د نارې په مقابل کې يوه څلوريزه وويله، خو زه يې دلته يو بيت راوړم:

بېلتانه ناره مې وسوه په کور باندې
نه پوهېږم چې به څه وي پېښ په وړاندې

۷- د پښتو د لرغوني ادب ادبي ګل شيخ اسعد سوري درپېژنم چې د محمد زوی او د امير محمد سوري د دربار شاعر و او د دې ترڅنګ د پښتو ژبې قصيده ويونکی شاعر هم و، زه يې دلته د قصيدې يو بيت رانقلوم:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چې خاندي به بهار

۸- شيخ تيمن کاکړ د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصيت د محمد هوتک په حواله راځي چې وايي زما پلار داودخان په «بستان الاوليا» کې دغه لاندې شعر لوستلی او ما له خپل پلار څخه اورېدلی دی، زه يې دلته يو بيت راوړم:

ګهيځ رڼا د لمر خپره سوه
زما پر کور د وير ناره سوه

۹- ښکارندوی غوري هم د پښتو د لرغوني ادب سينګاروونکی بلبل کېږي او د پښتو پخوانی قصيده ويونکی شاعر هم و. ښکارندوی به تل د غور له سلاطينو «شهاب الدين محمد سام شنباني غياث الدين» سره په جګړو او جنګي سفرونو کې ملګری

(c) ketabton.com: The Digital Library

و. زه یې دلته د قصیدې یو بیت راوړم چې د ښکارندوی د شاعرۍ ښکارندویي کوي:

د پسرلي ښکلوونکي بیا کړه سینګارونه
بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه

۱۰ - خلیل خان نیازی د پښتو د لرغوني ادب د شاعرانو په کتار کې راځي چې د سلطان بهلول لودي د دربار شاعر هم دی، رباعي لیکونکی هم دی. پټې خزانې دده یوه رباعي راوړېده چې د سلطان بهلول لودي په دربار کې یې ویلې ده، زه یې دلته کټ مټ راوړم:

خـرې وریـزې ژاړي له پاسه
کـویله رغ کـا بېلتون له لاسه
یه هغه لوني ګوهر په خول ستا
دا مـرحبا که ستا زمونږ مواسه

۱۱ - زرغون خان نورزی د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصیت دی. زرغون خان د نورزیو په قبیله کې یو لوی ادیب سړی تېر شوی دی، چې یو دېوان هم لري. دوست محمد کاکړ یې دېوان کتلی دی چې (۳۰۰) پاڼې یې درلودلې او په خپل کتاب ((غرغښت نامه)) کې یې د هغه له دېوانه ((مثنوي)) رانقل کړې ده چې د پټې خزانې مولف هم د هغه له کتاب څخه راخیستې ده. زه یې دلته یو بیت راوړم چې ساقي نامه سرلیک لري:

ساقي پاڅه پیاله راکړه
مرور یار مې پخلا کړه

۱۲ - زرغونه کاکړ هم د پښتو ادب د لرغونې دورې شخصیتونو په لیکه کې راځي چې د پښتو د شعر په تاریخ کې لومړنۍ ښځه ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د شاعرانو په صف کې ودرېږي. د پټې خزانې په روایت زرغونې غزلیات او د اشعارو نور اقسام هم درلودل، خو متاسفانه کومه نمونه یې نه لرو، خو یو حکایت د زرغونې له بوستانه پاتې دی، زه یې دلته یو بیت راوړم:

اورېدلې مې قیصه ده
چې د شاتو نه خوږه ده

۱۳- رابعه د پښتو ژبې له ښځینه شاعرانو څخه ده چې د پټې خزانې مولف رابعه په لنډ ډول داسې معرفي کوي؛ حال ددې شاعرې ماته نه دی معلوم شوی خو لږ څه چې ښکاره ده هغه داسې ده چې دا شاعره د کندهار وه په دوران د محمد بابر بادشاهي کې یې ژوند کاوه. رابعه دېوان هم لري، خو متاسفانه ورک دی خو د محمد طاهر جمریانې له خولې دغه رباعي رانقلوم:

ادم یې مځکې وته راستون کا
په اور د غم یې سوی لړمون کا
دوزخ یې روغ کا پرمخ د مځکې
نوم یې د هغه دلته بېلتون کا

۱۴- مېرمن نېکبختـه هم د پښتو د لرغونې دورې له شاعرو مېرمنو څخه ده. پټه خزانه د (اولیاء افغان) په حواله لیکي چې نېکبختې یو کتاب د (ارشاد الفقراء) په نامه وکېښ، زه یې دلته یو بیت راوړم:

د خدای حق ته غاړه کښېږده
نورې نورې وینا پرېږده

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۵ - دوست محمد کاکړ د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصیت دی او د بابرخان کاکړ زوی دی، له خپل پلار څخه ورته ادب په میراث کې پاتی شوی او د خپل پلار ورک شوی کتاب یې دوباره نظم کړ او د (غرغښت نامې) په نوم یې یاد کړ. غرغښت نامه کتاب تر بوستان راوروسته ډېر پخوانی کتاب دی او د هغه لاندې حکایت پټې خزانې رانقل کړی دی:

له نیکانو روایت دی
هسې توګه حکایت دی

۱۶ - شیخ محمد صالح الکوزی د پښتو په ادبي دوره کې اهم دور تېر کړی دی. شیخ صالح موږ د پټې خزانې په مرسته پېژنو او شیخ صالح د اشعارو نمونه موږ ته پټې خزانې رارسولې ده، زه یې دلته یو بیت راوړم:

د لیلی د مینې فیض هر سبا وړم
بېهوده منت به ولې د نور چا وړم

۱۸ - شیخ متي د پښتو د لرغوني ادب ادبي څېره ده چې د ((خدای مینه)) په نامه یو کتاب یې هم درلود، خو اوس ورک دی. شیخ متي په پښتو کې لوړ اخلاق او عرفاني شهرت لري او د بابا لقب هم لري، په پښتو کې د شیخ متي کورنۍ په ((متي زي)) شهرت لري، د پټې خزانې مولف د شیخ متي بابا یوه خوږه منظومه له خپل پلاره اورېدلې او موږ ته یې رانقل کړې ده، زه یې یو بیت دلته راوړم:

پر لویو غرو هم په دښتو کې
په لوی سهار په نیمو شپو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۹- بابا هوتک د پښتو د لرغونې دورې له ادبي شخصیتونو څخه دی چې هم د عرفان او هم د مشرتوب صفات یې درلودل. د پښتو شعر په ادبي تاریخ کې بابا هوتک لومړی شاعر دی چې د مغولو پر خلاف یې شعر ویلی دی.

په سور غر بل راته نن اور دی
وګړیه جوړ راته پېغور دی

۲۰- شیخ ملکیار هوتک هم د پښتو د لرغونې دورې یو ادبي شخصیت دی چې د بابا هوتک مشر زوی دی، ادب، توره او مشرتوب یې له پلار څخه په میراث کې رسېدلي دي. پټه خزانه د ملکیار هوتک یوه عشقي سندره رانقلوي چې په پښتو اشعارو کې د وزن او مضمون له پلوه ډېر قېمت لري، زه یې د سندرې سرو کی دلته راوړم:

ترنک بهېږي ترنک بهېږي غاړې تر غاړې
زما زړګی خو خپل لالی غواړي

۲۱- د پښتو د لرغونې دورې یو بل ادبي ګل درپېژنم چې هغه اکبر زمینداوري دی چې ډېر لږ اشعار یې د زمانې له انقلابه ساتلي پاتې دي، یوازې له څو زړو پاڼو څخه موږ یقین کولی شو چې د دېوان خاوند و او په شعرو کې یې د لومړي ځل لپاره غزل او مثنوي موږ ته راپاتې ده، زه یې دلته د غزل یو بیت راوړم:

د خپل ځان له حیرانۍ څه ویل کړم
د عشق ویر به تل په خپله پټول کړم

۲۲- سلطان بهلول لودي د پښتو ژبې د لرغونې دورې د شاعرانو په لیکه کې راځي چې متاسفانه نور اثار یې ورک دي او یوازې یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

رباعي یې د یوې یتیمې مرغلرې په ډول په پټه خزانه کې مومو چې د خلیل خان نیازي د رباعي په مقابل کې یې ویلې ده، هغه داده:

ملک به زرغون کړم په ورکړه راسه
ګوره وریځې د داد له پاسه
خول مې د عدل په درو رونې دی
جهان به زېب مومي زما له لاسه

۲۳- سلیمان ماکو د پښتو د لرغونې دورې یو ادبي ګل دی او د پښتو ژبې له پخوانیو لیکوالو او نثر لیکونکو څخه دی، یو کتاب یې د تذکرة الاولیا په نامه لیکلی دی، خو دا کتاب متاسفانه ورک دی، خو لومړي اوه مخه یې په کندهار کې د حبیبي صیب لاس ته ورغلي دي چې ددې نثر لوستل تاسو ته پرېږدم او نمونه یې دلته نه راوړم.

۲۴- شیخ عیسی مشوانی د پښتو لرغوني ادب ادبي څېره ده چې د ژوندانه وخت یې پس له (۹۰۰هـ.ق) څخه ټاکل شوی دی. د شیخ عیسی احوال د پټې خزانې مولف له مخزن الافغاني څخه نقل کړي دي او وایي چې دی لوی ولي و، په پښتو، فارسي او هندي ژبو یې شعرونه هم ویلي دي. پټې خزانې د مخزن الافغاني څخه یو شعر رانقل کړی چې په لاندې ډول دی:

په خپله کار کړې په خپل انکار کړې
کله بادار یم کله مې خوار کړې

۲۵- احمد لودي د سعید زوی او د لودیانو له لیکوالو او ادیبانو څخه دی او هم د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصیت دی چې د اخبارلودي لیکوال هم دی. د پټې خزانې له ذکر څخه دومره نتیجه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخیستلای شو چې (۲۰۰) هـ څخه وروسته د پښتو نثر د لیکوالو سلسله شروع کېږي او د دغه قرن تر اخره پورې جاري وه، چې کتاب یې تراوسه نه دی موجود، خو د کامران سدوزي تر یوولسمې پېړۍ پورې کتاب موجود و.

۲۶- شیخ کته د شیخ متي له کورنۍ څخه دی چې د پښتو د لرغونې دورې یو ادبي شخصیت دی، یو کتاب یې د (لرغوني پښتانه) په نامه لیکلی دی، اوس کتاب نه شته خو یوازې یې موږ ته نوم رارسېدلی دی. نعمت الله هروي د ده د اولاد په باره کې معلومات راکوي او لیکي چې اته زامن یې درلودل.

۲۷- شیخ ملي د پښتو د لرغونې دورې له ادبي شخصیتونو څخه دی چې د (دفتر) په نامه یې د نثر یو کتاب هم لیکلی دی، خو متاسفانه زموږ په لاس کې نه شته، خو خوشال ختک همددې کتاب شهرت ته په یوځای کې اشاره کوي.

په سوات کې دي دوه څیزه که جلي دي که خفي
((مخزن)) د درویزه دي یا ((دفتر)) د شیخ ملي

۲۸- شیخ علي سرور لودي هم د لرغونې دورې یو ادبي شخصیت دی. استاد حبیبي وایي دی د هند د ملتان په (ګمرو) نومي ځای کې اوسېده، نعمت الله هروي یې په مخزن افغان کې یاد لیکلي دي.

محبت پیاله مې نوش کړه په مجاز کې
د حق نور وینم په سترګو د ایاز کې

۲۹- شیخ بستان بړېڅ: پلار یې محمد اکرم نومېده له بړېڅانو څخه و، په ځوانۍ کې هندوستان ته ولاړ او دغه هېواد سامانه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نومي ځای کې اوسېده. د بستان الاولیا په نامه یې یو کتاب هم لیکلی دی.

۳۰- کجوخان رانیزی: راروټي د پښتو ډکشنرۍ په مقدمه کې لیکلي، چې ما سره د خان کجو رانیزي یو پښتو تاریخ شته چې په هغه کې یې د پښتو تاریخي حوادث لیکلي دي. د خان کجو کتاب موږ نه دی لیدلای خو دومره ویلی شو چې د شیخ ملي په څېر یو قانوني کتاب یې لیکلی دی خو اوس متاسفانه ورک دی، کېدی شي د لندن په موزیمونو کې پیدا شي، ځکه چې د راروټي راټول شوي کتابونه تراوسه نه دي ضایع شوي.

۳۱- بابړخان د پښتو یو شاعر هم دی چې د تذکره غرغښت په نوم یې یو کتاب په شعر کې لیکلی دی او د بابړخان له وفات سره سم ضایع شو.

۳۲- شیخ قاسم هم د پښتو ژبې ادبي شخصیت دی چې مور یې بي بي نېکبخته نومېده، شیخ قاسم د خپل ژوند پر یو وخت په شیخ قاسم سلیمان مشهور شو او د تذکرة الاولیا په نامه یې یو کتاب ولیکه چې اوس ورک دی.

۳۳- الله یار چې د ژوندانه دوره یې تر (۱۰۰۰) څخه دمخه ده، د تحفة صالح په نامه یې یو کتاب ولیکه چې په دې کتاب کې یې د خپل استاد شیخ صالح د ژوند احوال او اشعار راټول کړي دي، تراوسه دا کتاب تر موږه نه دی رارسېدلی، خو د پټې خزانې ماخذ دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

۱ - د پښتو ادبیاتو تاریخ، لومړی او دویم ټوک، پوهاند عبدالحی حبیبي، بېلابېل مخونه.

۲ - د پښتو ادبیاتو تاریخ، لرغوني او منځنۍ دوره، سرمحقق زلمی هېوادمل، بېلابېل مخونه.

۳ - عرفان او تصوف، استاد اجمل ښکلی، بېلابېل مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغونو ادبیاتو محتوایي فورمونه

پښتو لرغوني ادبیات د محتوا له مخې:

۱ - ویاړنه: د پښتو لرغوني ادبیات لکه څنګه چې د فورم یا شکل له مخې ګڼ شمېر اقسام لري، د محتوا له مخې هم مختلف ډولونه لري او ګڼ شمېر موضوعات او مفاهیم په کې ځای شوي دي.

د پښتو په خورا زړو او پخوانیو ادبي اثارو کې چې تراوسه کوم اثر زموږ لاسته راغلی دی، هغه د امیر کروړ سوري یو فخریه شعر دی چې پټې خزانې د تاریخ سوري په حواله خوندي کړی دی، هغه وخت د عباسي دعوت په جنګونو کې چې امیر کروړ ډېرې سوبې وکړلې، نو یې دا بیتونه وویل چې ویاړنه یې بولي، هغه شعر شیخ کته علیه الرحمه له تاریخ سوري نه رانقل کړی دی.

دا شعر د شاعر لوړ حماسي مقام او دده د توري غلبه او بری ښه تصویروي. شاعر د خپل پاخه شعر او غښتلې قریحې په مرسته خپله ویاړنه په داسې ډول ویلې ده چې یو توانا او مقتدر شاعر ته ښایي له دغې ویاړنې څخه د امیر کروړ ملي مینه او د خپل ټبر د پالنې احساسات ښه څرګند ېږي او هغه ویاړنه یې په دې ډول ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
په هند و سند و پر تخار او په کابل نسته
بل په زابل نسته
له ما اتل نسته

۲- ساندې (ویرنه): د پښتو په لرغونو ادبیاتو کې د ویرنې لاسته راغلی شعر د شیخ اسعد سوري دی. کله چې سلطان محمود غزنوي پر غور حمله وکړه او له امیر محمد سوري سره یې جګړه وکړه او په اهنګرانو یې محصور کړ، پر دې وخت اسعد هم د اهنګرانو په کوټ کې و، هغه وخت چې سلطان محمود امیرمحمد سوري ونیو او بندي یې غزني ته یووړ، نو امیرمحمد سوري چې خورا زړور، مهربانه او عادل امیر و له غیرته په بند کې ومړ او شیخ اسعد چې دوست یې و، د امیر په مرګ یې دا ساندې وویلې:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چې خاندي په بهار
هر غټول چې په بیدیا غوړېده وکا
رېژوي یې پاڼې کاندي تار په تار
ډېر مخونه د فلک څپېړه شنه کا
ډېر سرونه کا تر خاورې لاندې زار

دا د ویرنې قصیده په سلاست او بلاغت کې د پښتو له لومړۍ درجې اشعارو څخه ده. په مرثیه قصیدو کې د غزنویانو له عصره دا رسم و چې شاعر به کوښښ کاوه د خپل مړ ممدوح صفات او ښېګڼې په داسې ډول وښیي چې د هغه مقام د خلکو په نظر کې ډېر لوړ ثابت شي او د ده مرګ د ویر اسباب او علل هم وښیي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- ستاینه: د پښتو په لرغونو ادبیاتو کې د ستاینې په برخه کې د ښکارندوی غوري قصیده د یادونې ده. ښکارندوی غوري دا قصیده د محمدسام په ستاینه کې ویلې ده او د هغه سلطان د هند یو سفر تصویروي چې څنګه د سلطان لښکر هند ته ځي او څنګه پر اټک تېرېږي. د ښکارندوی دا قصیده لومړی یو غرا، ډېر لوړ او خوندور تشبیب لري، د بهار مناظر د غرو او رغو زړه راکښونکي او ښکلي تصاویر په دغه تشبیب کې ترسیموي او وروسته بیا د سلطان معزالدین (شهاب الدین غوري) ستاینې ته ګرېز کوي او دا قصیده د پښتو ادب یو شهکار ګڼل کېږي:

د پسرلي ښکلونکي بیا کړل سینګارونه
بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه
مځکه شنه لاښونه شنه لمنې شنې سوې
طیلسان زمردي واغوسته غرونه
د نیسان مشاطې لاس د مچېدو دی
مرغلرو باندې وښکلل بڼونه.

بله د ستاینې سندره چې لاسته راغلې او موجوده ده هغه د تایمني سندره ده چې د سلطان غیاث الدین غوري په ستاینه کې یې ویلې ده چې ډېره روانه او ساده ده او لږ څه حماسي رنګ هم لري:

نن زه ږغېږم په صفت د سلطان
چې دی بادار غازي ملک د جهان
د فیروز کوه او غور رڼا له ده ده
هم د تېرو تورو برېښنا له ده ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

چـــې تـــوره وکـــاږي چرتـــون کـــې خـــالي
غلـــيم يـــې کلـــه کـــړي پـــه تـــوره ســـيالي
غيـــاث الـــدين د غـــور زمـــرى عاليشـــان
د اســـلام ديـــن دده پـــه تـــوره روښـــان.

۴- تصوف او عرفان: د پښتو ژبې په لرغونو ادبياتو کې د تصوف او عرفان په برخه کې چې کوم شعر موجود دى هغه د شيخ متي بابا تصوفي اوعرفاني شعر دى. شيخ متي بابا خورا لوى صوفي او عرفاني شاعر دى، ده په غونډان کې يو کتاب کښلى و چې نوم يې و (د خداى مينه) او په دې کتاب کې اکثره عرفاني اشعار او مناجاتونه وو او په داسې ډول ويل شوي وو چې پر خلکو به يې ډېر اثر کاوه، خو د شيخ متي بابا اشعار متاسفانه زموږ په لاس کې نه شته، خو د پټې خزانې مولف يې دغه يوه عارفانه، خوږه او ښکلې منظومه رانقل کړې ده:

پـر لـويو غرو هم په دښتو کې
په لوى سهار په نيمو شپو کې
پـه غـاړه ږغ او په شپېلکو کې
يـا د ويـرژلـو پـه شپېلو کې

د شيخ متي بابا دا شعر په پښتو اشعارو کې خورا ډېر اهميت لري او يوه داسې نمونه ده چې د عرفاني او تصوفي شعر په ديباچه او پيل کې دربېږي او دا شعر له هغو شعرونو څخه دى چې پښتو شعر ته يې يو ښکلى فلسفي رنګ ورکړى دى.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- عشق او محبت (Lyric): په پښتو لرغونو ادبیاتو کې چې کوم شعر عشقي یا لیریک رنګ لري او موجود دی هغه د تایمني عشقي سندره ده، چې د وزن، الفاظو او کلماتو له پلوه خالص او سوچه پښتو شعر ګڼل کېږي:

ګهیځ رڼا د لمر خپره سوه
زما پر کور د ویر ناره سوه
د بېلتون ورځ توره تیاره سوه
ږغ سو ناڅاپه چې بېلتون راغی
زړه مې له دې ویرنې شین دی
په ژړا ژاړم ځه ناورین دی
زرغون له اوښو مې سادین دی
په نول نولېږم چې تاخون راغی
نه به بیا یم نه به بیا راسي
نه به تیاره شپه زما رڼا سي
نه به شهۍ راته پخلا سي
بېلېږي پېر یې اوس د یون راغی
د ځښتن پار دی هېر مې نه کړي
آغلیه مخ چې په یانه کړي
اور بل دې پرښوي واته کړي
پر ما د بل اور کړاوون راغی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا شعر له هغو اشعارو څخه ګڼل کېږي چې غنايي يا د موسيقيت خوا لري او لکه د پښتو اکثره عوامي اشعار په خواږه او خاص غږ ويل کېږي.

له دغه شعر څخه ښکاري چې تايمني به يو عاشق مشربه سړی و او کله به يې د خپلو عاشقانه جذباتو په شور او هيجان کې خواږه شعرونه غږول. ددې شعر ژبه سپېڅلې، پاکه او سپينه ده. بله عشقي يا ليريک سندره چې موږ ته رارسېدلې ده هغه د قطب الدين بختيار سندره ده، د مينې او د مين د زړه احساسات يې په ښه ډول څرګند کړي دي. دا شعر لکه اوسني عاميانه اشعار تکرارېدونکی کسر هم لري او داسې ښکاري چې قطب الدين د مينې په دنيا کې تاوده جذبات لرل:

وير مې زړه سوری سوری کړ
راتــه وګـــوره مـــلـــوکــې
پـــه بېلتون کې دې وبـاسـم
لـــه خـــوږمـــنه زړګی کوکې
راتـــه وګـــوره مـــلـــوکې
راتـــه وګـــوره مـــلـــوکې

بله ليريک سندره چې پښتو لرغونو ادبياتو ته ښکلا او رنګيني وربښــي، هغــه د شــيخ ملکيــار هوتــک سـندره ده، شـيخ ملکيـار هوتک د مينې ډک زړه درلود او د عشق او مينې پر لاره يې قدم او قلم وهلی دی. پټه خزانه دده يو داسې عشقي سندره رانقلوي چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو اشعارو کې د وزن، بحر او مضمون له پلوه ډېر قيمت لري او د يوه ساده عشقي پښتني فکر استازيتوب کوي.

ده دا شعر د طبيعت په ښکلي لمن کې د رود پر غاړه د سپينې سپوږمۍ په ښکلې رڼا کې غږولی دی.

ترنګ بهېږي ترنګ بهېږي
غاړې تر غاړې
زما زړګی خو
خپل لالی غواړي

۲- مناجات: د پښتو ژبې په لرغونو ادبياتو کې د مناجاتو په برخه کې لومړنی لاسته راغلی اثر د بېټ نيکه دی چې دده د ژوند زمانه د څلورمې هجري پېړۍ په شاوخوا کې ټاکل کېدی شي او دا شعر يې (۳۵۰) هـ په شاوخوا پورې اړه لري. (خدای د ژوندون واکمن دی مالک الملک دی، دی ښاغلی کورنۍ سرو ته ورکوي نو خدايه موږ ستا مريي يو) او د بېټ نيکه هغه شعر دادی:

لويه خدايه لويه خدايه
ستا په مينه په هر ځايه
غر ولاړ دی درناوي کې
ټوله ژوي په زاري کې
دلته دي د غرو لمنې
زموږ کېږدۍ دي پکې پلنې
دا وګړي ډېر کړې خدايه
لويه خدايه لويه خدايه

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- رزم، جنګ او ننګ: د پښتو په لرغونو ادبیاتو کې لومړنی لاسته راغلی اثر د رزم په برخه کې د ملکیار غرشین شعر دی، چې د (۵۸۰) هـ کال په حدودو کې یې لیکلی دی. ملکیار یو غښتلی او توریالی سړی هم و او د توري او ادب له ښتنانو څخه و چې له سلطان سره یې په جهاد او جګړو کې ملګري کوله، داسې ښکاري چې ملکیار پر جنګیالیتوب او توریالیتوب علاوه ادبي ذوق هم درلود، په خپله هم شاعر و او د نورو پښتو شاعرانو اشعار یې هم تل لوستل، په هغه میدان کې چې ملکیار د سلطان معزالدین له لښکرو سره یوځای جنګېږي او نږدې و چې د سلطان لښکر ماته وکړي، نو دې توریالي ادیب او عارف یوه د ننګ او جنګ سندره وویله او لښکریان یې همت او شجاعت او توریالیتوب ته تشویق کړل، تر هغه چې بریالي شول او د جنګ پر ډګر یې سوبه په برخه شوه. سلیمان ماکو لیکي چې په جګړه کې ملکیار دا پارکی وواېه چې غاریان وپارېدل او په څېر د زمریو ورتوی شول. د ملکیار دا شعر چې د قدیمو اقوامو د حماسیو رنګ لري له هغو سندرو څخه دی چې پخوانیو پښتنو به د جګړې پر میدان ویلې او مقصد یې دا و چې د زلمو احساسات تاوده کړي او پر جنګ یې ښه وپاروي:

ښتن مو مل دی ... اوس مو یرغل دی ... هېواد د بل دی
غازیانو ګورئ ... ښتن مو مل دی

بله د مقاومت یا رزم کومه سندره چې لاسته راغلې ده هغه د باباهوتک رزمي یا د مقاومت سندره ده چې د مغولو له لښکرو سره د جنګ پر وخت یې ویلې ده او هغه سندره داده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پــر ســور غــر بــل راتــه نــن اور دی
وګړیــــه جـــوړ راتــــه پېغــــور دی
پــر کلــي کــور بانــدې مغــل راغــی
هــم پــه غزنــي هــم پــه کابــل راغــی
غښــتلیو تنــګ کــړئ دا مــو وار دی
مغـــل راغلـــی پـــه تلـــوار دی
پـــه پښــتونخوا کــې یــې ناتــار دی
پــر کلــي کــور بانــدې مغــل راغــی.

۸- اخلاق: په پښتو لرغونو ادبیاتو کې لاسته راغلی اخلاقي شعر د زرغونې کاکړ دی، چې غالباً به د نهمې هجري پېړۍ په دویمه نیمایي کې زېږېدلې وي. دا مېرمنه د شاعرانو په ډله کې په لومړي صف کې درېږي.

که موږ په پښتو ادب کې د اخلاقي شاعرانو لپاره یوه ځانګړې ډله ومنو، نو زرغونه به له خپل بوستان سره د هغو په سر کې ولاړه وي، ځکه چې تر دې دمخه کوم اخلاقي شاعر موږ ته نه دی معلوم او زرغونه د شیخ سعدي د بوستان په منظومه ترجمه د اخلاقي شاعرانو له ډلې څخه بللای شو.

د زرغونې یو حکایت چې د پټې خزانې په واسطه موږ ته رارسېدلی دی، هغه دادی:

اورېدلــې مې قیصه ده — چې لــه شاتو هم خوږه ده
د اختــر پــه ورځ سهــار — بایزیــد چــې و رویــدار
لـــه حــمامــه راوتــلی — پــه کوڅــه کــې تېرېــدلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایرې خاورې چا لـه بـامـه راچپـه کړلـې ناپامـه
مـخ او سر یې سـو کـکړ پـه ایـرو پـه خـاورو خـړ
بایـزیـد پـه شکر کښنو سو د خپل مخ په پاکېدو سو
چـې زه ورېـم د بـل اور چې په اور کې سم نسکور.

بله مېرمنه چې په لرغونو ادبیاتو کې یې لویه برخه اخیستې ده، هغه مېرمن نېکبخته ده چې د هغې اشعار هم اخلاقي، د نصایحو او د پند او تبلیغ رنګ لري. د نمونې په ډول د هغې یو شعر دادی:

په زړه ښاد شې ای مومنه په ظاهر پـه باطن سپینه
ظاهر زهد په اخلاص کړه په زړه ټینګ شه لـه یقینه
شکر صبر په هر حال کړه خودنمای مه شه خود بینه.

نو له دې څخه دا نتیجه اخیستلای شو چې په لرغوني دوره کې هم شاعران د لوړ شعري او ادبي ذوق خاوندان وو او د خپل ذوق، تخیل او جذباتو په مرسته یې د مختلفو موضوعګانو لکه: ویاړنه، ساندې یا ویرنه، ستاینې، تصوفي او عرفاني، عشقي یا لیریک، مناجات یا راز و نیاز په برخه کې او د رزم یا د جنګ او ننګ او بلاخره د اخلاقو او نصایحو په برخه کې یې اشعار ویلي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونې شاعرۍ کې څلوریزه
(رباعي)

څلوریزه هغه شعري فورم دی چې له عربي څخه پښتو ته راغلی دی. د یوې بلې پېژندګلوۍ له مخې لرو چې د پښتو نظم لیریک ډول پخوانی ادبي ژانر دی، چې په پښتو نظم کې ډېر لرغونی او غوره ځای لري.
په پښتو کې رباعي ته څلوریزه وایي، لکه څنګه چې یې له نامه څخه معلومېږي، دا فورم څلور مسرې لري، له ځینو استثنایي حالاتو پرته چې په هغې کې کېدی شي د درېیمې مسرې یوه څپه د قافیه والو مسرو تر څپو کمه یا زیاته شي،په ټولیز ډول د ټولو څلور واړو مسرو د څپو شمېر یې سره مساوي وي.
د رباعي لومړی بیت مقفی، درېیمه مسره یې قافیه نه لري او د څلورمې مسرې قافیه یې د مطلعې قافیه تعقیبوي. مخکې له هغې چې په پښتو ژبه او ادب کې عربي عروض خپلې اغېزې وښندي په پښتو ادب کې یو ډول رباعي موجوده وه چې په ملي وزنونو به ویل کېده.
رباعي د پښتو ژبې او ادب د نورو نظمي ژانرونو په څېر د یوه اوږده تاریخي بهیر نتیجه ده. دغه ژانر نه یوازې په کلاسیک پېر، بلکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغوني پېر کې هم پېژندل شوی ادبي ډول دی، چې ډېرو شاعرانو په همدې جولې کې شعرونه او نظمونه ویلي دي.
په کلاسیک پېر کې ددې ژانر بېلګې ددې مهال د شاعرانو په لیکنو او شعرونو کې ډېرې زیاتې ګورو. په پښتو کې د بېلابېلو څپو په شمېر څلوریزې ویل شوي، خو لس څپیزې څلوریزې په کې زیاتې دي او دا اکثره په تول تللې دي.
هغه رباعي چې لس څپیزې دي، هره مسره یې د اهنګ له مخې تقریباً پر دوو برخو وېشل کېږي. پنځه څپې یوه خوا او پنځه بله خوا، د رباعي تکنیک او جوله د پښتو ژبې د نورو ادبي نظمونو په څرنګوالي او څومره والي کې د ارزښت وړ مقام لري. د رباعي په جوله کې لنډې - لنډې موضوعګانې ددې ژانر منځپانګې جوړوي.
دغه لنډې - لنډې موضوعګانې چې د ټولنیزو غوره مطالبو د څرګندولو په خاطر د شاعر له فکر او اندېښنې رازېږېدلي، لیکل شوې دي. دغه ډول ځېل د هغه مهال ټولنیزو ستونزو د حلولو او ښې لارښوونې په برخه کې ستره دنده سرته رسولې ده. څلوریزه د غزل په شان ده، خو توپیر یې دادی، د څلوریزې د بیتونو شمېر دوه بیتونه وي، چې د غزل د جولې په څېر لومړی بیت یې مقفی وي یانې په وزن او قافیه کې سره یو وي. همدارنګه د رباعي څلورمه مسره د وزن او قافیې له پلوه د مطلع په شان وي.
په ((فرهنګ ادبیات)) کې زهرا خانلزي څلوریزه داسې راپېژني:
((رباعي څلور مسرې وي، چې لومړۍ، دویمه او څلورمه مسره یې د واحدې قافیې لرونکې وي. رباعي په فارسي ادب کې د (هـ،ق) له لرغونو پېرونو څخه ددې ژبې او ادب په شاعرانو کې دود شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې ډول شعرونو او نظمونو ريښې د فارسي ادبياتو په تاريخ کې آن څلورمې هجري پېړۍ ته رسېږي.)) ډاکتر ذبيح الله صفا په (تاريخ ادبيات ايران) کې ليکي: ((ددې مهال شاعرانو د شعر په بېلابېلو څېلونو کې د مثنوي، قصيدې، غزل، رباعي او نورو په هکله ليکنې کړې دي.))

له پورته ليکنې څخه جوتېږي چې رباعي په فارسي ادب کې په څلورمه هجري پېړۍ کې د نظم د پورتنيو يادو شويو ډولونو په څنګ کې د يو ښکلي ادبي ډول په توګه پېژندل شوې او کارول شوې ده.

اصله خبره داده چې په پښتو ژبه او ادب کې دغه ډول ادبي نظم په لرغوني پېر کې هم شتون درلود ، چې د پښتو په ملي وزنونو ويل کېده، په کلاسيک پېر او له دې مهاله مخکې عربي عروضو ته نږدې د دېواني نظمونو په ډله کې د رباعي د نظم ډول هم ليدل کېږي. د پښتو ژبې او ادب لومړنۍ رباعي چې د پټې خزانې له لارې لاسته راغلې، خليل خان نيازي ته منسوبه ده، چې سلطان بهلول (۸۹۴هـ) ته يې ويلې وه او په لاندې ډول ده:

خـړې وربـــځې ژاړي له پاسه
کــويله ږغ کــا بېلتون له لاسه
په هغه لوني ګوهر په خول ستا
دا مرحبا کــا ستــا زموږ مواسه

سلطان بهلول ددې رباعي له اورېدو سره سم په ځواب کې دا لاندې رباعي ويلې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملک به زرغون کړم په ورکړه لاسه
ګوره وربخې د داد له پاسه
خول مې د عدل په درو روڼ دی
جهان به زېب مومي زما له لاسه

هندسي شکل يې:

+______________
+______________
____
+______________

د رباعي يو بله بېلګه د دېواني ادب له رامنځته کېدو لږ مخکې په کلاسيک پېر کې (۹۲۰هـ) د رابعې نومې يوې پښتنې شاعرې يوه څلوريزه ده چې د منځپانګې له مخې ددې مهال د رباعي د نظم څرنګوالی ترې پوره څرګندېدی شي.

هغه داده:

ادم يې مځکې و ته راستون کا
په اور د غم يې سوی لړمون کا
دوزخ يې روغ کا پرمخ د ځمکې
نوم يې د هغه دلته بېلتون کا

بله خبره داده چې رباعي له موضوعي پلوه د پند و حکمت په باب وي او هم عشقي او ټولنيزې خواوې لري، له دغو څرګندونو څخه معلومېږي چې څلوريزه په کلاسيک او لرغوني پېر کې د يو غوره ادبي ژانر په توګه کارول شوې ده او د شاعرانو د شاعرانه

(c) ketabton.com: The Digital Library

احساساتو په څرګندولو او د ټولنيزو موضوعګانو په انځورولو کې يې کارنده مقام درلود.

اخځونه

کلاسيک ژانرونه: د محبوب شاه ارزومند ليکنه.

د پښتو شعر هندسي جوړښت: د پوهندوی محمد اسمعيل يون اثر.

د پښتو ادبياتو تاريخ، لومړی او دويم ټوک: د پوهاند عبدالحی حبيبي اثر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغوني دوره کې پر پښتو ژبه او شاعرۍ مذهبي تاثیرات

پر پښتو شاعرۍ باندې په لرغوني دوره کې مذهبي تاثیرات لږ وو، ځکه په هغه وخت کې د پښتو سوچه او پاک لغاتونه کارېدل او مذهبي تاثیرات لا د هېواد ګوټ ګوټ ته دومره نه وو خواره شوي چې پر ادبیاتو دې پراخ تاثیر وکړي. تر لرغوني دورې وروسته پر پښتو شاعرۍ باندې مذهبي تاثیر ډېر شول او د پښتو له پخوانیو اثارو څخه هم داسې ښکاري چې پښتانه د اسلام په اوایلو کې مشهور وو او د دوی ژبه هم په دغه وخت کې یوه داسې ادبي ژبه وه چې ډېر ښه او پاخه اشعار یې درلودل، لکه د امیر کروړ په وخت کې شعر له مذهبي تاثیراتو څخه لرې و، ځکه هغه د پښتو له سوچه او خپلو لغاتونو څخه کار اخیستی دی، چې وروسته د روښانیانو په وخت کې پر پښتو شعر باندې مذهبي تاثیرات ډېر شوي دي.

د پښتو په خورا زړو او پخوانیو اشعارو کې چې تراوسه زموږ لاسته راغلي دي، د امیر کروړ سوري یو فخریه شعر دی او له دې شعر څخه داسې ښکاري چې په سوریانو کې د پښتو شعر د اسلام له ابتدا څخه موجود و، ځکه د امیر کروړ د ژوند وخت له (۱۰۰هـ

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه وروسته شروع کېږي او بیا موږ وینو چې په سوریانو او هم د غور په اوسېدونکو کې د سلطان محمود تر عصره (۴۰۰هـ) پورې هم د پښتو شعر ښېګڼې پورته وې، نو له دې څخه ثابتېږي چې د اسلامي دورې په لومړیو څلورو سوو کلونو کې غور او سوري قبایل د پښتو د شعر او ادب زانګو وه او په دغه وخت کې پښتو ژبې پاخه اشعار او ادبي اثار درلودل او د امیر کروړ له شعر څخه څرګندېږي چې په لومړۍ دوره یانې اوله او دویمه هجري پېړۍ کې پښتو ژبه په غور کې د نورو ژبو له اختلاطه سوچه وه او دا سوچه توب او خالصوالی یې تر (۴۰۰هـ) پورې هم ساتلی دی.

څومره چې په اسلامي دوره کې پېړۍ پرې تېرېږي، هغومره ژبه او شاعري له سوچه توب نه لرې کېږي او نور عناصر پرې ګډېږي.

په دویمه هجري پېړۍ کې پښتو ژبه او شعر سوچه او خالص و، خو په درېیمه پېړۍ کې د عربي ژبې لغوي او ادبي اغېزې پرې شوې دي او د عربي فکر او ادب اثر په هغو ځایونو کې غالب شوی دی چې د عربو د حکومت اثر هلته ډېر و.

شیخ رضی او نصر لودي د شیخ حمید له کورنۍ څخه دي، رضی د حمید وراره او نصر لودي یې زوی دی. شیخ رضي خپل تربور (تره زوی) ته داسې لیکلي دي:

د الحاد په لور دې ترپلل
ګروه دې زموږ وکوراوه
موږ رونلی په زیارنه
تا په تور و توراوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نصر لودي د شیخ رضي په غبرګون کې وایي:

د الحاد په تور تورن سوم
زه لرغون خو ملحد نه یم
زما د ښنه هسې تورا کړې
که ملحد یم د دښنه یم.

د لودیانو په وخت کې که څه هم تر هاشم سرواني وروسته دی، خو د پښتو سوچه توب او ژبې نړه والی قوي دی، د مذهب او د عربي اثر لږ ښکاره کوي. له (الحاد) او (سنتي) څخه ښکاري چې مذهب او عربي ژبې اثر په دغو وختونو کې تش په دیني اصطلاحاتو پورې محدود و او لا ډېر عربي اصطلاحات په ژبه او ادب کې ننوتلي نه وو.

د لودي کورنۍ د اسلام سوچه خدمتګاران وو او غوښتل یې چې د پښتونخوا په بېلابېلو سیمو کې د اسلام رڼا خپره کړي. نصر لودي په خپل نظم کې له ځانه ښه دفاع کړې ده او خپل عقاید یې د پخوانیو په ډول د (سنت) تابع بللي دي. تر دې وروسته ان تر روښاني دورې چې کوم شعرونه لیکل شوي، په پام وړ شمېر شعرونو کې مذهبي تاثیرات او د عربي ژبې اغېزې څرګند ېږي، خو د لرغونې دورې په اندول بیا په روښاني پېر کې دا اغېزې زیاتې څرګند ېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغوني ادب په پرمختیایي بهیر کې د ښځو ونډه

که چېرې موږ د پښتو شفاهي ادبیات مطالعه کړو، نو ددغو شفاهي سندرو په جوړولو کې د ښځو برخه د یادونې وړ ده او ډېرې زیاتې دغه ډول شفاهي سندرې پښتنو کلیوالو او مېرمنو جوړې کړې دي، خو څنګه چې ددغو شفاهي سندرو ویونکي زیاتره نه دي معلوم، نو پر دې اساس موږ ددغسې هنري ذوق خاوندانو ډېرو ښځو له نامه څخه نه یو خبر، خو کله چې د پښتو تحریري ادبیات مطالعه کوو، نو د نهمې هجري پېړۍ په اواخرو او د لسمې پېړۍ په اوایلو کې موږ د ځینو پښتنو ښځو له نومونو سره مخامخېږو، چې په پښتو ژبه ترې اثار پاتې شوې دي.

ددغو ښځو اثار موږ ته دا هم راښیي، چې دغه وخت د پښتنو په ځینو کورنیو کې د ښځو باسواده کېدلو ته توجه کېده او داسې ښکاري چې دغه مهال ځینو پښتنو ښځو ته دا حق ورکړل شوی و، چې سواد زده کړي، د دیني علومو زده کړه وکړي او د مدارسو ځینې نصابي منظوم او منثور کتابونه ولولي. په دغو باسواده ښځو کې چې به کومې یوې د لیکوالۍ او شعر ویلو استعداد

(c) ketabton.com: The Digital Library

درلود، نو دې خواته به یې هم پاملرنه کوله او په پښتو به یې ځینې اثار یا ژباړل او یا به یې نظمول. دغه اثار زیاتره اخلاقي او دیني تبلیغي رنګ لري. ددغو ښځو له خوا ددغه ډول اثارو تالیف او ترجمې ته توجه به د دوی د همدغه دیني تعلیم نتیجه وي او د همدغو تعلیماتو تر فکري اغېز لاندې به یې د دیني، تبلیغي او اخلاقي اثارو ایجاد او ترجمې ته هڅه کړې وي. که نه وي د پښتنو کلیوالو ښځو له خوا چې کوم شفاهي ادبیات ایجاد شوي دي، زیاتره لیریک او غنایي رنګ لري، اوس هم دا ثابته شوې ده چې ښځې له نرینه سره یوشان استعداد لري، هغه ښځې چې اثار یې د پښتو په لرغوني ادبي دوره کې د مطالعې ځای لري په دغو ښځو کې لومړنۍ یې زرغونه کاکړ ده، چې غالباً به د نهمې هجري پېړۍ په دویمه نیمایي کې زېږېدلې وي.

دا مېرمن د کندهار په پنجوایي کې اوسېده، پلار یې ملا دین محمد کاکړ نومېده او دا خپله د سعدالله خان نورزي مینه وه، دې مېرمنې پر (۹۰۳هـ.ق) کال د سعدي بوستان په پښتو نظم ترجمه کړی دی. د پټې خزانې روایت دی، چې دغې مېرمنې د بوستان پر ترجمې سربېره نور اشعار هم ویلي وو، د زرغونې د پښتو بوستان یو حکایت پټې خزانې راوړی دی، چې زه یې څو بیته دلته را اخلم:

اورېدلې مې قیصه ده	چې له شاتو هم خوږه ده
د اختر په ورځ سهار	بایزید چې و رویدار
له حمامه راوتلی	په کوڅه کې تېرېدلی
ایرې خاورې چا له بامه	راچپه کړلې ناپامه
مخ او سر یې سو ککړ	په ایرو په خاورو خړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

بایزید په شکر کښنو سو | د خپل مخ په پاکېدو سو
چې زه وړ یم د بل اور | چې په اور کې سم نسکور

د ادبپوهانو په وینا دا ترجمه ډېره غښتلې ده او زرغونه د سعدي بوستان له ترجمې بریالۍ راوتلې ده.
د پښتو ادبیاتو په لرغونې دوره کې د زرغونې پښتو بوستان لومړنی اخلاقي اثر دی او تر دغه اثر دمخه موږ په پښتو ادبي اثارو کې د اخلاقي مفاهیمو لرونکي دغسې اثار نه لرو. د استاد حبیبي خبره چې که چېرې موږ په پښتو ادب کې د اخلاقي ویناوو خاوندان سره بېلوو، نو زرغونه له خپل پښتو بوستان سره ددې ډلې په سر کې درېږي.
پر دې سربېره له فارسي ژبې نه پښتو ته د ادبي اثارو د ترجمې تاریخ هم د زرغونې کاکړې له خوا د بوستان له همدې ترجمې څخه پیلېږي، تر دې ترجمې دمخه موږ ته بل داسې اثر نه دی معلوم، چې له فارسي ژبې څخه دې پښتو ته ترجمه شوی وي.
زرغونه کاکړ سربېره پر دې چې د پښتو شاعره او مترجمه وه، ددې ترڅنګ یې بل هنر هم درلود او هغه دا چې نوموړې ډېره ښه خطاطه هم وه.
بله مېرمن چې موږ یې باید په زرغونې کاکړې پسې اثار په دې ځای کې مطالعه کړو، هغه رابعه ده. رابعه د پټې خزانې له لیکنو سره سم د ظهیرالدین محمد بابر (۹۳۷هـ.ق) د زمانې شاعره ده، په کندهار کې اوسېده، د اشعارو دېوان یې درلود، ددې شاعرې دغه لاندې رباعي پټې خزانې راوړې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادم یې مـځکې و تـــه راستون کا
پـه اور د غــم یـې ســوی لړمون کا
دوزخ یــې روغ کا پـرمـــخ د مځکې
نـوم یـې د هـغه دلــته بـېلتون کـا

له دې یوې رباعي پرته ددې نور اثار موږ ته نه دي معلوم، خو له دې یوې رباعي ځخه یې هم د وینا قدرت ښکاري او دا راښیي چې رابعې به په خپل دېوان کې عشقي موضوعات په خورا ادبي نزاکت او لطافت بیان کړي وي.

دریمه مېرمن چې په لرغوني ادب کې د مطالعې ځای لري، هغه نېکبخته ده. مېرمن نېکبخته د شیخ الله داد لور وه، چې پلار نیکه یې په اشنغر کې اوسېدل. نېکبختې پر (۹۵۱هـ.ق) کال له شیخ قدم سره واده وکړ، مېرمن نېکبخته زاهده، پرهېزګاره او عالمه مېرمن وه. نېکبختې پر (۹۴۹هـ.ق) کال د (ارشاد الفقرا) په نامه یو کتاب لیکلی و، چې درې ټوټې تري محمد هوتک په پټه خزانه کې را اخیستي دي، د یوې ټوټې څو بیته یې دادي:

پـــه زړه ښاد سې ای مومـنه　　　پـه ظاهـر پــه بـاطـن سپینه
ظاهر زهد پـه اخلاص کـړه　　　په زړه ټینګ ســه لــه یـقینه
شــکر صبر په هـر حــال کړه　　　خودنمای مه سه خـود بـینه

د مېرمن نېکبختې لاسته راغلې منظومې ټوټې تبلیغي رنګ لري او نصایح او پندونه یې په دې اثر کې وړاندې کړي دي، که څه هم د نېکبختې کتاب له اوسنیو ادبیاتو سره ډېر سمون نه لري، خو مخکې داسې کتاب نه و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتنو په تاریخي فرهنګي بهیر کې بله شاعره او ادیبه نازو انا ده. د پټې خزانې په قول: ((مېرمن نازو د سلطان ملخي توخي لور ده او پر (۱۰۶۱هـ) کال په تازي نومې سیمه کې زېږېدلې ده، سلطان ملخی پر هغه وخت د غزني تر جلدکه د اقوامو مشر و او په استقلال یې حکومت کاوه، معاوض او ساری یې نه درلود او نازو په کوچنیوالي له پښتنو مېرمنو او سپین ږیرو علماوو څخه لوست کړی و، مېره مخې ارتینه وه چې نارینه یې مېړانې او شجاعت او سخاوت ته حیران وو. له ثقه روایاتو څخه یو روایت دی چې سلطان ملخی سور غره ته نږدې په جنګ کې ومړ او حاجي عادل چې د نازو ورور و، د پلار په انتقام جنګ ته ولاړ، کلا او کور یې نازو ته پرېښودل او په هغه وخت کې نازو توره په ملا کړه او له جنګیالیو ځوانانو سره یې کور او کلا د دښمنانو له تاړاکه وساتل.

نازو انا په مېلمستیا، غریبانو او مسافرانو په پالنه مصروفه وه او هر وخت به چې په ژمي کې د مسافرو قافلې راغلې د نازو پر کلا یې اړول او دوی به ورته ډوډۍ ورکوله، د سخاوت نوم یې له خیبره تر کوسانه خپور شو، نازو په حباله د ښالم خان هوتک وه چې د کریم خان زوی و او مېرمن نازو څلور زامن درلودل چې مشر یې حاجي میرخان او نور عبدالعزیز خان، یحیی خان او عبدالقادر خان دي.

نازو انا سربېره پر سخاوت، شجاعت او عبادت هسې ارتینه وه چې د خدای تعالی څخه په مناجات یې ډېر اشعار وویل او یو دېوان یې درلود چې دوه زره بیتونه پکې وو او هلته یې ښه نکات ادا کړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

وو. داسې يې ويلي وو چې نارينه يې هم نه شي ويلای، دغه رباعي چې د نازو انا وه په لاندې ډول ده:

سحرګه وه د نرګس ليمه لانده
څاڅکي څاڅکي يې له سترګو څڅېده
ما ويل څه دي ښکلی ګلـه ولې ژاړې؟
ده ويل ژوند مې دی يوه خوله خندېده

مېرمن حليمه حافظه بله ليکواله او شاعره مېرمن ده چې تر لرغونې دورې وروسته په کلاسيکې يا منځنۍ دورې پورې اړه لري. حليمه د خان عليين مکان خوشال خان ختک لور وه چې د عبدالقادر خان ختک سکه خور کېده او د خپل پلار پر ژوند يې مروج علوم ولوستل او بيا د شيخ سعدي لاهوري مريده شوه. د خپل پلار عبدالقادر خان په لاس يې بيعت وکړ، چې هغه هم د شيخ دوران خليفه و، روايت کا چې، حليمه بي بي فاضله او عارفه ښځه ده او مېړه يې نه دی کړی، قرآن عظيم الشان يې هم په ياد و، په پښتو يې اشعار هم ويلي دي. د حليمې په اشعارو کې مجازي عشق نه ښکاري، بلکې ټول شعرونه يې د حقيقت په لاره کې دي او د حقيقي محبوب حقيقي صفت کوي، د بي بي حليمې غزل دا دی:

د اشنا په فکر خوښه هسې شان شوم
نه پوهېږم چې ممتاز که نورجهان شوم
چې يې کړمه ستا په مينه سرفرازه
ثناخوانه په څو رنګه د رحمان شوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

چـــې مجـــاز مـــې د ايـــاز ولاړى زړه نــــه
ســـربلنده تـــر محمـــود غونـــدې ســـلطان شـــوم
و هـــــر چـــــا وتـــــه چـــــې ګـــــورم واړه دى دى
د جمـــال پـــه ننـــدارو يـــې شـــادمان شـــوم
د غيـــر فکـــر مـــې لـــه زړه نـــه رابهـــر شـــو
پـــر خليـــل و پـــر عـــدو بانـــدې يکســـان شـــوم
حليمـــې د غمـــاز مکـــر زيـــات لـــه حـــد شـــو
چـــې دې بېـــل لـــه يـــاره نـــه کـــا بـــدګمان شـــوم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو ادبیاتو کې ساندې
او د ښادۍ سندرې

ساندې:

څرنګه چې ولسي سندرې په ولس کې په شفاهي بڼه منځته راځي او هر یو فورم یې په ولس کې ځانته د ویلو خاص ترتیب او اهنګ لري، نو ښایي چې په لیکلې بڼه زیاتې ولسي سندرې سره ورته والی او نږدېوالی ولري، خو د ویلو له مخې بیا بېخي بېل او ځانګړي صنفونه جوړوي، دا ځکه چې د دغو سندرو ارزښت او جوړښت شفاهي دی او خلک یې د اورېدلو له لارې سره بېلوي او لیکلې بڼه یې یوازې د ثبت او تلپاتې کېدلو وسیله ده.

د بېلګې په توګه په لوی سر کې خو د ښادۍ بدلې، د اتڼ نارې، غړونه، د بي بي دستې سندرې او چغیان د سره ورته سکښت درلودونکي ښکاري او په عمومي توګه دا ټولې یادې شوې سندرې درې مسره ییزې دي، چې د لومړیو او درېیو مسریو قافیه یې سره یوه ده او د دویمې یې ازاده ده، خو د ویلو پر وخت داسې سره بېل اهنګونه او طرزونه لري، چې هېڅ امکان نه لري چې د ښادۍ بدلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي د اتڼ د نارو په څېر، يا دې ساندې د لنډيو په څېر او يا دې هم تاريخي نارې د چغيانو غوندې وويل شي، بلکې هر فورم ځانته بېل سُر او تال لري.

نو له همدې امله موږ هم ساندې په فورمي لحاظ د يوه ځانګړي صنف او ژانر په توګه تر څېړنې لاندې نيسو. ساندې چې د عامو ولسي سندرو يو صنف دی، د ښځو له خوا پر مړي باندې ويل کېږي. ځينې خلک يې ستاينې، ځينې يې کريکې او ځينې نور يې غړانګې هم بولي. ځينې ساندې په خپله لنډۍ وي چې په خاص وزن او اهنګ په کې د مړي د محاسنو او نېکيو، دده د نيمه خوا هيلو، پاته شويو کوچنيو ماشومانو او ناوې، يا که ځوان مړ وي، نو دده د هيلو د نه ترسره کېدلو او نورو ارمانونو وير په کې کېږي. زه دلته هغه لنډۍ چې خلک يې د ساندو په بڼه وايي، ډېرې ځکه نه راوړم چې پر لنډيو باندې په خپله د لنډيو په برخه کې پوره خبرې شوې دي او يوازې د يو دوه درېيو لنډيو په راوړلو بسنه کوم.

که نور دې هر څه ميراتېږي
ميرات دې مه شه دا د غاړې تاويزونه
که نور دې هر څه ميراتېږي
ميرات دې مه شه لوی پټي واړه ورخونه
بې ورورە خور په کوڅه راغله
ناره يې وکړه شپه به چا کره کومه

هغه ښځه چې ساندې کوي، نو د ساندو دويمه مسرې نورې ښځې ورسره غبرګوي او په ګډه د (واى او وئ) په ويلو سرونه او ځانونه وهي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا یې هم ځو نورې بېلګې:
پلانکیه په سر دې کېنه یوه مرغۍ
چې درته ووایي د پلانکۍ د سلامتګۍ
خدایه پخې کړې د غره ممانې
پلانکی شاوو کړې ښځه یې ناوې
پلانکی رانه وړه ډولۍ
وی دې (...) ونه واله پګړۍ

ساندې عموماً دوه مسره ییزې دي، ما په خپله درې مسره ییزې او تر دې زیاتې مسرې والا ساندې نه دي اورېدلي، خو (د خلکو سندرې) نومي مولف د درې مسره ییزو ساندو یوازې یوه نمونه لیکلې ده:

پلانکیه مه شپې کړه مه کلونه   کور ته دې رادرومه
پر خیالي جامو دې پرېوتل ګردونه

ب- د ښادۍ سندرې:

د ښادۍ بدلې چې د واده سندرې یې هم بولي، لکه د ولسي عامو سندرو د نورو فورمونو غوندې خاص ویونکي نه لري او د عامو سندرو په کټګورۍ کې مطالعه کېږي. دغه سندرې چې ځانګړې جوړښت لري غالباً د ښځو له خوا جوړې شوي او په خپله د همدوی له خوا له هوکې او کوژدې څخه نیولې، بیا د واده د درېیمې او اوومې ورځې تر مراسمو پورې دوام مومي. ښځې د واده، کوژدې، هوکې او واده د بېلابېلو وختونو او شپو ورځو لپاره بېلابېلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سندرې لري. دغه سندرې په اکثرو پښتني سيمو کې د بابولالو په نامه پېژني او زياتو پوهانو او څېړونکو هم بابولالې بللي، خو د زرينې څانګې مولف وايي: ((څرنګه چې بابولالې ددې سندرو يوه ډېره وړه څانګه ده، نو دا نوم جامع او مانع نه دی، نو ځکه ځينې محققين د واده سندرې يا د ښادۍ سندرې ورته وايي او الحق چې سم نوم دی)) دی زياتوي: د واده ځينې سندرې د ښځو له خوا د نڅا په ترڅ کې ويل کېږي.

دغه سندرې ډېرې لرغونې دي او داسې ښې ښانې له ځانه سره لري چې تر اسلامي دورې مخکې ښکاري، د بېلګې په توګه په څو سندرو کې د چندڼو، استعمال ته اشاره شته چې دا کار د ارياياني بودايي دوره کې دود و او هندوانو اوس هم ساتلی دی، هغه دا چې د چندڼ، سندل، سندرله بوټي څخه د سپېڅلتيا او خوشبويي لپاره کار اخلي او په تندي يې موښي.

د (زرينې څانګې) ليکوال د خبرو د بشپړتابه لپاره بايد دومره ووايم چې همدا اوس هم په ځينو پښتني سيمو کې د سندر استعمال رواج لري، د ننګرهار ولايت د روداتو په ولسوالۍ کې همدا اوس هم د زوم کورنۍ د نورو جوړو جامو سره يوځای سندر هم د ناوې پلارګنۍ کره وړي، د واده پر ورځ د ناوې له کورنۍ څخه يوه ښځه سندر جوړوي او په بل لوښي کې (سور لرګی) په زېړو غوړيو کې ټکوي، په سندر کې سلايي ږدي او کله چې د زوم کور والاد ورځي له خوا په ناوې پسې راشي، نو هغه ښځه لومړی پېغلو او ښځو ته پېکی او يا پيچه غوړوي او بيا په سلايي ورته سندر

(c) ketabton.com: The Digital Library

وهي چې هلته په هغه سیمه کې یې ((دړې بولي))، نو څرنګه چې دغه دود همدا اوس هم په پښتنو کې شته، نو ځکه هغه سندرې چې د سندر نوم پکې راغلی وي، لرغوني بلل زما په نظر د تامل وړ برېښي، د محتوا له نظره د واده سندرې کله د جنګ او د پېغور مطالب، کله د خوښۍ او خوشالۍ مطالب کله د ستاینې او غندنې مطالب او کله هم ټوکې ټکالې احتوا کوي.

د واده د سندرو د ویلو ترتیب او طرز د اتڼ له نارو سره جوت توپیر لري، خو د شعري جوړښت له پلوه دا هم دوه مسره ییزې، درې مسره ییزې او کله هم څلور مسره ییزې وي.

دا یې هم څو بېلګې:

کله چې د نکریزو په شپه د زوم د کاله ورا د ناوې کور ته لاړه شي، نو لومړی د زوم یوه خپلوانه چې ډېر زامن ولري او په کورني ژوند کې ښه خوشاله وي، ناوې ته نکریزې کېږدي، بیا نو ښځې چمبې را واخلي او دا سندره وایي:

د کونج مېرمنې پاڅه که دې زړه شي

هومره خو پانه څې چې پلانکی خان لونګۍ په لاس درته رانه شي

یا دا سندره:

که د بر بنګو ونه یې اوس به ګلونه نیسي

که د دادا د کوره یې اوس تربنه ووتلې

که د (پلانکي) د کوره یې د غولي منځ به نیسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې د ورا ښځې غواړي چې ناوې په ژړا کړي نو داسې سندره ورته وايي:

زموږه ناوې تيله داره ده نه ژاړي
چې د (مېږه نوم يې اخلي) لغتې وخوري دا به ښه ژاړي

يا: کله چې ورا نوې د ناوې کور ته ځي په دروازه کې دا سندره وايي:

درځم که نه درځم شالونګينې
ولاړه شم که ځمه

اخځ

د پښتو شفاهي ادبيات، غوټۍ خاورې، ۱۳۲۲ل کال، بېلابېل مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادبیاتو فالونه او چیغان

الف- فالونه: د پښتو د شفاهي سندرو په لړ کې یو ډول سندرې د فالونو په نامه ښودل شوي، چې زموږ د عامو ولسي سندرو یو ځانګړی ډول دی، ویونکي یې نه دي معلوم او د ټول ولس ګډ مال دی. دغه ولسي منظوم فالونه غالباً د ښځو له خوا جوړ شوي او داسې سوچه پښتو لغات هم په خپله لمن کې رانغاړي، چې تراوسه لا پښتو قاموسونو نه دي خوندي کړي. د فالونو د جوړښت په برخه کې باید وویل شي، چې کوم ټاکلي اوزان نه لري، اکثره لومړی مسره یې لنډه او دویمه یې اوږده وي، کله یې دویمه مسره هم لنډه او کله یې د دواړو مسرو سېلابونه سره یو شان وي، خو په هر حال خوږ اهنګ لري او هېڅ ډول سکتګي او بندښت په کې نه راځي.

فالونه کله دوه مسریز او کله څلور مسریز وي، لکه دا فالونه چې څلور مسرې لري:

د جنت په مناره — سور چرګ وهي ناره
شپږ د خدای تېرېږي — خلکو کاندئ ننداره

دوه مسریز فالونه لکه:

دپاسه مسله راله — پر کلي عالم خوره راله

(c) ketabton.com: The Digital Library

فالونه د ښځو له خوا د شعبان المعظم پر پنځلسمه شپه چې د برات مبارکه شپه ده، د ځانګړو مراسمو په ترڅ کې ویل کېږي، داسې چې د کلي پېغلې او ښځې سره ټولې شي دوی یوه پېغله نجلۍ پاکه ولمبوي بیا یې په بړستن کېنوي او په اصطلاح ناوې یې کړي او څو ټکري ورته پر سر واچوي، یوه ښځه منګی له پاکو اوبو څخه ډک کړي او نجلۍ مخې ته یې کېږدي، دلته نو هره ښځه او پېغله خپله ګوته، ګوتمه، بودلۍ او یا کوم بل شی د خپل ځان او یا هم د خپلې کورنۍ د کوم بل غړي په نامه منګي کې واچوي فال ویونکې ښځه د منګي ترڅنګ کېني او فال وایي، د شیانو د را ایستلو ترمخه هره ښځه د منګي ترڅنګ کېني درې وارې کلمه طیبه وایي او بیا ورپسې فال وایي:

واچوئ فالونه چې خدای ټینګ کړي تناوونه

فال ویونکې ښځه د فال د هرې غزلې په پای کې وایي: ((لیلو د کارېه کنګر)) بیا نو هغه پېغلوټې نجلۍ منګي ته لاس کړي او یو شی ترې راوباسي دلته نو هره ښځه متوجه وي چې زما د کنګر به څرنګه غزله په برخه شي، دا هم څو فالونه:

د جومات په مخ ریشکه ده
بي بي اودس پرې کړی بې بارانه زرغونه ده
لیلو وکارېه کنګر
د غره په سر کې خوش خمیره
که موزي شل اورتې وکړي زه بې امیره

په دې توګه ټوله شپه تر سهاره ښځې او پېغلې چمبه وهي، په مجلس کې ټوکې ټکالې او په کړس کړس خنداګانې وي. دغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مبارکه شپه ښښتنو پېغلو او مېرمنو ته د خوشالۍ، نېکمرغۍ او په عين حال کې د مېلې شپه هم وي.

په ځينو ښښتنو کې، ښښتنې مېرمنې د دغه منگکي اوبو ته ډېره عقيده لري او له همدې امله د خپل ټيکري پيڅکه په همدې اوبو لمدوي او بيا گنډه (غوټه) ور اچوي، د دوی داسې عقيده ده؛ کله چې دا گنډه خلاصه شي، حتماً به يو وېښته په کې پيدا شوی وي که دا وېښته سپين و دا مانا لري چې ددې ښځې ژوند به اوږد وي او که وېښته تور و، نو دا مانا لري چې دغه ښځه به ښايي په ځوانۍ کې مړه شي، داسې چې وېښتان به يې لا نه وي سپين شوي.

د برات پر شپه د ټولو ښښتنو په کورونو کې ښه خواړه پخېږي، ځکه د دوی ترمنځ داسې عقيده ده؛ څوک چې پر دغه شپه ښه او ډېر خواړه برابر کړي، نو تر کال همدې شپو ورځو پورې بيا همداسې خواړه خوري، د برات پر شپه ماشومان پټاکۍ ولي او اور لوبې کوي.

فالونه هر ډول مذهبي، اخلاقي، اجتماعي، انتقادي او ټوکي مطالب په خپله لمن کې رانغاړي، دا هم څو فالونه:

د کلي په سپين بامونه
ښې وکاږه را درومه
په دا غره کې وريښم بوټی
د زدې مور سي چې پر واچوي مخ پوټی

چاودې چاودې ښښې
يومن ايرې پکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

او خړ خړ پر له اوړي
که دې صبر ورته وکو لعل به څنډې له در واوړي
شين دې پرتوګ شين دې خت
پر مکه دې اج (حج) قبول

د پښتو ددغه ډول سندرو پر ټولولو استاد حبيب الله رفيع، پروفيسور سيال کاکړ، علي محمد منګل او نورو کار کړی دی.

ب- چغيان (انګې): د پښتو د شفاهي سندرو په لړ کې د ولسي سندرو يو ځانګړی فورم دی چې ځانته خاص شکلي او موضوعي خصوصيات لري. دغه سندرې چې تراژيديکه بڼه لري ناوې يې د ژړا په څپو کې په خاص اهنګ او وزن وايي.
څرنګه چې په پښتنو کې واده د نجلۍ په خوښه نه دی شوی، نو نجلۍ نا راضه وي او پر زړه يې غوټې وي چې د خپل زړه د غوټو د خلاصولو لپاره د ژړا په ترخ کې همدغه احتجاجيه سندرې (چغيان) وايي. د چغيان ملتيا ناوې د ساز پر ځای په خاص او اهنګ واره ژړا کوي چې ټولې همزولې او خپلوانې ورسره ژاړي، چغيانو ته په ځينې پښتني سيمو کې د (هوی) سندرې وايي او په ځينو ځايونو کې ځينې نور محلي نومونه هم لري.
د کاکړستان په سندريزه سيمه کې دغو سندرو ته د (اله مور) سندرې وايي، خو موږ ته راوړل شوې سندرې د انګې او چغيان په نومونو رارسېدلې دي.
لکه دا سندرې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروره لاس که په کڅوړه
یو اصیل غمی راباسه
خور دې ځي د بابک له کوره
خورې هوی که غاړه لوی که
اکاګان درته ولاړ دي
اکاګانو زړونه لوی دي

چغیان لکه د اتڼ نارې او د واده د سندرو په څېر سکښت لري او ځینې یې دوه مسره ییز، درې مسره ییز، څلور مسره ییز او تر دې زیات وي چې د مطلب تر بشپړېدو پورې مسرې ډېرېږي او د هر بیت مسرې معمولاً په خپلو منځو کې برابرې دي، دا یې هم څو بېلګې:

زه په خپل کور وم په راحت
بابک کړم خرڅه په ډېر دولت
په پردي کور کې مې نسته عزت
خود به ژړا کړم په هر ساعت

×××

شینکۍ کوتره وم ښورېدمه
نه چا نیومه نه چا کتمه
په هر یو ټکي به پرېوتمه
نن ناولده یې کېنستمه

باید یادونه وکړم چې ځینې څېړونکي چغیان په فورمي لحاظ د ښادۍ په سندرو کې مطالعه کوي، حال دا چې چغیان ځانته خاص فورمي او موضوعي جوړښت لري، چې د پښتني فولکلور په نورو

(c) ketabton.com: The Digital Library

اصنافو کې نه مطالعه کېږي. دغه سندرې چې خاص د ناوې او پېغلو له خوا ويل کېږي، په ټولنه کې د ناوړو شرايطو او د ډېرو زياتو ټولنيزو بې عدالتيو، د ښځو او نرو د حقوقو نه برابرتيا او ښځې ته د انتخاب د حق نه ورکولو زېږنده دي.
چغيان د لومړي ځل لپاره پروفيسور ولي محمد خان سيال کاکړ په خپله يوه وړه رساله کې چې (۴۸) مخونه لري، خوندي کړل، چې دغه رساله پر (۱۹۷۰م) کال په کوټه کې خپره شوې ده.

اخځونه

۱- هېوادمل زلمی (سرمحقق)، د پښتو ادبياتو تاريخ (لرغونې او منځنۍ دوره) لومړی ټوک، ۱۳۷۹ل کال.
۲- يون محمد اسمعيل، (پوهندوی)، د پښتو شعر هندسي جوړښت، ۱۳۷۷ل کال.
۳- خاورې غوټۍ، د پښتو شفاهي ادبيات، شکل او مضمون، ۱۳۶۲ل کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې مشاعرې

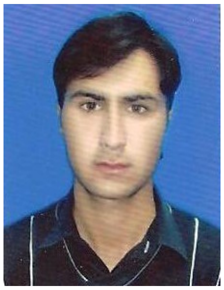

د پښتو منظمو مشاعرو لومړی څرک د پښتو ادبیاتو په لرغوني دوره کې کتلای شو، خو دا مشاعرې د اوسنیو هغو په شان ډله ییزې نه دي او یا هم کېدی شي د ډله ییزو مشاعرو بېلګې تر موږ نه وي رارسېدلي، خو په کلاسیکه دوره کې بیا د ډله ییزو مقیدو مشاعرو بېلګه هم لرو. په لرغوني ادبي دوره کې د ځینو شاعرانو ترمنځ مشاعرې شوي، هغه دا چې یوه بل ته په شعر سره ځواب ورکړی دی. شعر ته په شعر ځواب هم د مشاعرې یو ډول دی، چې د دوو افرادو ترمنځ ترسره کېږي، دلته به ددې ډول مشاعرو څو بېلګې وړاندې کړو:

د اسمعیل سړبني نارې:

اسمعیل سړبنی د پښتون بابا د کسي د عبدالرشید لمسی و، الله(ج) ده ته ښکاره کمالات او کرامات ورکړي وو، د خدای(ج) په عبادت به بوخت و او دی به د کسي غره ته ته، نو په کال کې به یو ځل د خپل نیکه (ببټ نیکه) لیدنې ته راته او پس له مرګه یې بیا د هغه زیارت ته د زیارت کولو لپاره ورته. ده د خرښبون بابا د یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سفر په باب ژوره اند پښنه څرګنده کړې او هغه سفر ده ته د زغملو نه دی، نو ځکه يې دا سوې نارې له خولې ووتلې:

کـه يـون دی يـون دی   مخکـــې بېلتـــون دی
لـه کـسي غـره څـخه   ځـــي خربښـــبون دی
کـــــه وروره وروره   خربښـــــــبون وروره
تـــه چې بېلتون کړې   زمـــا ويـــر تـــه ګـــوره
چـې ځـې مـرغې له   تـــورې کرغـــې لـــه
هـــمزولـــي پـــاتـــه   ځـــې څـــه برغـــې لـــه
د خـــدای دپـــاره   خربښـــبون پـــاره
چـې هـېر مو نه کړې   زمـــورږ کهـــول وارړه
زړه مـــې ويـــلېږي   يـــار مـــې بېلېـــږي
بېلتـون يـې اور دی   ځـــان پـــه ســـوځېږي.

د اسمعيل سړبني په غبرګون کې د خربښبون بابا ناره داده:

بېلتانـــه نـــاره مـــې وســـوه پـــه کـــور بانـــدې
نـــه پـــوهېږم چـــې بـــه څـــه پـــېښ وي پـــه ورانـــدې
لـــه خپلوانـــو بـــه بېلېـــږم پـــه ســـرو ســـترګو
دوارړه ســـترګې مـــې پـــه وينـــو دې ژړانـــدې
اســـمعيله ســـتا نـــارو مـــې زړګـــی سُـــری کـــئ
بېلتانـــه خربښـــبون بيـــا لـــه تـــا پـــردی کـــئ
نـــه هېرېـــږي کـــه مـــې بيـــا نـــه ســـتا يـــادی کـــئ
پـــه چـــړو د ويـــر بـــه پـــرې ســـي دزړه مرانـــدې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځمـه ځمـه چـې اوږد يـون مـې دی و مـخ تـه
ديـــا نـــه څـــوری بـــه اچـــوم و تـــرخ تـــه
ستاســې يـاد بـه مـې وي بـس د زړه وسـخ تـه
کـه دا مځکـه غرونـه ټـول سـي لانـدې بانـدې.

نصر لودي ته د شيخ رضی پاړکی:

شيخ رضي او نصر لودي دواړه د تره زامن وو او پس د تره له مرګه شيخ رضی د سليمان غرونو ته لاړ، هلته يې د خدای عبادت کاوه او خلک به يې د اسلام دين ته دعوتول، نو بيا خلکو د دوی ترمنځ شيطاني وکړه او دوی يې سره بې اتفاقه کړل، نو شيخ رضی لودي نصر لودي ته دا پاړکی وليکه چې ته کافر شوی يې او د اسلام دين دې پرې ايښی دی:

د الحـــاد پـــه لـــور دې ترپلـــل
ګـــروه دې زمـــوږ وکـــوراوه
مـــوږ روڼلـــی پـــه زيارنـــه
تـــا پـــه تـــورو تـــوراوه
لرغـــون ولـــې ګروهېـــدلې
چـــــې دې ګوښـــــې اړاوه
هغـــه ګـــروه دې اوس اړه کـــړ
چـــې پلـــرو دې رڼـــا وه
لـودي سـتا پـه نامـه سـپک شـو
کـــه هـــر څـــو مـــو درنـــاوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نصره نه مو يې له کهاله
لودي نه يې په کاوه
زمونږ رغا ده ستا له ګروهه
د ورځ لوی په رغاوه.

خو نصر لودي هم شيخ رضی لودي ته يو پاړکی وليکه او ورته يې وويل چې زه له خپلې عقيدې نه يم اوښتی دا هسې د دښمنانو تورونه دي او ته به بايد د هغوی تورونو ته غوږ کېنږدې:

د الحاد په تور تورن سوم
زه لرغون خو ملحد نه يم
زما دښنه هسې تورا کړي
که ملحد يم د دښنه يم
له اسلامه نه ترپلمه
تورانو څخه په ترپله يم
ګروه مې هغه لرغونی دی
اوس هم کرور په لرغونه يم
د لودي زوی سنتي يم
د حميد له لوړ کهاله يم
توراني دښن چې وايي
زه له ګروهه په اړه يم
دا يې تور تاسې دروهوي
زه مومن ستاسې په تله يم

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ډېـــنو وينـــاوې مـــه غـــږه
زه لـــودي يمـــه څـــو زه يـــم.

د خليل خان نيازي رباعي:

په لودي دربار کې پښتو ادب او ژبې ته پاملرنه کېدله او شاعران هم ښه پالل کېدل. يوه ورځ خليل خان نيازي د سلطان بهلول لودي په ستاينه کې يوه څلوريزه وويله:

خړې وربخې ژاړي له پاسه
کويله ږغ کا بېلتون له لاسه
يه هغه لوني ګوهر په خول ستا
دا مرحبا کا ستا زموږ مواسه

سلطان بهلول سم لاسي د خليل خان نيازي په ځواب کې دا لاندې رباعي انشاء کړه:

ملک به زرغون کړم په ورکړه راســه
ګـوره اوربـــځې د داد لـــه پـــاســه
خــول مــــې د عـــدل په درو رون دی
جـهان بـــه زېـب مـومي زما له لاسه

د پښـتو ادب پـه لرغـونې دوره کې دغـه شـېږ شعرونه چې د شپږو بېلابېلو شاعرانو له خوا ويل شوي او دوو تنو پـه خپـل منځ کې يـوه بـل تـه ويلـي د پښـتو لومړنيـو مشـاعرو بېلګې دي. البتـه وروسـته مشاعرو بله ښه خپله کړې چې سربېره پر دوو يا څو تنو، ان لسګونو تنو پـه کې ګـډون کـړی، هـم مقيـدې مشـاعرې جـوړې شـوي او هـم ازادې، خو په لرغونې دوره کې يې دا څو بېلګې وې چې پورتـه يـې يادونه وشوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو ادبیاتو کې سروکي او نارې

الف- سروکی (نیمکۍ):

سروکی یا نیمکۍ یو ډول مرکب یا ولسي شعر دی، چې بېلابېل فورمونه یا شکلونه لري. دا چې د وخت په تېرېدو سره یې بندونه د خلکو له حافظو وتلي دي، یوازې سر یې پاتی دی نو ځکه ورته سروکي وایي او بیا د ولس له خوا په لنډیو بشپړ شوي، چې په پښتني سیمو کې ډېر رواج لري، ځیې ورته سروکي وایي او د پکتیا په منګلو کې ورته پامونه (پام) وایي. په سروکي کې د موضوع له پلوه زیاتره د عشق او مینې مسایل منعکس کېږي او د پښتني سیمو د خلکو داجتماعي، ملي او روحي ځانګړنو عکاسي په کې شوې ده. سروکي سره له دې چې زیاتره برخه یې د پښتو ولسي سندرې پاتې شوې دي، ځینې داسې سروکي شته چې ذوقیانو جوړ کړي دي، دا په پښتو ادبیاتو کې په عام ډول سروکي بلل کېږي.

سروکي په ټولیزه توګه یو بیت لري، د بیت یوه مسره یا نیم بیتي یې اوږده او بله لنډه وي. دا چې سر یا سروکی یې بولي سر زیاتره د مقفی بیت په بڼه وي کله د سر اوږده مسره په اول کې او لنډه مسره

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اخر کې راځي او په ځينو نيمکيو يا سروکو کې لنډه مسره اول او اوږده په پای کې راځي.
کله کله دواړه مسرې متحدالوزنه او متحدالقافيه وي. د ويلو ترتيب يې دا دی چې په منځ کې يې لنډۍ يا ټيکۍ راځي او د لنډۍ له لنډې مسرې سره د سروکي لنډه مسره برابرېږي.
دغه لنډه مسره که د سروکي په اول کې وي يا په اخر کې او د لنډۍ له لنډې برخې سره د سروکي هغه جوله چې دواړه مسرې يې سره برابرې دي، دويمه مسره تکرارېږي او د لنډۍ د اوږدې مسرې بيا هماغه د سر لنډه مسره او د هغه سروکي چې دواړه مسرې يې برابرې وي، دويمه مسره يا (نيم بيتي) تکرارېږي، وروسته بيا ټول سروکي تکرارېږي.
هغه سروکي چې لومړۍ مسره يې اوږده، دويمه يې لنډه وي، بېلګه يې داده:

سورکی پېزوان دې په کنډو ختلی لمر دی
چا ويل چې مازيګر دی

د لنډۍ اچول:

موسم بهار وخت د ګلزار دی
چاويل چې مازيګر دی
په ما انګار دی چې پردي وطن ته ځمه
چا ويل چې مازيګر دی
سورکی پېزوان دې په کنډو ختلی لمر دی
چا ويل چې مازيګر دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه سروکي چې لومړۍ مسره يې لنډه وي او دويمه يې اوږده وي، بېلګه يې داده:

خانه راځه دلبره

ډکي لارۍ د جينکو لندن ته ځينه

د لنډۍ اچول:

د جينکو قدر يې کم که

امان الله ته دي خدای لونې ورکوينه

درې مسره ييز سروکي:

پسې ورجګ کړه سره لاسونه

لنډ کړه د ټيکۍ مزي دي

خال به دې وران شي

سروکي په دوه ډوله دي: عام او خاص

الف- عام سروکي: دا ويل شوي سروکي هم په عامو کې راځي.

پورې د جانان کډې بارېږي

ځم ورسره ځمه

کله مې مين زړګی صبرېږي

۲- خاص سروکي: هغه سروکي دي چې يوازې د اتڼ ميدانونو کې ويل کېږي، لکه دا:

تا ويشتلی يمه وا بې غوره ياره

خوب خوب مې وړينه

درځم له ګلو

اوس به لمن ډکه دروړم د ګلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سروکو په برخه کې ځینو ښاغلو د پام وړ کارونه کړي او د سروکو په راټولولو کې يې زحمتونه ګاللي، لکه، ښاغلي حبیب الله رفیع، پروفیسور محمد نواز خان او داسې نور.
اوس د پښتو ټولنې د فولکلور څانګې د سروکو یوه لویه مجموعه د چاپ لپار تیاره کړې ده.

ب- ناري یا غړونه:

ناري ملي اشعار او هغه برخه ده چې په کیسو (افسانو) کې راځي او دا اشعار عموماً د بیت په ډول وي؛ ځیني اوږده او ځیني لنډ وي.
د هرې کیسې د ناري یا غړ سېلابونه کله په خپل منځ کې برابر وي او کله نه وي او په کوم شعري بحر پورې مقید نه وي.
ناري پر دریو غټو برخو وېشل شوې دي:
الف- د اتڼ ناري
ب- تاریخي ناري
ج- د نکلونو ناري

الف- د اتڼ ناري: دا ناري په عام ډول د اتڼ په میدانونو کې ویل کېږي. دا ناري په ناسته نه ویل کېږي یوازې په اتڼ کې ویل کېږي او که وویل شي خوند نه لري. دا ناري یوازې د اتنچیانو له خوا ویل کېږي، د اتڼ ناري د اتڼ له سروکو څخه بېلې دي. دا ناري د ښځو په ښادۍ کې هم ویل کېږي او د نرینه وو په محفلونو کې هم ویل کېږي، خو د ښځو د اتڼ ناري بېلې دي، نرینه هغه په خپلو محفلونو یا اتڼونو کې نه وایي. د اتڼ ناري ډول ډول دي په بېل بېل وزن د اتنچیانو له حرکتو سره سمې ویل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه ورو اتڼ، یو بغله اتڼ، دوه بغله اتڼ، چپه اتڼ، راسته اتڼ، په ناسته اتڼ، غلی اتڼ او داسې نور...

د دې هر ډول اتڼ له حرکاتو سره سم ناره له خپل وزن څخه اوړي او په نوي وزن یې وایي. د اتڼ نارې د خپل جوړښت له مخې دوه مسره ییزې، درې مسره ییزې او څلور مسره ییزې وي، خو کېدی شي تر دې زیاتې مسرې هم پیدا شي. د قافیې جوړښت، د مسریو لنډوالی، اوږدوالی او هیجایي سیستم یې همډوله دی. په درې مسریزو او څلور مسریزو نارو کې د مسریو د څپو شمېر سره مساوي نه وي، په درې مسریزو نارو کې لومړۍ او درېیمه مسره سره هم قافیه یا هم اهنګه وي، وروستۍ یا درېیمه مسره معمولاً لویه وي او دویمه مسره یې تر ټولو کوچنۍ وي، بېلګه یې داده:

لـونـګینه پـر ځـنګ ځنګ راواوړه
چې دې شرنګ د بنګړو شینه لونګینه

xxx

چتې چې په پښو دې کړې چوتې
ځـوانـان دې لېـوني کـړل
زاړه خواران دې وایستل له ګتې

په دې ناره کې (چوتې یا ګتې) د قافیې کلمې دي، لومړۍ مسره یې لس دویمه مسره یې اووه درېیمه مسره یې یوولس څپې ده.

ب- تاریخي نارې: دا یو ډول نارې دي چې د پښتو له اجتماعي، سیاسي تاریخ سره اړه لري، دا ډول نارې د هوتکو د پادشاهۍ په واقعاتو، د نادر افشار د راتګ او بیا د لوی احمدشاه بابا د دوران په پېښو پورې اړه لري. دا نارې د ډېرې پخوا زمانې تر پېښو

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته له همغه وخت څخه په خلکو کې خورې شوې دي، دا نارې ځينې مهمو واقعيتونو او تاريخي نکلونو ته اشاره کوي.
نارې د جوړښت له پلوه په عام ډول دوه مسره ييزې دي چې يوه مسره يې لنډه وي او بله اوږده وي، خو قافيه يې يوه وي.
بېلګه يې داده:

زمرى دى شاه ولي د جنګ زمرى دى
د سنګرو يې ويستلى مرهتې دى

د فتح کرنګه نال به دې زرين کړم
که دې دا وار فتحه راوړه خپل امېل به ستا د غاړې لونګين کړم

ج- د نکلونو نارې: په پښتو نکلونو کې زياتره د نکل د بيانولو او کيسو په ترڅ کې ځينې منظومې ټوټې هم ويل کېږي چې دا ټوټې د نکل نارې بلل کېږي.
دا نارې دوه مسريزې او درې مسريزې دي او دا کله هم قافيه وي او کله نه وي. لومړۍ او درېيمه مسره يې يوه قافيه لري، دويمه قافيه يې هماهنګي نه ساتي. په ځينو درې مسريزو کې درې واړه يوه قافيه نه لري.
بېلګه يې داده:

سر د سره پالنګه هسک کړه فتح خانه
ياغي شوى هندوستان رعيت ملکونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

۱- پښتو متون، د پوهنوال محمدصابر خویشکي اثر، بېلابېل مخونه.

۲- د شعر هندسي جوړښت،د پوهندوی محمداسمعیل یون اثر، بېلابېلو مخونه.

۳- د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغوني او منځنۍ دوره، سرمحقق زلمی هیوادمل اثر، بېلابېل مخونه.

۴- قافیه او د پښتو نظم شکل یا ډولونه، پوهنوال جلال الدین اثر، بېلابېل مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغوني ادب کې سیاسي پېښې

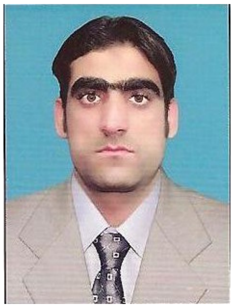

په پښتو لرغوني ادب کې یو زیات شمېر پېښې چې په هغه مهال کې واقع شوي، نه یوازې په پښتو شعر کې د هغو یادونه شوې، بلکې ځینې شعرونه له هغو څخه متاثر شوي دي او یا هم د شعر د ټوکېدو سبب شوي دي. دلته به دې ډول ځینو پېښو ته په لنډیز سره اشاره وکړو.

۱- د بابا هوتک سندره کې سیاسي پېښنه:

کله چې مغولو پر اتغر یرغل وکړ، نو باباهوتک قومونه سره راټول کړل او په سره غره کې یې ورسره مقابله وکړه او هغوی ته یې ماته ورکړه، نو بابا هوتک دغه سیاسي او پوځي پېښنه په سندره کې داسې څرګنده کړې ده:

پښتنو هلئ پر غره جنګ دی
سور غر په وینو د دوی رنګ دی
مهال د توري دی د ننګ دی
پر کلي کور باندې مغل راغی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځلمو پر تنګ ځانونه مړه کړئ
دښمن په غشيو مو پېيه کړئ
د پښتونخوا مځکې ساته کړئ
پر کلي کور باندې مغل راغی

۲- د امیر کروړ ویاړنه کې سیاسي پېښنه:

کله چې د ابوالعباس سفاح له بني امیه سره جګړه وه، نو امیر پولاد او امیر کروړ په کې هم ګډون کړی و، چې امیر کروړ په کې ډېرې سوبې وکړې. امیر کروړ ددې جګړې په پای کې څو بیتونه وویل چې سیاسي پېښنه يې په لاندې بیتونو کې څرګند ېږي:

د زرنج سوبه مې د توري په مخ سور وکړه
په باداری مې لوړاوی د کول د سور وکړه
ستر مې تربور وکړه
له ما اتله نسته
خپلو وګړو لره لور پېرزوینه کوم
دوی په ډاډینه ښه بامم ښه يې روزنه کوم
تل يې ودنه کوم
له ما اتل نسته

۳- د شیخ اسعد سوري له خوا د امیر محمد سوري په اړه ویرنه کې سیاسي پېښنه:

کله چې محمود غزنوي پر غور باندې یرغل وکړ او امیر محمد سوري يې بندي کړ، نو هغه له ډېر غیرته په بندیخانه کې مړ شو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو شیخ اسعد سوري دغه سیاسي پېښه په ویرنه کې داسې څرګندوي:

د محمود د ژوبلورو په لاس کښېوت
چې غزنه ته یې باتلې په تلوار
ننګیالیو لره قید مړینه ده ځکه
ساه یې والوتله هسک ته پر دې لار
تر نړۍ یې غوره خاورې هدیره کا
د زمریو په بیړیو کله وي څوار

۴- د ښکارندوی له خوا د سلطان شهاب الدین په اړه ستاینه کې سیاسي پېښه:

کله چې سلطان شهاب الدین پر هند یرغل کاوه، نو ښکارندوی به هم ورسره د جنګ ډګر ته تلو، نو د سلطان شهاب الدین دغه سیاسي پېښه یې په لاندې بیتونو کې څرګنده کړې ده:

د اسلام د دین شهاب د نړۍ لمر دی
تورستهان یې کړ رڼا په جهادونه
هره پلا چې دې پر هند و سند یرغل کا
رڼوي توره نړۍ په شهابونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- د خلیل خان نیازي رباعي کې د سلطان بهلول لودي په اړوند سیاسي پېښې:

کله چې سلطان بهلول لودي له ډېرو جنګونو وروسته هندوستان ونیو او ۳۸ کاله پادشاهي یې هلته وکړه، نو خلیل خان نیازي د هغه د عدل په اړوند داسې رباعي وویله:

خړې وربځې ژاړي له پاسه
کویله ږغ کا بېلتون له لاسه
یه هغه لوني ګوهر په خول ستا
دا مرحبا کا ستا زموږ مواسه!

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر کروړ د شعر لغوي څېړنه

لومړی د امیر کروړ پېژندنه:

امیر کروړ سوري چې په جهان پهلوان یې شهرت درلود، د دویمې هجري قمري پېړۍ د اولې دورې شاعر دی. امیر کروړ د امیر پولاد سوري زوی دی او امیر پولاد په غور کې د ملک شنسب له زامنو څخه و، چې په غور کې یې پادشاهي کوله. امیر کروړ پر (۱۳۹هـ.ق) کال د غور په مندېش کې پاچا شو، دی یو تکړه، غښتلی، کلک او مضبوط سړی و، په یوه تن به له سلو تنو سره جګېده، نو ځکه کروړ او جهان پهلوان بلل کېده.

پټه خزانه د تاریخ سوري په حواله لیکي: ((... دا امیران له پېړیو پېړیو څخه په غور کې اوسېدل او د هغه سور اولاده ده چې د سهاک له پښته و.)) امیر کروړ د پښتو یو زبردست شاعر تېر شوی دی. داسې ویل کېږي چې یو عادل، ضابط او ښه کلک سړی و او د ښې وینا څښتن و او هر وخت به یې شعرونه ویل، کوم وخت یې چې جنګونو کې ډېرې فتحې وکړې، نو یو ښه شعر یې وواېه چې ویاړنه یې بولي. دغه شعر او دې ته ورته اشعارو ته رزمي او فخریه شعرونه هم ویل کېږي. امیر کروړ شاعر پر (۱۵۴هـ.ق) کال د فوشنج په جنګ کې وفات شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس به د امیر کروړ سوري ویاړنه وګورو چې څومره خوږوالی، روانوالی او پوخوالی لري.

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هند و سند و پر تخار و په کابل نسته
بل په زابل نسته
له ما اتل نسته

غشی د من مې ځي بریښنا پر میرخمنو باندې
په ژوبله یو نیم یرغالم پر تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې له ما اتل نسته

زما د بریو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ و په ویاړ
د اس د سوو مې ځمکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ایوادونه ویجاړ له ما اتل نسته

زما د توري تر شپول لاندې هرات و جروم
غرج و بامیان و تخار بولي نوم زما په اودوم
زه پېژندوی یم په روم له ما اتل نسته

په مرو زما غشي لوني ډاري دښمن راڅخه
د هریرود پر څنډو ځم تښتي پلن راڅخه
رپي زړن راڅخه له ما اتل نسته

خپلو وګړو لوره لور پېرزوینه کوم
دوی په ډاډینه ښه بامم ښه یې روزنه کوم
تل یې ودنه کوم له ما اتل نسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زرنـــج ســـوبه مـــې د تـــورې پـــه مخســـور وکـــړه
پـــه بـــاداری مـــې لـــوړاوی دکـــول د ســـور وکـــړه
ستر مې تربور وکړه   له ما اتل نسته
پـر لویـو غـرو مـې وینـا دورمـې نـه پـه څنـډو پـه تـال
نـــړی زمـــا ده نـــوم مـــې بـــولي پـــر دریـــځ ســـتایوال
پـــه ورځـــو شـــپو میاشـــتو کـــال- لـــه مـــا اتـــل نســـته

لغتونه:

زه- من، د مفرد متکلم ضمیر خپل طرف ته اشاره
په- د ربط توري
نړی- جهان، دنیا، دارالفنا
له- سربل
اتل- قهرمان
هند- یو اسیایي هېواد
سند- په هند کې د یو ځای نوم
تخار- د افغانستان یو شمالي ولایت
کابل- د افغانستان پلازمېنه
زابل- د افغانستان ولایت
من- عزم، اراده، تصمیم، نیت
میرځمنو- میرځمن، دښمن، دښمن
ژوبله- جنګ، جګړه، یو بل ژوبلول
یونم- متصل ضمیر دی، یون په مانا د حرکت، حرکت کوم، تلل کوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

یرغالم- یرغل کوم، تخت و تاز
ماتېدونو- ماتې خوړلي
بریو- د بري، کامیابۍ، کامیابیو، فتحې، سوبې
خول- تاج، جنګي خولۍ
هسک- جګ، بلند، اسمان
نمنځ- افتخار کول، لمانځل
ویاړ- افتخار
سو- پوندې
لتاړ- ګډوډ، تخریب، خرابېدل، له منځه تلل
ایوادونه- هېوادونه، ممالک
ویجاړ- خراب، ړنګ
شپول- حلقه، احاطه
هرات- د افغانستان یو ولایت دی
جروم- د بدخشان ولسوالۍ، ګرمسیر، تراوسه پورې هم د افغانستان سهیلي خواته ویل کېږي.
غرج- غور، د غور پخوانی نوم و
بامیان- د افغانستان مرکزي ولایت دی
اودوم- چاره، علاج، درملنه
پېژندوی- پېژندل شوی، اوځار
روم- د یو هېواد نوم دی اوس د ایټالیا پلازمېنه ده
مرو- ماورالنهر، د آمو سیند پورې غاړه
لوني- شیندي، لونل، شیندل، پاشل، تیتول، مصدر دی
پلن- پیاده، پلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

هریرود - په هرات یا هري کې د یو سیند نوم دی
رپې - رپېدل، لړزېدل
وګړو - وګړي، خلک
لور - مهرباني، شفقت، رواداري، پېرزوینه
ډاډینه - اطمینان
بامم - (بامل یې مصدر دی دا یې متصل ضمیر دی) روزم، تربیه کوم، پالم
روزنه - تربیه کول
ودنه - وده ورکول، روزنه، نشو ونما ورکول
زرنج - د نیمروز مرکز
سوبه - فتحه
مخ سور - سرخرويي، بریالیتوب
کول - نسل
سور - د سور کورنۍ
ستر - لوی، مشر، بزرګ
دریځ - منبر، د درېدو ځای
ستایوال، مداح، ستایونکی

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادبیاتو پر پراختیایي بهیر کورنۍ او بهرنۍ اغېزې

په ټولنه کې چې هره پېښه رامنځته کېږي، که هغه سیاسي پېښه وي، که اجتماعي، که سیاسي او پوځي، ټول په خپل خپل وار پر ادبیاتو او ادبي بهیر تاثیر کوي. په پښتو لرغونو ادبیاتو کې موږ ګورو چې افغانستان ته د اسلام تر راتګ وروسته، سیاسي، مذهبي او جنګي پېښو پر پښتو ادبیاتو خپل خپل تاثیرات پرې ایښي دي. د امیر کروړ له شعره نیولې، ابو هاشم سرواني، شیخ رضی لودي، نصر لودي، اسمعیل او خرښبون، شیخ اسعد سوري، ښکارندوی غوري، شیخ تیمن، بېټ نیکه، شیخ متي، ملکیار هوتک او نورو ټولو په شعرونو کې ټول هغه مسایل بیان شوي چې د بېلابېلو اجتماعي، مذهبي او سیاسي کورنیو او بهرنیو پېښو په نتیجه کې رامنځته شوي دي.

د امیر کروړ شعر د افغاني ټولنې د داخلي تعاملاتو او تحولاتو نتیجه ده. د ابو هاشم سرواني منظومه ژباړه افغانستان ته د اسلام تر راتګ وروسته د مذهبي اخلاقي تاثیراتو نتیجه ده. د شیخ اسعد سوري قصیده بیا د کورنیو جګړو او د پاچایي اوښتون د پېښو

(c) ketabton.com: The Digital Library

عواقبو له امله رامنځته شوې ده. د ښکارندوی غوري قصيده بيا هم هند ته د افغانانو د فتوحاتو، سياسي او مذهبي پېښو انځور-ګري کوي، د ملکيار هوتک سندره بيا د مغولو د بريدونو پر وړاندې يو عکس العمل دی، بېټ نيکه په خپلو مناجاتو کې د خدای(ج) دربار ته خپل لاسونه پورته کوي چې د پښتون په نغري کې اور بل کړي او د پښتون قام وګړي زيات کړي. لنډه دا چې په لرغوني ادبي دوره کې چې هره پېښه رامنځته شوې، په يو نه يو ډول يې په ادبياتو کې انعکاس موندلی او ځينې پېښې بيا داسې دي چې خپله د ادبياتو د راټوکېدو سبب شوي دي. دا سياسي، ټولنيزې او پوځي پېښې بيا منځنۍ دورې او وروسته معاصرې دورې ته هم راغځېدلي او هرې پېښې په خپل وخت کې خپل خپل تاثيرات پرېښي دي او ادبياتو کې يې انعکاس موندلی دی.
د رنسانس تر پيلېدو وروسته په نړۍ کې ځينو اقتصادي او فرهنګي تحولاتو يو په بل پسې د برياليتوب پړاوونه ووهل. په اتلسمه پېړۍ کې ډېره مهمه پېښه چې په نړيوال ډګر کې يې زيات ارزښت درلود هغه د فرانسې لوی انقلاب و او بيا وروسته په انګلستان کې د صنعتي انقلاب اغېزو هم په ټوله نړۍ کې ځينې اساسي او بنسټيز بدلونونه رامنځته کړل.
کله چې د فرانسې لوی انقلاب (۱۷۸۹) بريالی شو، د افغانستان د حکومت واګې د تېمورشاه په لاس کې وو، که څه هم د فرانسې او افغانستان د ټولنو ترمنځ د اقتصادي او ټولنيزې قانونمندۍ له مخې ډېر توپير او تفاوت موجود و، تېمورشاه يو مطلق العنان پاچا و، د فيوډاليزم د له منځه وړلو لپاره د فرانسې انقلاب بريالی شو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه انقلاب لکه څنګه چې پر ټوله نړۍ يې اغېزه وکړه همدا راز افغانستان هم ترې بې تاثيره پاتې نه شو.
په هغه وخت کې افغانستان د ځانګړي ارزښت له مخې د ځينو پرمختلليو هېوادونو پام ځانته راوګرځاوه، روسيې او فرانسې په ګډه (۷۰) زره کسيز پوځ ترتيب کړ، بيا يې د زمانشاه دربار ته يو استازی واستاوه، دواړه دې نظر ته رسېدلي وو چې د افغانستان له لارې برياليتوب ترلاسه کړي او د سند له لارې پر هند ورودانګي، خو څنګه چې په خپله زمانشاه د (۵۰) زرو په شاوخوا کې پوځ درلود، ځکه يې د ناپليون غوښتنه ونه منله.
انګليس له فرانسې او روس نه وېره نه درلوده، خو له شازمان څخه يې وېره ځکه درلوده چې د احمدشاه بابا په زمانه کې يې د افغانانو د ننګ او جنګ توره او مېړانه ليدلې وه، نو ځکه يې له يوې خوا قاجاريان او له بلې خوا سکان د هغه پر وړاندې لمسول. د انګرېزانو د همدې مخالفت په نتيجه کې زمانشاه ماتې وخوړه او شامحمود د پرديو او فتح خان په مرسته پاچا شو. د زمانشاه تر ماتې وروسته ر نجيت سنګ د پنجاب د استقلال اعلان وکړ او د شلو کالو په موده کې يې اټک کلا، ملتان، کشمير، ډېره غازي خان، ډېره اسمعيل خان او پېښور يو په بل پسې لاندې کړل. تر دې وروسته بيا مشهد او نيشاپور قاجاريانو ونيو د افغان حکمران ميرزا نادر د کورنۍ (۳۸) غړي يې پرته له يوه ماشومه ووژل.
له دې ناوړو حالاتو سره بيا هم پښتانه که له يوې خوا توره په لاس د دښمن پر وړاندې جنګېدل، خو له بلې خوا به عوامي سندرې په دېرو و هوجرو کې د قومي ننګ، پښتونولۍ، تورې او مېړانې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خاطر د اسلام لپاره د قربانۍ په جذبه ویل کېدلې. ددې تر څنګ د ختیزې کمپنۍ (شرق الهند) اهداف هم خلکو ته څرګندېدل، دا ځکه چې دغه کمپنۍ اوس یوازې یوه تجارتي او اقتصادي کمپنۍ نه، بلکې یوه سیاسي او نظامي کمپنۍ هم وه.

دې کمپنۍ پر پښتنو هر اړخیزه اغېزه وکړه، هم له سیاسي پلوه او هم له اقتصادي پلوه. دغه دواړه عناصرو د خلکو د عامه شعور د بیدارولو لپاره بې تاثیره نه وو.

نامتو مستشرق ((ډار مستټر)) لیکي: ((پښتو چاربیتې د پښتو یو لیکلی تاریخ دی، چې د دوی د جنګونو او غزاګانو کړه وړه په کې خوندي شوي دي.))

پر حماسي او رزمي چاربیتو سربېره نیمکۍ او لنډۍ هم په دغه دور کې د ولسي پاخون لپاره ویل شوې دي او ددې چاربیتو ډېره برخه مشهور فرانسوي ((ډارمستټر)) په خپل کتاب ((د پښتونخوا د شعر هار و بهار)) کې راټوله کړې ده. په دغه ملي سندرو کې یوازې د ننګیالیو ستاینه نه ده شوې، بلکې د هغو کسانو غندنه هم شوې چې د پښتنو د دښمنانو ترڅنګ درېدلي دي.

مګر ددغو سندرو روح حماسي رنګ لري او یو ټاکلی زمان په ګوته کوي.

پښتنو که له یوې خوا توره چلوله، نو له بلې خوا یې قلم هم چلاوه او د ځوانانو د احساساتو او جذباتو د یادولو لپاره یې چاربیتې غږولې او کښلې، زه دلته یوه چاربیته د بېلګې په توګه راوړم:

قاصده پادشاه راغی یوسفزی ولړزېدو
په نیت د غزا لاړو په نوښار ورژېدو

(c) ketabton.com: The Digital Library

قاصده پادشاه راغی رالېږلی عظیم خان
د اوله یې جرګه کړل ملایان او ملکیان...

د پښتنو په سیاسي سیالیو او اتلولیو کې د ولسي ادب اتلولي د هېرولو نه ده، نو ځکه زموږ د تاریخ په زړه کې دغه حماسې، قرباني او اتلولي نه هېرېدونکې او نه پناه کېدونکې دي. د بېلګې په توګه د هغه وخت یو شعر لولو:

په وطن قرباني ورکړه زما وروره
رنګ په وینو پنځه سوه ځوانان ګوره
چې یې څه قرباني ورکړه په میدان کې
ننګیالي پښتانه هسې وي هر کوره
غل مې تل د ژوندون مرګ وي که پوهېږي
که پښتون یې ځان خلاص کړه له دې پېغوره
په دښمن چې د ځان وینه تویه نه کړې
واکداري د وطن مه غواړه ای وروره
خپلواکي همېش په توره حاصلېږي
جنت هم د تېغ د سیوري لاندې ګوره
که په عیش او راحت ازادي غواړې
شرمنده او خالي لاس به ځې له کوره.

په پښتو لرغوني، منځنۍ او اوسنۍ ادبي دورو کې په لسګونو داسې سیاسي، اجتماعي او نورې پوځي پېښې لیدلای شو چې هم یې پر ادبیاتو مستقیم تاثیر کړی دی او هم یې زموږ په ادبیاتو کې انعکاس موندلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې حکایت

حکایت د نړۍ د اکثرو ژبو په ادبیاتو کې مطرح دی، خو د فارسي ژبې د کلاسیکو ادبیاتو په بهیر کې په دې ژبه کې زیات ښکاره کېږي، چې د لنډې کیسې، داستان په مانا دی. حکایت د مظومې یا منثورې کیسې له ډلې شمېرل کېږي، هغه څه چې په حکایت کې وي ممکن هغه واقعیت ولري او یا هم له واقعیت څخه خبرې وکړي. یا دا چې خیالي یا ناواقعي وي. یانې هر څه چې بیانوي خیالي وي هېڅ واقعیت ونه لري. د نړۍ کابو هر ولس ځانته خپل نکلونه او حکایات لري او خلک هم نسبت نورو ادبي اثارو ته د حکایاتو له اورېدو او لوستو سره ډېره مینه ښیي.

زموږ په ولس کې هم له ډېرې پخوا زمانې دغه نکلونه موجود دي، چې په کلیو او بانډو کې یې خلک د تفریح د یوې وسیلې په توګه له ویلو او اورېدلو څخه خوند اخلي، اما د پښتو په تحریري (لیکنیو) ادبیاتو کې موږ حکایتي منظوم اثار په لسمه هجري پېړۍ کې مومو. په دغو حکایتي اثارو کې تر ټولو پخوانی اثر د زرغونې پښتو بوستان دی، دغه اثر له فارسي څخه پښتو ته راژباړل شوی، چې زه یې د حکایت یوه نمونه دلته راوړم:

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوربېدلې مې قيصه ده　　　　چې له شاتو هم خوږه ده

په پښتو کې نظم شوی حکايتي اثر د دوست محمد کاکړ (غرغښت نامه) ده، د حکايت نمونه يې داده:

لـه نېکانـو روايــت دی　　　　هســې توګــه حکايــت دی
نورمحمد کاکړ راوي دی　　　　چــې يــې فـيض تــل جــاري دی

دلته به ددې حکايتونو د شاعرانو د ژوند او بيا د حکايتونو پوره برخه تاسو ته وړاندې کړو.

محمد هوتک په پټه خزانه کې وايي: ((زرغونه د ملا دين محمد کاکړ لور وه، په پنجوايي کې اوسېده او له پلاره يې وکا تحصيل د علومو او د فصاحت احکام يې زده کړل، د فصحاوو اشعار يې ولوستل. زرغونه په حباله د سعدالله خان نورزي وه، چې توريالي زامن يې درلودل او ټول د علم او هنر خاوندان وو، ماته هسې نقل وکا زما پلار چې زرغونې د شيخ مصلح الدين سعدي رحمة الله عليه کتاب د بوستان ټول په پښتو شعر نظم کا او نوم يې و ((بوستان د پښتو)) چې دا کتاب يې پر (۹۰۳هـ.ق) کال پايته ورساوه او ټول نکات عارفانه او نصايح حکيمانه يې په پښتو کړل، سربېره پر دې زرغونې نور اشعار او غزلونه هم وويل او په زمره د فصحاوو يې شهرت وکا، هسې چې موزونانو د روزګار به يې اشعار لوستل او د پښتو په بوستان يې سير کا او ګلونه د پند او نصيحت به يې ټولول. هسې وايي: چې زرغونه کمالداره ښځه وه، خط يې خورا ښه و او کاتبانو به يې له حسن خط، اقسام د خط زده کول. زما پلار هسې وويل: چې په سنه (۱۱۰۲) هجري ما د

(c) ketabton.com: The Digital Library

زرغوني په خط «بوستان د پښتو» وليد ، چې خپل اشعار يې په خپل ښه خط هسې کښلي وو ، چې مغلرې يې خط ته عاجزې کا او دغه حکايت له هغه کتابه زما پلار په ياد و چې زه يې په خزانه کې کاږم:

حکايت له بوستانه د پښتو

اورېدلي مې قيصه ده   چې له شاتو هم خوږه ده
د اختر په ورځ سهار   بايزيد چې و رويدار
له حمامه راوتلی   په کوڅه کې تېرېدلی
ايرې خاورې چا له بامه   راچپه کړلې ناپامه
مخ او سر يې سو ککړ   په ايرو په خاورو خړ
بايزيد په شکر کښو سو   د خپل مخ په پاکېدو سو
چې زه ورېم د بل اور   چې په اور کې سم نسکور
له ايرو به څه بد ورمه   يا به لر شکوه کومه
هو پوهانو ځان ايرې کړ   له لويني يې ځان پرې کړ
ځوک چې ځان ته ګوري تل   خدای ته نه سي کړای کتل
لويي تل په ګفتار نه ده   لو خبره په کار نه ده
تواضع به دې سر لوړ کا   تکبر به دې تل ځوړ کا.

د پښتو ژبې بل حکايت ويونکی شاعر ملا پيرمحمد دی. په پښتو ادبي تذکره کې دده ذکر داسې کېږي: «ملا پيرمحمد هوتک د ملا سرور مغفور زوی دی چې ملا سرور له ميا فقيرالله صاحب څخه زده کړه کړې ده او ملا پيرمحمد له خپله پلاره فيض ومونده. د عليين مکان حاجي ميرخان سره په جنګو کې ملګری و ، چې د شاه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ظل الله ورور شاه محمود ادام الله دولتهم اصفهان ته ولاړ، ملا پیرمحمد هم يې هلته وغوښت او له انفاس میمون يې استفاده کا او خلک د خدای شریعت او امام اعظم صاحب مذهب ته رابولي، نقل کا: چې مياجي صاحب له روافضو سره مباحثې کا او په دلايلو علمي دوی ملامت کا چې لکه علمای روم چې په اصفهان کې دي هم د ملا پیرمحمد صاحب عزت کا او «پیر افغان» يې لقب کا، مياجي صاحب له علم اخلاق کې يو کتاب دی چې (القرایض فی رد الروافض) يې نوم دی په افضل الطرایق کې يې دا حکایت کښلی دی چې زه يې له هغه کتابه دلته ثبت کاندم چې په دې کتاب کې يادګار وي.»

حکایت

شیخ متي چې خلیلي و — دی لـه آر لـوی ولـي و
یـوه ورځ روان پـر لار و — لـوی ښـتن پـه اسـتغفار و
کـړ ده ذکـر د غـفـار — یـو شـپه نـه و وزګـار
پـر دې لار وې تیرې ګټې — لارې مځکې وې پـه بټـې
ډېرې شپې راغلې رویدار — چـې یـې صـافه کړلـه لار
یـو دهـقـان بـه ابیاري کړه — شپه پـه شپه بـه يې خواري کړه
ده بـه لـید پـه تـوره شپه — شـیخ متـي پـه زیـار اختـه
لـه راحتـه پـه بېزار و — ټولـه شـپه بـه هـم بیـدار و
یـوه شپه راتېر ملیار سو — شیخ متـي تـه پـه ګفتـار سـو
ای د خدای رویداره څه کړې — دومـره زور زحمت پـر څـه کـړې؟
تـه بـادار يې د ولیانو — تـه قـدوه د صـالحانو
ستا د خاورې سره زر دي — د هـر چـا کجـل البصـر دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پـه شپـو شپـو يـې تـه بېخواب — پــه زحمــت پــه اضـطراب
پـــا کـــوې د لاړې ګـــتې — پــه دې خـاورو څــه دي ګټــې؟
داســـې ووې شـيـخ مــتي — د مــولا پـــه عشـــق پتـــي
چـــې خـدمـت د خــلق الله — يـــو ګــړی پـــه يـــوه ســاه
تــر هــر څـه بهـتر دی وروره — زده کــــړه دا خبـــره ګـــوره!
ولــې پـاتــه لــه تـا نور دي — شـپې او ورځـې دې پـه کـور دي
څـه جهاد کړه پر تا فرض دی — دا هـم ســتا د غــاړې قـرض دی
يـــوه ورځ جـــهاد افـــضل — تـــر کلـــو کلـــو لمانځـــل
څوک چې تل لمونځ و روژه کا — پـه جهــاد بــه يــې پــوره کــا
لومړی شرط د دين همدا دی — بيـــا خـــدمت د خلـــق الله دی
لــه تـا پـاتــه دواړه دي نـــه — ځـان خبـر کــړه بــه لــه دينــه
تــوره واخــله مــجاهد شـــه — د لــوی خـدای د ديــن قاصـد شـه
د خدای نور پر جهان خپور کړه — دا خـدمت يــې پـه ځـان پـور کـړه
چې دي بـشپړ عبادت شي — ځـان دي خـلاص لـه مصيبت شي
چې له خوبه ويښ کاکړ سو — د غـــزا پـــر خـــوا نـــومړ ســـو
زغره خول يـې اراسته کړل — د غـــزا غشــــي تېــــره کـــړل
هــرات خواتـه پـه تلو تلو سو — د ســلطان غيــاث لــه ملــو ســو
وبکــړه هــورې جــهادونـه — د ســلطان مــل شــو پــه ملونــه
څو هورې تـــر دنيا تـېرسو — د غازيــانو پــه تــول شـمېر ســو
چــې يې هلته هم وفات سو — ښــخ پــه خــاورو د هــرات ســو
مېړه هسې ژوندون کاندي — مــري د خــدای پــه رضــا بانــدې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادبياتو مشهورې او مهمې ادبي تذکرې پټې خزانې ليکوال محمد هوتک وايي: ((د بابرخان زوی و، چې د کاکړ بابا د زيارت لپاره په کال (۹۱۲) هجري ولاړ هرات ته او بيا چې راغی ږوب ته په کال (۹۲۹) هجري يې يو کتاب په شعر نظم کړ، چې نوم يې دی (غرغښت نامه) دا کتاب چې ما وليدی، شيرين بيتونه په مثنوي لري او د غرغښت بابا قدس الله سره الکريم حکايات دي او له رښتينو خلقو يې روايات راجمع کړي دي. دغه کتاب زما پلار په توبه کې ميندلی و او زموږ کهول کې مو کوچنيو او ځينيو په سبق لوست.))

دوست محمد عليه الرحمه په خپل کتاب کې کښلي: چې زما پلار بابړخان هم يو کتاب په شعر کښلی و، چې نوم يې و ((تذکره غرغښت)) هغه وخت چې بابرخان وفات شو او زه پر کور نه وم، نو هغه کتاب ورک شوی دی او چا ضايع کړی، زه چې راغلم، د خپل پلار په ماتم هسې ويرجن شوم، لکه چې کتاب ورک و، ما خو د هغه کتاب خبرې اورېدلې او په وارو وارو ويلې او هم مې يو څه له هغو څخه په ياد وې، نو ما پر خدای توکل وکا او هغه قيصې او روايات مې بيا په شعر وويل، خدای تعالی دې زما د پلار سعې مشکوره کا:

حکايت له غرغښت نامې څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

له نېکانو روایت دی — هسې توګه حکایت دی
نورمحمد کاکړ راوي دی — چې يې فیض تل جاري دی
د نیکونو له خولې وايي — چې منښت يې راته ښايي
چې کاکړ نیکه زاهد و — لوی څښتن له تل عابد و
تل تر تل يې عبادت کا — پر دې لیار يې رياضت کا
شپې يې روڼې په لمانځووې — په ژړا و په نارو وې
نه يې خوب نه يې خوراک و — عبادت يې ژوندو ژواک و
چې به کېناست په لمانځنه — یابه کېوت په ستاینه
ورځ يې توله په قعده وه — شپه يې هم يوه سجده وه
تل يې سیر د لاهوت کا — بد يوه ګوله يې قوت کا
غرق به تل په ذکر الله و — هر سبا او هر بېګاه و
يوه شپه يې عبادت کا — پر ګناه يې ندامت کا
سترګې پټې سوې له خوبه — په شپو شپو يې و ويښتوبه
هسې خوب يې ولید ګرانه — چې غرغښت ښيي پنهانه
وايي ای کاکړه زويه — له تا خوښ يمه نېکخويه
ستا قدم زما پر لار دی — ماسوا کې دې قرار دی
شپه و ورځ دې ده لمانځنه — د څښتن عبادت کړنه.

دغه راز د پښتو لرغوني ادبي او بيا تر هغې وروسته په منځنۍ ادبي دوره کې نور حکايتونه هم شته چې ما يې هغو مشهورو ته اشاره وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې نړه پښتو کلمې

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې داسې سوچه پښتو کلمې شته چې ځینې یې د وخت په تېرېدو سره له استعمال غورځېدلي، خو ځینې یې لاهم په همغه بڼه او شکل تر اوسه کارول کېږي، زه دلته یوازې د همدغو نړه یا سوچه پښتو کلمو یادونه کوم:

ګڼه	کلمې	مانا
۱	من	اراده، عزم، نیت
۲	میرڅمن	دښمن، غلیم
۳	ژوبله	جنګ، یو بل ژوبلول
۴	یرغالم	یرغل کوم، هجوم کوم
۵	ماتېدونو	ماتې خوړونکیو، شکست خوړلیو
۶	خول	د جنګي جامو خولۍ، اوسپنیزه خولۍ
۷	نمنځ	احترام، تعظیم، ستاینه، درناوی
۸	ویاړ	افتخار، فخر
۹	ویاړنه	فخریه
۱۰	سو	سومان
۱۱	لتاړ	برهم، خراب، اخته

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲	اوجاړ	خراب، ویجاړ، ړنګ
۱۳	شپول	احاطه
۱۴	اودوم	علاج، چاره، درملنه
۱۵	پېژندوی	پېژندل شوی، شناسا، اوځار
۱۶	لوني	وروي، خپرېږي، ویشتل کېږي
۱۷	دښن	دښمن، غلیم
۱۸	پلن	پلی، پیاده
۱۹	رپي	رپېږي، رېږدي
۲۰	زړن	زړور، شجاع
۲۱	مخسور	سرخرویي، بریالیتوب
۲۲	کول	خاندان، نسل
۲۳	لور	پېرزوینه، رواداري، مهرباني
۲۴	بامم	روزم، تربیه کوم، پالم
۲۵	ودنه	وده ورکول، روزنه، نشو نما ورکول
۲۶	تال	ځنډ، ځنډېدنه
۲۷	بولي	یادوي، ګڼي
۲۸	دریځ	د درېدوځای، منبر
۲۹	ستایوال	ستایونکی، مداح
۳۰	ژبور	سخنوران، ژبغړاندي، تېز ژبي
۳۱	تتلی	زبون، محزون، غمجن
۳۲	خړو	مجازاً د بدو په مانا
۳۳	سوڼي	دروغ

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۴	وبولي	ووايي
۳۵	تېرون	تجاوز، ظلم، زياتی، تعرض
۳۶	پرتم	شوکت، مهابت، دبدبه
۳۷	پاړکي	د شعر ټوټې، سرودونه
۳۸	ترپلل	غورځېدل، تېښته کول
۳۹	ګروهه	اعتقاد، عقيده
۴۰	وکوراوه	باطل کړ
۴۱	زيارنه	کوښښ، زيار، زحمت
۴۲	وتوراوه	تور ورپورې کړ، تومتي کړ
۴۳	ګوښې	يوازې، وروسته
۴۴	اړه	د اړول له ريښې څخه، تبديل
۴۵	کهاله	خاندان، کورنۍ
۴۶	رغا	د رغولو په مانا
۴۷	تورن	تهمت زده، تهمتي
۴۸	کروړ	ټينګ، محکم، کلک
۴۹	مه غړه	مه اوره، مه منه
۵۰	دروهوي	غولوي، دوکه کوي
۵۱	ناورين	غم، ماتم، مصيبت
۵۲	سادين	شديارہ کړې ځمکه، اړول شوې ځمکه
۵۳	نول	پرېشاني، غم
۵۴	تاخون	ځيګرخوني، د زړه غم، د زړه نول
۵۵	شهۍ	معشوقه، محبوبه

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵۶	پېر	نوبت، دور، ګردش، حالت
۵۷	اغلې	ښکلې، ښایسته، ګلالۍ، منلې، ډولي
۵۸	اوربل	کورنۍ، مسکن، ځای
۵۹	کړاوون	وریتول، کبابول، کړه ول
۶۰	کوکار	فریاد، چیغه، کریکه، کریږه
۶۱	زمولوي	پژمرده کوي، مړاوي کوي
۶۲	اوکوب	شان او شوکت
۶۳	سکنې	غوڅوي، بیاتي کوي
۶۴	ژوبلور	جنګي، سپاهي، عسکر
۶۵	ځغلا	تېښته، منډه
۶۶	ویرژلی	غمجن، ویرغاړی
۶۷	کراړ	سخت، کلک، مضبوط
۶۸	ناتار	تاراج، تاړاک
۶۹	شنار	شوم، نامبارک، خرابي
۷۰	ترار	ناکراره، وارخطا، ترهور
۷۱	ټپونه	زخمونه
۷۲	زګېروی	د ناروغ فریاد، نالښت
۷۳	مراندې	د خېمې تنابونه
۷۴	ټکه	صاعقه، تندر، اسماني افت
۷۵	پلاز	تخت
۷۶	سما	اصلاح، انصاف، سمونه
۷۷	ټیکنه	عدالت

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷۸	اوڅار	ظاهر او ښکاره، څرګند ، معروف
۷۹	ببړۍ	زولنې
۸۰	چړتون	قاش یا د تورې پوښ
۸۱	ساندې	ویر، ماتم، په مړي پسې ژړا
۸۲	زرغا	سرسبزي، زرغون، سمسور، غوړېدلی
۸۳	لاښ	د غره کمر، پاڼ
۸۴	جوپه	قافله، ډله
۸۵	تون	ځای
۸۶	جاندم	جهنم، دوزخ
۸۷	ټبر	قوم، خاندان
۸۸	سوراړ	وچه او توره دښته
۸۹	ویرمن	غمجن
۹۰	نیلی	آس
۹۱	لونل	شیندل، پاشل، خپاره کول
۹۲	جاجي	فکر کوي، سوچ کوي
۹۳	رامشت	ساز او سرود
۹۴	بربڼ	لوړ باغ، بر باغ
۹۵	چندي	شاعر، ناظم
۹۶	پیودی	نظم کوي، ځېلوي، ځلوي
۹۷	اشلکونه	اشعار، منظوم کلام، شعرونه، نظمونه
۹۸	وړنګن	وړانګې لرونکی
۹۹	شڼ	مست

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰۰	سهان	ځمکه، ځای، هوار
۱۰۱	شهابونه	ځلانده ستوري
۱۰۲	تېرون	د تېرېدل له مصدر څخه تېرېدنه، عبور
۱۰۳	پرتم	دبدبه، شان، شوکت
۱۰۴	ايلايي	اطاعت، متابعت
۱۰۵	اېړ	کښتۍ، د کښتيو يا سمندري پوځ يوه ډله چې د يوه تن تابع وي، کتار
۱۰۶	سال	ميده شګه، سرمه رېګ
۱۰۷	ختې	البسه، جامې، کالي
۱۰۸	بټ بېديا	تود بيابان، سوځنده دښته، ميره
۱۰۹	څنډونه	څنډې، غاړې، افقونه
۱۱۰	برېځر	ضحی، څاښت، غرمه
۱۱۱	برمل	ماسپښين، برمهال
۱۱۲	لرمل	مازيګر، لرمهال
۱۱۳	سرمل	ماښام، تياره مهال
۱۱۴	ورمېږ	مغزی، څټ
۱۱۵	بمبڼ	د هندوانو پير، پنډت، برهمن
۱۱۶	بودتون	بتکده، د بتانو ځای، بتتون
۱۱۷	نمزدک	مزګټ، مسجد، جومات
۱۱۸	نست	نابود، نشت
۱۱۹	زېرمه	ذخيره
۱۲۰	پاسوال	ساتونکی، محافظ

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲۱	پلور	خرڅول، قیمت
۱۲۲	ځری	قاصد ، استازی
۱۲۳	پنځ	خلقت، پیدا ینبت، زیاتېدل
۱۲۴	سورې	کړیکې، چیغې، نارې
۱۲۵	باړې	د ګټې غوښتنه، مزد ، اجوره
۱۲۶	میرڅي	دښمني
۱۲۷	سود	اطمینان، تسلي، ډاډ
۱۲۸	سوب	حاضر
۱۲۹	سوان	سهولت او رعایت
۱۳۰	نېز	سېلاب، لوی سېلاب
۱۳۱	اپوټه	پرېشان، پرمخ، لاالهاند ، ځپلی، سرچپه
۱۳۲	څورنګ	زخمي، ژوبل، وهلی شوی، ټپي
۱۳۳	مواسه	محافظ، نګهداره، ساتندویه
۱۳۴	څرخ	ننوتل، څرخېدل، جګېدل
۱۳۵	ربل	رواداري، پېرزوینه، لورېینه
۱۳۶	ښهانه	خوبي، نېکي، ښېګڼه
۱۳۷	نومړ	نامزد ، نوموړی
۱۳۸	ملونه	د مل جمع، مله، ملګري
۱۳۹	بولله	قصیده
۱۴۰	مکېز	ناز
۱۴۱	ایواد	اوسنی چې موږ ورته هېواد وایو
۱۴۲	یون	تګ، حرکت، پرمختګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۴۳	متړ	بازو
۱۴۴	ستر	لوی، واکمن، مختار
۱۴۵	ټاټوبی	قرارگاه، کلی، کور
۱۴۶	کټاره	نېزه
۱۴۷	کوکې	د ژړا نارې
۱۴۸	پېلوځې	د اور بلولو خاشې
۱۴۹	ملوکه	محبوبه
۱۵۰	هسک	اسمان
۱۵۱	ستېه	بېخ
۱۵۲	سوبمن	فاتح
۱۵۳	لوینه	تکبر، لویوالی
۱۵۴	گواښل	منع کول، وېرول

اخځونه

۱- د پښتو ادبیاتو تاریخ، پوهاند عبدالحی حبیبي، بېلابېل مخونه.

۲- د پښتو ادبیاتو تاریخ، لرغوني او منځنۍ دوره، سرمحقق زلمی هېوادمل، بېلابېل مخونه

۳- د پښتو لرغوني متون تدریسي چپټر، د پوهندوی محمداجان حقپال اثر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پټې خزانې پېژندنه

پټه خزانه د هوتکي پاچا اعليحضرت شاه حسين هوتک د پېر نامتو ليکوال محمد هوتک د داود خان هوتک زوی هغه تذکره ده چې په (۱۱۴۱-۱۱۴۲هـ.ق) کلونو کې ليکل شوې او د پنځوسو پښتنو شاعرانو او ليکوالو ژوندليکونه يې د تاريخ د خاورو په زړه کې ساتلي دي.

دغه اثر پر (۱۳۲۲ل) کال لوی استاد علامه پوهاند عبدالحی حبيبي وموند او وروسته يې بيا له پارسي ژباړې سره خپور کړ د پټې خزانې له برکته د پښتو ادبياتو تاريخ ډېرې ورکې خو نامتو څېرې رابرسېره شوې. دا اثر دا زباتوي چې پښتو ژبه لرغوني ادبيات لري، خو د وخت ناخوالو، پېښو او جګړو ورځخه ډېر څه خوړلي دي، که څه هم د پټې خزانې تر خپرېدو کلونه وروسته يو شمېر پښتو دښمنو او پرديپالو عناصرو پر دغه کتاب بې مانا او بې منطقه نيوکې هم وکړې او ځينو خو لا دا کاذبه دعوه هم کړه چې دغه کتاب ګواکې (جعلي) دی.

علامه حبيبي د محمدهوتک د پټې خزانې پر رابرسېره کولو سره د پښتو ادبياتو په تاريخ کې د يوې داسې څېرې په توګه وپېژندل شو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د پښتو ژبې لرغونی تاریخ یې راژوندی کړ او ټولو پښتنو د لوی استاد عبدالحی حبیبي دغه هڅه ډېره وستایله. د پټې خزانې تر خپرېدو پورې داسې ګومان کېده چې پښتو ادب له بایزید روښان، خوشال بابا او رحمان بابا څخه راپیلېږي، په داسې حال کې چې پټې خزانې ثابته کړه پښتو ادب ډېر پخوانی تاریخ لري. د شلمې پېړۍ له پیله چې د پښتو ژبې او ادب د پرمختګ لپاره یو ملي غورځنګ راپیل شو او یو شمېر فاضلو استادانو د دغې ژبې د ادب د تاریخ تیاره ګوټونه وروښول، دې مسئلې د ګاونډیو فرهنګونو یو شمېر متعصبو کړیو ته خوند ور نه کړ، د هغوی په نظر پښتو د غرو د خلکو یوه وحشي ژبه ده او که د فرهنګ نړېدلی ځلی یې ودان شي، نو پښتانه به مدني ژوند ته متوجه شي او بلاخره به یې ملي شعور لوړ شي، چې په پای کې به سیاسي واک هم ترلاسه کړي. ددې پروسې د مخنیوي لپاره ایرانیانو او پنجابیانو په یو شمېر دسیسو جوړولو پیل وکړ چې یوه یې هم د پټې خزانې د جعلي والي ډنډوره وه، ، له بده مرغه یو شمېر پښتانه لیکوال هم یا مخامخ یا په ناسیده ډول د دغو ډنډورو ښکار شول، خو له دې هر څه سره سره (پټه خزانه) د ځینو متعصبو او ناروغو کړیو که بهرني وي او که کورني په بابولالو نه شي کېدی چې جعلي وبلل شي. دا هم اړینه ده وویل شي چې پټه خزانه، د افغانستان پښتون قام، پښتو ادب او کولتور به تلپاتې وي او هېڅوک به یې د پرمختګ او ودې مخنیوی ونه کړای شي.

د کتاب نوم:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې کتاب په باب راغلي: «د دې کتاب نوم دی پټه خزانه ځکه چې دلته هغه احوالونه راغلي دي چې پټ وو او نه وو ښکاره.»

دا کتاب یا اثر درې برخې یا درې خزانې لري:

دویمه خزانه د محمدهوتک د معاصرو شاعرانو د احوال په باره کې ده چې د هغو احوال د محمد هوتک په زمانه کې هر چاته یا لږ تر لږه هغو خلکو ته د چا لپاره چې دا کتاب لیکل شوی، معلوم وو، د کتاب په لومړۍ برخه یا لومړۍ خزانه کې یې د (۲۲) شاعرانو احوال راغلی دی او د هغوی بیت (فرد) سندره، نارې، ځلوریزه، شعر، ویارنه، سانده، بولله (قصیده)، غزل هغه ټول اصناف یې لیکلي. په دوی کې اسمعیل، خرښبون، شیخ متي، شیخ بوستان بړیځ، علي سرور لودي، حمید لودي، عیسی مشوانی، سلطان بهلول لودي، خوشال بابا او رحمان بابا شامل دي.

د کتاب دریمه حصه (دریمه خزانه) کې د مېرمنو ذکر راغلی دی، یوه مهمه خبره دا هم ده چې د محمدهوتک په زمانه کې هره قلمي نسخه پټه خزانه وه، ځکه چې هغه وخت چاپخونې نه وې د اکثرو کتابونو یوه یا څو محدودې نسخې موجودې وې.

د محمد هوتک د پټې خزانې د نثر بېلګه:

حمد و ثنا هغه خدای(ج) ته چې انسان یې په ژبه او بیان لوړ کا او عزت یې ورکا له نورو حیواناتو په نطق او وینا سره او خپل کلام پاک کې نازل کا په افصح بیان سره چې هغه ابلغ دي له کلامه د کولو بلغاوو او فصحاوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستاینه او سپاس دی هغه خاوند سره چې بې لـه ده نشـتـه بـل خاونـد او نه بل بـادار د وګړیـو ښبـتـن دی دی چې انسـانان پـه خوږو خبـرو پالي او د هرې بليغې وينا ملهم دی.

درود نا محدود پر هغه پيغمبر، عليـه الصلواته و السـلام چې مـوږ ته يې راوښووله سمه لار.

بيت:

دی رهبر د کايناتـو تـر ده جـارسـم
دی نامور د مخلوقاتو تر ده جار سم

پټه خزانه له يـوې خـوا ادبي اهميت لـري، خـو لـه بلـې خـوا تـاريخي اهميت هم لري، ځکه چې په دغه اثر کې يو شمېر پېښې او حـوادث داسې دي چې هغه د افغانسـتـان د تـاريخ پـه بـاب ځـانګړی تـاريخي اهميت لري. د علمي او تاريخي تحقيقاتو په برخه کې دا هم بايد پـه ګوته کړو چې پټه خزانه هم د تاريخي مطالعاتو او هم د تحقيقاتو پـه برخه کې ډېره مهمه ونډه لري.

محمد هوتک د پټې خزانې په قيد يو ادبي علمي او تاريخي کتـاب وليکه چې په پښتو ادبياتو کې ساری نه لـري، دا کتـاب راتلـونکي نسـل تـه د ډېـر ښـه ماخذ او سند حيثيت لـري پـه يـوه ځغلنده نظر ويلای شم که چېرې دغه ادبي او تاريخي شهکار په بله ژبه کې وای نـو اوس بـه يـې نړيـوال شـهرت درلـود، خـو لـه بـده مرغـه چې د پټې خزانې اهميت، ارزښت او ماهيت لااوس زمـوږ لـه ډېـرو خلکـو پـټ دی او ډېرو لاددې کتاب له ګټو ګټه نه ده پورته کړې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر کروړ د شعر ویېپانګه

امیر کروړ د امیر پولاد سوري زوی دی. امیر پولاد د ملک شنسب له زامنو څخه و، چې په غور کې یې پاچاهي کوله. امیر کروړ پر (۱۳۹هـ- ۷۵۶م) د غور په مندیش کې پاچا شو. دی یو تکړه، غښتلی، کلک او محکم سړی و، په یوه تن به له سلو تنو سره جنګېده، نو ځکه کروړ او جهان پهلوان بلل کېده.
پټه خزانه د تاریخ سوري په حواله لیکي: ((چې دا امیران له پېړیو څخه په غور کې وو او د هغه (سور) اولاده ده چې د (سهاک) له پښتنه و.)) امیر کروړ د پښتو یو زبردست شاعر دی. وایي، چې دی یو عادل، ضابط سړی او د ښې وینا خاوند و او هر کله به یې شعرونه ویل، هغه وخت چې په جنګونو کې یې ډېرې فتحې وکړې، نو یو زبردست شعر یې ووایه، چې ((ویاړنه)) یې بولي.دا شعر په دې ډول دی:

زه یم زمری په دې نړۍ له ما اتل نشته
پر هند و سند و پر تخار او په کابل نشته
بل په زابل نشته
له ما اتل نشته

(c) ketabton.com: The Digital Library

غشی د من مې ځي برېښنا پر میرځمنو باندې
پـه ژوبــله یـونـم یـرغالـم پر تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې
لــه مــا اتــل نسته

زما د بریو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ په ویاړ
د اس له سو مې مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ایوادونه اوجاړ
لــه مــا اتل نسته

زما د تورې تر شپول لاندې دي هرات و جروم
غرج و بامیان و تخـار بـولي نوم زما په ادوم
زه پېژندوی یم په روم
له ما اتل نسته

پر مروه زما غشي لوني ډاري د ښن راځخه
د هریـرود پــر ځنډو ځــم تښتي پلن راځخه
رېي زړن راځخه
له ما اتل نسته

خـپلـو وګــړو لــره لــور پــېرزوینه کــوم
دوی په ډاډینه ښه بامم ښه یې روزنه کوم
تل یې ودنه کوم
له ما اتل نسته

پر لویو غرو مې وینا دروميي نه په ځنډو په ټال
نړۍ زما ده نوم مــې بــولي پــر دریځ ستایوال
پــه ورځـو شپـو مـیاشتـو کال له ما اتل نسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا شعر د پښتو يو ډېر قيمتي، پوخ او متين شعر دی. د پښتونولۍ د زړورتيا او شجاعت اصلي خيالات پـه کې ښکاره او څرګند دي. وزن يې هم ملي او د پښتو له خالصو اوزانو څخه دی.

د امير کروړ د شعر له پوخوالي او متانت څخه ثابتېږي، چې پښتو به تر اسلام دمخه هم ښه پوخ شعر او ادب درلود، مګر تر څو پورې چې بله پخوانۍ نمونه نه وي پيداشوې، نو دا شعر د پښتو لومړی شعر او امير کروړ د پښتو لومړی شاعر ګڼل کېږي. شيخ کته په خپل کتاب (لرغوني پښتانه) کې ليکلي دي، چې امير کروړ په (۱۵۴هـ) کې مړ شوی دی.

په دې شعر کې د پښتو ډېر پخواني لغات راغلي دي، لکه:

اتل- نابغه او پهلوان

من- اراده، عزم، نيت

ميرڅمن- دښمن، غليم

ژوبله- جنګ، يو بل ژوبلول

يونم- حرکت کوم، ځم

يرغالم- يرغل کوم، هجوم کوم

اودوم- علاج، درملنه، چاره

دښن- دښمن

پلن- پياده، پلی

زړن- زړور، شجاع

لور- پېرزوينه، رواداري، مهرباني

بامم- روزم، تربيه کوم، پالم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریځ- د درېدو ځای، منبر
ستايوال- ستايونکی، مداح
ماتېدونو- ماتې خوړونکيو، شکست خوړليو
خول- د جنګي جامو خولۍ، اوسپنيزه خولۍ
نمنځ- احترام، تعظيم، ستاينه، درناوی
وياړ- افتخار
وياړنه- فخريه
سو- سومان
لتاړ- برهم، خراب، اخته
اوجاړ- خراب، ويجاړ، ړنګ
شپول- احاطه
جروم- د جرم جمع، ګرمسېر، تراوسه پورې هم د افغانستان سهيلي خواوو ته ويل کېږي، چې د کندهار سهيل لويديځ او د هغه له شګلنځي نه پيل بيا تر سيستان او چخانسور پورې رسېږي.
غرج- غرجستان، چې د غور او هرات له شمال نه پيل تر آمو پورې او په لويديځ کې تر مرغاب او ماورالنهر پورې رسېږي او په ختيځ کې له بلخ سره نښلي.
پېژندوی- پېژندل شوی، شناسا، اوځار
لوني- اوري، خپرېږي، ويشتل کېږي
رپي- رېږدي، رپېږي
مخسور- سرخرويي، برياليتوب
کول- کهول، کورنۍ، خاندان، نسل
ودنه- وده ورکول، روزنه، نشو نما ورکول

(c) ketabton.com: The Digital Library

تال- ځنډ، وخت

بولې- يادوي، ګڼي.

سوبه- فتحه، فتح

برى- کاميابي

بادار- ښاغلی

لوړاوى- لوړ، جګ

ډاډينه- اطمينان

هسک – اسمان

زرنج- د نيمروز مرکز دى.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ژبې شعري فورمونه

دلته هغه ډول شعري فورمونو ته اشاره کوو چې له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي دي او يا هم اوس په پښتو او عربي دواړو کې مشترک ګڼل کېږي.

۱- غزل: د ښځو له خبرو نه خوند اخيستل او يا هم له ښځو سره مخامخ خبرو کولو ته غزل وايي. له عربي ژبې څخه پښتو ادب ته د راغلو (۱۳) جوړښتونو څخه يو غوره فورم هم دی. غزل مطلع لري يانې د سر بيت يې مقفی او د دويم هر بيت مسره يې قافيه لري او د مطلعې قافيه تعقيبوي.

غزل دوه ډوله خبرې کوي، ډېرې داسې غزلې راغلي چې لومړي بيتونه يې د مستۍ او خوشالۍ سترګک وهي، خو د منځ بيتونه يې د وير نارې وهي، د غزل بيتونه له (۵-۱۵) پورې وي.

د عربي (۱۳) شعري جوړښتونه په دې نومونو يادېږي، غزل، مستزاد، مثلث، مربع، مخمس، رباعي، قطعه، قصيده، مثنوي، مسدس، ترجيح بند، ترکيب بند، معشر او...

بشپړ ازاد شعر: په دې شکل کې يوه ټاکلې موضوع انځورېږي هر څومره چې زيات ليکل کېږي يا کم، قيد نشته ورته خو شرط دادی چې وزن بايد ولري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ - مثنوي(دوه ییز): دغه جوړښت په خپل منځ کې ګډه قافیه لري، وزن او څپې یې برابر دي، ډېرې اوږدې موضوعګانې په کې نغښتل کېږي، د مومن خان او شېرینی، یوسف خان او... داستانونه هم په همدې فورم کې نظم شوي دي.

۳ - مثلث(درې ییز): هر بیت یې (۳) مسرې لري د لومړي بیت درېواړه مسرې یوه قافیه، یو وزن لري او د نورو بندونو هر لومړي بیتونه په خپل منځ کې قافیه لري او د درېیمې مسرې قافیه یې له مطلعې سره یوشان وي.

۴ - رباعي: په سپین مخ کې د زنې په منځ شین خال وار له واره د سترګو ځیر ورکش کوي، رباعي هم همداسې تل جذابه وي، له عربي ژبې څخه پښتو ادب ته راغلې او په پښتو کې ورته څلوریزه ویل کېږي. ددې فورم څلوروارو مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. د څلوریزې لومړی بیت مقفی وي، درېیمه مسره یې قافیه نه لري، د څلورمې مسرې قافیه د مطلع قافیه تعقیبوي، د غزل په شان یې ردیف اختیاري وي.

۵ - قطعه: دا شکل هم له عربی څخه راغلی، د څلوریزې په شان څلور مسرې لري توپیر یې یوازې دا دی چې په رباعي کې لومړی بیت مقفی وي یانې دواړه مسرې سره خپلو کې قافیه لري او یو ډول قافیه تعقیبوي او د درېیم بیت دویمه مسره ورسره قافیه کې ګډه وي، خو په قطعه کې د لومړي بیت لومړۍ مسره او د دویم بیت وروستۍ مسره سره یوه قافیه لري او دواړه لومړۍ مسرې قافیه نه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶- قصیده (بولله): د قصد کولو مانا لري او همدارنګه د قصد له مصدره جوړه شوې، مانا یې استقامت، اتصال، سموالی، برابري او سپېڅلتوب ده، د بیتونو شمېره یې له (۱۵) څخه کم نه وي او تر دوه سوه هم زیات بیتونه لري. د غزل په څېر د سر لومړی بیت یې مقفی او د نورو بیتونو دویمه مسره یې د مطلعې قافیه تعقیبوي، پخوا قصیدو درې برخې درلودې، ګریز، حسن تعلیل او دعایه. هره قصیده چې دا درې برخې ولري په تول او وزن پوره قصیده بلل کېږي. په پښتو کې لومړۍ قصیده شیخ اسعد سوري لیکلې ده.

۷- مستزاد: دا شکل د رباعي، غزل یا قصیدې پر هره مسره باندې چې یوه لنډه مسره ورزیاته شي مستزاد ګڼل کېږي او لویه مسره د مانا په لحاظ کوچنۍ مسرې ته اړتیا نه لري، ځکه چې ټوله مانا په لومړۍ مسره کې بشپړه وي.

۸- مخمس (پنځه ییز): په دغه شعري جوړښت کې هر بند پنځه مسرې لري، د لومړي بند پنځه واړه مسرې یوه قافیه لري، د نورو بندونو څلور مسرې خپل منځ کې یوه قافیه تعقیبوي، خو پنځمه مسره باید د لومړي بند قافیه تعقیب کړي.

۹- مسدس (شپږیز): د شعر دا فورم شپږ مسرې لري، د سر لومړی بند یې ټول تال یو شان قافیه لري د نورو بندونو پنځه مسرې په خپل منځ کې هم قافیه او هره شپږمه مسره یې په قافیه کې د لومړي بند د مسرو د قافیې تابع ده او سېلابونه یې مساوي وي.

۱۰- مسبع (اوه ییز): له نوم څخه یې معلومېږي چې اوه مسرې لري، د لومړي بند ټولې مسرې یې په قافیه کې یو شان وي او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو بندونو شپږ مسرې يې يو ډول قافيه لري، خو د پای مسره يې د لومړي بند د مسرو د قافيې تابع وي.

۱۱ - مثمن(اته ييز): هر بند يې اته مسرې لري، اته واړه مسرې يې په خپل منځ کې يو ډول قافيې لري رديف په کې په خپله خوښه دی، د نورو بندونو اتمه مسره يې د لومړي بند قافيه ګوري، خو نور بندونه يې په خپل منځ کې يوه قافيه لري.

۱۲ - معشر(لسيز): دا جوړښت لس مسرې لري، د لومړي بند لس واړه مسرې يې په خپل منځ کې مقفی وي، د نورو بندونو(۹) مسرې يې په خپلو منځو کې هم قافيه وي او لسمه مسره يې د لومړي بند مسرو له قافيو سره يوشان وي، ټولې مسرې يې يو واحد وزن تعقيبوي.

۱۳ - ترجيح بند: دا هغه نظم دی چې لومړی څو بيتونه وويل شي بيا ورپسې يو مقفی بيت ورلوېږي او په دې ډول يو بند جوړوي. همدا ډول بيا بېل بند پيلېږي او بيا ورپسې همدا مقفی بيت تکرارېږي. په ترجيح بند کې د هر بند لومړی بيت مقفی وي او د نورو بيتونو دويمې مسرې يې قافيه لري او لومړۍ مسره يې بې قافيې وي، د بندونو د بيتونو شمېر يې سره مساوي وي.

۱۴ - ترکيب بند: ترکيب بند دی چې څو مقفی مسرې سره يو بند جوړوي بيا وروسته يو بل مقفی بيت ورلوېږي چې د دغه وروستي بيت قافيه د لومړي بند له قافيو سره يوشان وي همدا شان وروسته نور بندونه راځي چې هر بند ځانته قافيه لري او په پای کې چې کوم مقفی بيت راځي د هغه قافيه هم خپلواکه وي او د لومړي بند د

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستي بیت سره قافیه کې یوشان وي او نه یې هم قافیه د خپل بند تابع وي، خو د څپو شمېر یې باید تر پایه توپیر ونه لري.

۱۵ - ټول قافیز نظم: دا هغه ډول شعري چوکاټ دی چې هره مسره یې قافیه ولري او ټول مسرې یې یوه قافیه تعقیبوي. کوم فورمونه چې له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي دغه فورم په کې نه ښکاري، شاید چې دغه فورم په عربي کې نه وي.

اخځونه

۱- د پښتو شعر هندسي جوړښت، د پوهندوی محمد اسمعیل یون اثر، بېلابېل مخونه.

۲- یو شمېر بېلابېلې وېبپاڼې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغوني ادب کې ویاړنه

هره ژبه او ادبیات ځانته تاریخ لري، نو پښتو هم یوه لرغونې ژبه ده او اوږد تاریخ لري، چې زیاتو شاعرانو او ادیبانو په کې خپلې خوږې ملغلرې پېیلې، هر ډول نظم او نثر یې په کې ویلی او لیکلی دی او د خپل زړه او قلم تنده یې په کې ماته کړې ده. ما د دوی له لیکنو او ویلو څخه تاسو ته د ویاړنې په باب یو څه معلومات راټول کړي چې په لاندې ډول دي:

ویاړنه:

ویاړنه د پښتو نظم له مانیزو (معنوي) ډولونو څخه ده. ویاړ د ویاړل له مصدر څخه دی چې د افتخار او فخر کولو په مانا دی. ویاړنه هغه ادبي کلام دی چې شاعر د خپل ولس، خلکو، وطن او ژبې د سرلوړۍ، پرمختګ او لوړوالي په برخه کې ویلی وي او یا دا چې شاعر داسې شیان، الفاظ، موضوعات او کلمات په خپل کلام کې بیان کړي چې وویاړي او افتخار پرې وکړي، نو په پښتو لرغوني ادب کې ویاړنه همغه د پښتو لومړنی شعر دی، یانې د امیر کروړ سوري غوري شعر دی چې د اسلامي دورې تر لومړیو کلونو (۱۳۹هـ.ق) څخه وروسته ویل شوی دی. کله چې د عباسي دعوت

(c) ketabton.com: The Digital Library

په جنګونو کې امير کروړ سوري ډېرې سوبې وکړې نو همدا ويارنه يې وويله چې پټې خزانې تر موږ پورې رارسولې ده. پټې خزانې دا متن د شيخ کته متي زي له لرغوني پښتانه نومي کتاب څخه اخيستی چې د هغه ماخذ محمدهوتک د محمدبن علي البستي کتاب (تاريخ سوري) ښودلی دی، خو د تاريخ سوري ماخذ معلوم نه دی. په هر صورت تاريخ سوري چې پر (۲۵۰هـ.ق) کال په خپلو پاڼو کې ځای ورکړی دی، کېدی شي په شفاهي ډول د خلکو په منځ کې خور راغلی وي او د راويانو حافظو تر محمدبن علي البستي پورې رارسولی وي، چې دا عنعنه تراوسه پورې په موږ کې موجوده ده او د پښتو ډېر اشعار په کليو او بانډو کې په پېړيو پېړيو سينه په سينه انتقال شوي او انتقالېږي.

استاد حبيبي دې ته يو مستند متن ويلی دی، وايي: ((چې د انتقال او ضبط روش يې د شرقي څېړنو له معمولو روشونو سره سل په سلو کې موافق دی.)) دا ويارنه د خپل زمان له روحيې سره برابره ايجاد شوې ده، ددې ويارنې شکلي جوړښت نه د شرق له دېواني شعري ډولونو لکه قصيده، غزل، ترکيب بند، ترجيح بند، مخمس او نورو سره يوشان والی لري او نه سل په سلو کې د پښتو شاعرۍ له خپلو ملي ډولونو سره لکه چاربيته، بدله، بګتۍ، لوبو او کسرونو يوشان والی لري، نو ځکه استاد حبيب الله رفيع دغه ډول سندرې د پښتو لرغونې سندرې بللي دي او وايي: ((دا ډول سندرې د زړو اريايي سندرو او د پښتو د ولسي سندرو ترمنځ د اتصال يوه کړۍ ده.)) خو استاد محمد صديق روهي وايي: ((دا ويارنه د اوستا، زاميادیشت، مهريشت او د ريګويدا له ځينو سندرو سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرتله کېدی شي.)) همدارنګه په دې سندره کې داسې لغات او ترکیبونه شته چې هغه یوازې د پښتو ژبې دي او د نورو ژبو لکه عربي او پارسي تر تاثیر لاندې نه دي، دا چې دا ویاړنه څه دپاسه دولس نیم سوه کاله مخکې ویل شوې ده، نو ځینې هغه لغات په کې دي چې په عامه پښتو کې اوس متروک دي او امکان شته چې د پښتو په ځینو غرنیو لهجو کې لاتراوسه موجود وي او دا ویاړنه خپله رواني ژبه لري چې ښېلګه یې شته او له دې ویاړنې څخه د علامه حبیبي په وینا د امیر کروړ مینه او لېوالتیا له خپل ټبر سره ځرګندېږي، نو زه ددې ویاړنې یو څو بیتونه د نمونې په ډول له پټې خزانې څخه ستاسو مخ ته ږدم:

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
په هند و سند و پر تخار او په کابل نسته
بل په زابل نسته
له ما اتل نسته
غشی د من مې ځي برېښنا پر میرځمنو باندې
پر ژوبله یونم یرغالم پر تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې
لـه مـا اتـل نـسته
زما د بریو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ په ویاړ
د اس له سو مې مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ایوادونه اوجاړ
لـه مـا اتـل نـسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

تـر دې ويـاړنې وروسـته پـه پښـتو ادب کـې بلـه وياړنـه د ملکيـار غرشـين ده چې پـر (۵۷۱هـ ق) کـال کله چې سلطان شـهاب الـدين غـوري پـر ملتـان حملـه کـړې وه، نـو دغـه وياړنـه هـم زمـوږ د ادبـي مورخـانو پـه اثـارو کـې د هغـه وخت وياړنـه ګڼـل شـوې ده، چې دا وياړنـه د اسـلام د خپرېـدو او اسـلامي فتوحـاتو پـه ملاتـړ کـې ويـل شـوې ده. د اسـلامي فتوحـاتو سـتاينه يـې کـړې ده او د اسـلامي لښکرو د هڅولو، يادولو او د دوی د روحيې د لوړولو هڅه پـه کې شوې ده او د کروړ د وياړنې غوندې د پښتو پـه لرغونو سندرو کې راغې. د ملکيار غرشين دا وياړنـه د پښتانيو قومونو د حماسياتو او رزم رنګ لري، د هغو سندرو له ډلې څخه ده چې پښتانيو پښتنو بـه د جګړې پر ميدان ويلې او مقصد يې د زلمو د احساساتو تـاوده ساتل وو، چې ښه جنګ وکړي. دا وياړنه د پښتو سوچه لغات لري. همدارنګه لکه نور ګڼي اشعار يو تکرارېدونکی غبرګون لري چې د هر بند په اخر کې ويـل کېـږي او دا د پښـتو يـو ځانګړې خاصيت دی چې په نورو ژبو کې نه شته. په دې وياړنه کې شاعر ځان يو مبلغ راپېژني چې دده وينا پر اورېدونکو باندې اغېزه وکړي او د سندرې مقصد حاصل شي او دا وياړنـه د کـروړ تـر ويـاړنې وروسـته لـومړنی جنګي اثر دی. دا سندره د سليمان ماکو په تذکره کې راغلې ده. زه غواړم ددې سندرې يوه برخه راوړم:

ښـتن مو مل دی　　اوس مو يرغل دی　　ايواد د بل دی

غـازيـانو ګـورئ
ښـتن مو مل دی

توري تېرې کړئ　　دښـن مو پرې کړئ　　منګولې سرې کړئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

څـه لـه بـه تبنـتو
ځښتـن مو مـل دی
که ټینګ کړو زړونه پـر بـري یـونـه چې زمري یونه
اسلام راځخه دی
ځښتن مو مل دی
غازیانو راسئ تـول شاوخوا سئ د شهاب په ملا سئ
ځښتن مو مل دی

د ملکیار بابا تر ویـاړنې وروسـته زمـوږ پـه لرغـوني پښـتو ادب کې بله د هوتک بابا هغه سندره ده چې کله چنګېزي یرغلګرو پر سور غره یرغل وکړ، نو د هوتک بابا ډېر خپلوان په کې مړه شول نو ده دا سندره په لوړ اواز وویله او پر غشو یې د مغولو ټټرونه څیـرې کـړل، همدارنګه دا سندره چې غښتلیو مېړو اورېدله په جنګ تویـېدل تـر څو چې سور غر یې د مغولو په وینو رنګ کړ او ټول یې پوپنـاه کـړل. همدارنګه باباهوتک لـومړی سړی دی چې د مغولـو پـه مقابـل کـې یـې دا ویاړنـه پـه خونـد ویلـې ده. هوتـک بابـا تـه د وخـت د ټولـو شـاعرانو پېشـوا ویـل کـېږي. ددې ویـاړنې ژبـه خـوږه خـو ډېـره زاړه لغـات نـه لـري او د شعر شـکل پـه کـې حماسـي او سـاده دی. لـه دې ویـاړنې څخـه د شـاعر او د هغـه وخـت پښـتنو وطنـي احسـاس او د مینـې د سـاتنې تـاوده احساسـات ښـکاري، چـې دغـه افکـار هـم د مغولي دورې د پښتو شعر ځانګړنې دي او تر (۱۰۰۰هـ.ق) پورې په پښتو شعر کې خوندي شوې دي. دا ویاړنه په پټه خزانـه کـې راغلـې ده او د پټې خزانې مولف محمد هوتک له خپل پلار څخه نکـل کـړې ده چې زه به یې څو بیتونه په دې ځای کې راوړم:

(c) ketabton.com: The Digital Library

آ دمرغـــــــــې غښــــــــتليو راســـــــئ
پــــــر تنـــــګ ولاړ د پښــــــتونخوا ســـــئ
تـــــورې تېـــــرې غشـــــي تـــــر مــــلا ســـئ
پـــــر کلـــــي کـــــور بانـــــدې مغـــــل راغـــــی

زمــــــا د زلمــــــو وينـــــــې بهېـــــــږي
ځمکـــــې او غرونـــــه پـــــه ســـــره کېـــــږي
ميرخــــــی ځغلـــــــي او ترهېـــــــږي
پـــــر کلـــــي کـــــور بانـــــدې مغـــــل راغـــــی

زلمـــــو پـــــر تنـــګ ځانونـــــه مـــــړه کـــــړئ
دښـــــن پــــــه غشــــــيو مــــــو پييــــــه کـــــړئ
پـــــر پښــــــتونخوا ځانونـــــه مـــــړه کـــــړئ
پـــــر کلـــــي کـــــور بانـــــدې مغـــــل راغـــــی.

دا وې د پښتو په لرغوني ادب کې وياړنې چې ما بيان کړې، کېدی شي چې نورې هم موجودې وي. دا هم څرګنده ده تر دې دورې راوروسته په منځنۍ او همدارنګه په معاصرو دورو کې هم زموږ زياتو شاعرانو وياړنې ويلي دي. لکه خوشال بابا، د هغه د کورنۍ شاعرانو او نورو، خو ما يوازې د لرغونې دورې وياړنو ته اشاره وکړه چې ګران استاد پوهندوی محمد اسمعيل يون راته د کورنۍ دندې په توګه راسپارلې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

١- هوتک محمد، پټه خزانه، ١٣٨٩ل کال، مومند خپرندویه ټولنه.
٢- حبیبي عبدالحی، د پښتو ادبیاتو تاریخ، ١٣٨٤ل کال.
٣- هیوادمل زلمی، د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغوني او منځنۍ دوره، ١٣٧٩ل کال.
۴- ارزومند محبوب شاه، د پښتو نظم کلاسیک ژانرونه، ١٣٨٩ل کال، ګودر خپرندویه ټولنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادب د لرغوني دورې پيل او پای

لرغوني دوره:

پخوانۍ دوره چې په هغې کې قبیلوي نظام مسلط ښکاري تر شپاړسمې میلادي پېړۍ پورې دوام کوي. د تحریري اسنادو له مخې په ادبي تاریخ کې دغه دوره له امیر کروړ پیلېږي او د بایزید روښان تر ظهور او پاڅون پورې رسېږي. په شپاړسمه میلادي پېړۍ کې د پښتونخوا په ختیزه برخه کې د هند مغلي سلطنت په زمانه کې فیوډالي تولیدي مناسبات منځته راځي او په ادبیاتو کې هم بدلون لیدل کېږي. پخوانۍ دوره د ټولنیزې اروا پوهنې او فرهنګي عنعنې له پلوه د ریګویدا او اوستا له سندرو او ګاثونو سره ورته والی لري، د ځینو ادبپوهانو په عقیده د ریګویدا او اوستا د سندرو او کاثونو او د پښتو د لرغونو سندرو موضوعګانې او قالبونه سره ورته دي، د پخوانۍ دورې عمده موضوعګانې د نمانځنې سندرې، ویاړنې، ویرنې، مینه، بېلتون او اخلاقي ښوونې دي چې په هغو کې سپېځلي تخیلات او لفظي صنایع نه لیدل کېږي. د غوریانو د واکمنۍ په دوره کې د قصیدې جوړونه یو نوی پړاو ګڼل کېږي، ځکه چې په دغو قصیدو کې د شپنو شعر سره فاصله منځته راغلې ده، که څه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم قصيدې له درباري ادب سره نږدېوالی لري، خو په هغو کې د کوچيانو سندرو روحيه هم ساتل شوې ده. د پښتو قبيلو مشران او واکمنان د يووالي او قبيله يي قدرت د سمبولونو په توګه ستايل شوي دي، که د غه قصيدې د هغه وخت له عربي او فارسي قصيدو سره پرتله شي، نو د هغوی ترمنځ د قالب او محتوا له پلوه جوت توپير ليدل کېږي، د پښتو واکمنان د قومي يووالي د سمبولونو او خواخوږو دوستانو په توګه ستايل شوي دي، شاعر نه د صلې او انعام د اخيستلو لپاره شعرونه وايي او نه په ستاينه کې له اغراق نه کار اخلي په داسې حال کې چې د فارسي ژبې شعر د عربي شعر د وزن پيروي کوي، د پښتو شعر د لرغونو ارياييانو د سندرو وزن ساتي، تراوسه پورې پښتو شعر همدغه خصوصيت ساتلی دی، يانې د شعر وزن د څپې او د هجاوو د شمېر پر اساس ټاکل کېږي.

د امير کروړ شعر چې لرغونې دورې پورې اړه لري يو قديم شعر دی، چې له پټې خزانې څخه موږ ته لاسته راغلی دی.

د امير کروړ شعر چې وايي:

زه يم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هندو سندو پر تخار او پر کابل نسته

دا د پښتو زوړ شعر دی چې د دويمې هجري پېړۍ له لومړۍ برخې څخه راپاتې دی، له ظاهري پلوه يانې د ژبې، ادا ، لغاتو او کلماتو له مخې مخصوص رنګ او زموږ د اوسنۍ ژبې له محاوروي جريان سره توپير لري. ډېر داسې لغات په کې راغلي چې اوس متروک او مهجور دي او په عمومي محاوره کې نه استعمالېږي. ددې شعر له لساني پلټنې څخه سړی دا نتيجه اخيستلای شي چې په دغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړنۍ دوره يانې په هجري دويمې پېړۍ کې پښتو ژبه په غور کې د نورو ژبو له اختلاطه سوچه وه، په دغه شعر کې يو عربي او فارسي لغت هم نه شته. د روښانيانو له تحريک سره سم د پښتو ادبياتو دويمه دوره پيلېږي، پر پښتو ژبه ګڼ شمېر مذهبي تاثيرات او د عربي ژبې ژبنۍ اغېزې ليدل کېږي.

اخځونه

د پښتو ادبياتو تاريخ لرغونې او منځنۍ دوره، دويم ټوک، د سرمحقق زلمي هېوادمل اثر.

د پښتو ادبياتو تاريخ، دويم او لومړی ټوک، د عبدالحی حبيبي اثر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغونو ادبیاتو فزیکي جغرافیه

کله چې سړی د موجودو او لاسته راغلو پښتو ادبي اثارو پخواني اسناد مطالعه کوي، نو ښکاري چې دغه لومړني اثار په ځینو داسې مرکزونو کې ایجاد شوي دي، چې هلته د پښتنو خپل محلي حکومتونه او قبیله یي نظامونه وو او پښتانه هلته د خپل ملي هویت او سیاسي اقتدار خاوندان وو.

په دغو مرکزونو کې لرغونی مرکز او د پښتنو پخوانی ټاټوبی غور دی، بل مرکز یې د کسي غره لمنې دي او دریم یې هم ملتان دی، خو مخکې تر دې چې په دغو دریو مرکزونو کې د پښتو پر ایجادي ادبیاتو خبرې وکړو، بهتره به وي دا خبره له یاده ونه باسو چې د دویمې هجري پېړۍ شاوخوا په غزني کې د لویکانو شاهي کورنۍ موجوده وه چې تر ګردیز او زابلستان پورې سیمې یې په ولکه کې وې او د منطقې له سیمه ییزو شاهي کورنیو سره یې روابط هم درلودل. د غزني د لویکانو د کورنۍ د یوه لویک یو پښتو بیت موږ ته رارسېدلی دی.

غور: غور د افغانستان یوه لرغونې او تاریخي سیمه ده چې د پاچاهیو سلسلې په کې تېرې شوي او ددې سیمې پاچاهانو د اسلام

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مقدس دین د خورولو په چارو کې هم لویه برخه درلودلې ده، نو لومړی لاسته راغلی شعر د غور په منډېش کې و، دغه د غور سوري شاهي کورنۍ په تاریخونو کې د شنسبانیانو په نامه هم مشهوره ده او دا ځکه چې ددې کورنۍ یو مشر نیکه شنسب (شن اسپ) نومېده، چې د پلار نوم یې خرنک و، دا شنسب د حضرت علي(رض) په زمانه کې مسلمان شوی او د غور پاچا منل شوی دی.
د شنسب زوی امیر پولاد و، چې د خپلو پلرونو نوم یې بیا راژوندی کړ، د امیر پولاد د پاچاهۍ مرکز د غور په منډېش کې و. کله چې دی وفات شو نو پاچاهي یې زامنو ته ورسېده، امیر کروړ د امیر پولاد سوري زوی چې پر (۱۳۹هـ.ق) کال د غور په منډیش کې پاچا شو، د امیر کروړ کوم شعر چې پټې خزانې راوړی دی هغه دادی:

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هندو سندو پر تخار او په کابل نسته
بل په زابل نسته
لـه مـا اتـل نسته

د کسي غر: د پښتنو په لرغونو استوګنځایونو کې یوه ډېره مشهوره او تاریخي سیمه د سلیمان د غرونو لمنې دي. ددې غرونو لمنې د شپږ سوو کیلو مترو په شاوخوا کې اوږدوالی لري. د سلیمان غر په لمنه کې شیخ بېټنی، شیخ اسمعیل او خرښبون د اسلامي عصر د درېیمې او څلورمې پېړۍ په شاوخوا کې د کسي په غره کې اوسېدلي دي او بېټ نیکه به د کسي په غره کې تل د الله(ج) ثنا او صفات ویل، د ورځې به روژه و او د شپې به یې د الله(ج) عبادت کاوه او دا مناجات یې زموږ لاسته راغلي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لویــــه خدایــــه لویــــه خدایــــه
ســــتا پــــه مینــــه پــــه هرځایــــه
غــــر ولاړ دی درنــــاوي کــــې
تولــــه ژوي پــــه زاري کــــې
دلتــــه دي د غــــرو لمنــــې
زمــورږ کېــږدۍ دي پــه کــې پلنــې
دا وګــړي ډېــر کــړي خدایــه
لویــه خدایــه، لویــه خدایــه.

ملتان: د مورخینو او د تاریخي کتابونو له لیکنو معلومېږي، چې د لومړیو دورو اسلامي پېړیو په شاوخوا کې پښتانه په کافي تعداد د سلیمان د غرو له لمنو او د پښتونخوا لـه سیمو د سند او پنجاب سیمو تـه ورغلي او مېشت شوي وو، پـه هندوستان کـې لـودي کورنۍ په څلورمې او پینځمې پېړۍ کې حکومت کړی دی. پـه دې کورنۍ کې تاریخونو د دوو تـره زامنـو (شیخ رضی لـودي) او (نصـر لودي) دوه پاړکي خوندي کړي دي.

(۱) د الحاد په لور دې ترپلل　　ګروه دې زمورږ وکوراوه
(۲) د الحاد په تور تورن شوم　　زه لرغون خو ملحد نه یم

د دې ترڅنګ پـه لرغـونې دورې کـې د پښـتو ادب نـورې ورې ورې حوزې هم شته خو ما په لنډیز سره دې لویو حوزو ته اشاره وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لنډيو لرغونتوب

داسې ولسي او ملي بڼ چې په هغه کې زرګونو زرګونو مختلفو باغوانانو د خپلو سليقو له مخې رنګارنګه ګلان، لکه مرسل، ګلاب، نرګس، پتوني، اتتري، فرشي، ملکي شب، فلاکس، نوري شبو، ژېړ ګل، جريبن، رامبېل، چامبېل او نور يې کېنولي او کرلي دي، چې هر يو يې خاصه ښکلا، رنګ او بوی لري، خلک ورڅخه خوند اخلي، د هر رنګ او بوی څخه په خپله اندازه لذت وړي او ورڅخه متاثره کېږي. ددې ولسي او ملي باغ ګلان همدا زموږه لنډۍ دي چې هر شاعر په خپله خوښه او سليقه پښتون قام ته بې له کومې توقع او امتياز څخه د سوغات په توګه ښښلي او هديه کړي دي.

لنډۍ د پښتو د ولسي ادب او فولکلور اساس او تهداب تشکيلوي او داسې فولکلوريک، ساده، روان او ښکلی شعر دی چې د قيمتي ډبرو کان ته پاتې کېږي. داسې کان چې د سرو زرو، لاجوردو او نورو ډبرو قيمتي منرالونو څخه ډک دی چې په امېلونو، غاړکيو، پېزوانونو، د ګوتو په غميو، په تومانچو، ټوپکو او توروکې، ځان په خاصو رنګونو، مفهومونو، ځلاوو او ښکلاوو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

راښيي، لکه عشقي، حماسي، اجتماعي، اصلاحي، انتقادي او نور.
دا د ګران هېواد د اديبانو، ليکوالانو، شاعرانو او نورو دنده ده چې دا کانونه ولټوي، پيدا يې کړي، وه يې څېړي، تفحص او اکتشاف يې کړي او بيا يې د ولس د ګټې اخيستنې لپاره استخراج کړي، تر څو چې خپل رسالت يې د اوسني او راتلونکي نسل لپاره سرته رسولې وي.
تر کومه ځايه چې معلومه ده لنډۍ له دوو بندونو (دوه ويشت سپلابونو) څخه جوړه ده چې لومړی بند يې نهه (۹) سېلابه او دويم بند يې ديارلس(۱۳) سېلابه لري. د هېواد په بېلابېلو برخو کې لنډۍ په مسرۍ، ټپې، ټيکۍ او نورو نومونو هم يادوي چې بېلابېل تعريفونه ورکول کېږي، لکه:
لنډۍ: د يوه وړوکي لنډ مار نوم دی چې سترګې يې له رڼا سره حساسيت لري، نو ځکه د شپې له مخې راوځي او ډېر زهرجن دی، زهر يې پر بدن باندې داسې اثر کوي چې نور د خلاصېدو توان او مجال يې نه وي، نو لنډۍ هم په همدې دوو لنډو بندونو کې ډېر لوي مفهوم او مضمون ځايوي چې اغېز يې خورا زيات دی، د همدې تاثير له مخې يې لنډۍ بولي.
مسره: مسره د يوې تېرې تورې نوم دی چې په مصر کې جوړېدله او د پخوا وختو په جګړو کې خورا موثره وسله وه چې پښتنو ورڅخه زياته استفاده کوله، د تاثير له مخې لنډۍ ته مسره هم وايي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټپه: ټپه له ټپ (زخم) څخه اخیستل شوې ده، څنګه چې ټپ پر انسان اثر کوي همداسې لنډۍ هم پر اورېدونکي اغېز کوي، نو ځکه لنډۍ ته ټپه هم ویل کېږي.
د لنډۍ شروع، شمېر او شاعر معلوم نه دی، مګر په ټول ولس پورې مربوط شعر دی. د پښتو ګرامر لیکوال لیکي چې: ((ټول په دې په یوه خوله دي چې د پښتو لنډۍ، سروکي،... د ویدي سندرو پیل دی خو څوک په هغې پسې نه دي ګرځېدلي.)) ویل کېږي چې لنډۍ له ویدي سندرو سره پیل شوي دي چې لږ تر لږه څلورنیم یا پینځه زره کلونو ته یې عمر رسېږي.

سپوږمیه سر وهه راخېږه
یار مې د ګلو لو کوي ګوتې رېبینه

دا هغه زړه لنډۍ ده چې عمر یې زرګونو کلونو ته رسېږي. ښاغلي حبیب الله رفیع د یوه بهرني څېړونکي (جون زانولسونیو) له خولې د پورتنۍ لنډۍ په هکله وایي چې: ((دا د هغه وخت لنډۍ ده چې اریایان به د شپې له خوا د (سوما) د بوټي د لو کولو لپاره غره ته تلل او بیا به انتظار وو تر څو د څوارلسمې سپوږمۍ (د څوارلسمې شپې سپوږمۍ) راوخېږي او دوی د سوما بوټی لو کړي، ځکه که دا په لمر کې لو شوی وای شیره یې خرابېدله، نو دوی به د سپوږمۍ د شپې انتظار ویست او ټول به راټول وو بیا به یې ددې بوټي لو کاوه او له هغه به یې شیره ایستله، له هغه به یې مشروب جوړول چې دوی ته ډېر مقدس وو او له هغو به یې استفاده کوله. دا لنډۍ یا تر څوارلسم (د څوارلسمې شپې) وړاندې ویل شوې یا په داسې ځای

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې ویل شوي چې غرونه لوړ دي او سپوږمۍ ژر نه راخېږي یا هر څه چې دي د مینې له خوا دا لنډۍ ورته ویل شوې ده.)) نوموړی دوام ورکوي چې:

مازیګری دی ښېرې مه کړه

ته به د ناز ښېرې کوې رښتیا به شینه

دا د لمر پالنې د وخت لنډۍ ده، کله به چې لمر لویده نو په دې وخت کې به لمرپالونکو عبادت کاوه دوی باور درلود چې په دې وخت کې هره دوعا قبلېږي، نو پر همدې اساس ګوري چې مینه (معشوقه) ښېرې کوي او هلته مازیګر دی، نو وایي چې: مازیګری دی ښېری مه کړه، ته به د ناز ښېرې کوې رښتیا به شینه. دا دواړه زړې لنډۍ دي مګر یقیناً کلمې یې بدلې شوې دي، ځکه د هغه وخت د کلمو په استعمالولو سره اوس څوک پوهېدی نه شي، نو د وخت په بدلېدو سره کلمات هم اوسني حالت ته رارسېدلي دي، خو یوازې فکر او مطلب یې تر دې دمه رالېږدېدلي دي.))

په لنډه توګه ویلای شو چې د لنډیو شاعر معلوم نه دی، مګر د شاعرانو له زړونو نه راوتې دي او د خلکو د پراخو پرګنو پر زړونو یې چنګ وهلی دی. له یوې سینې نه بلې سینې ته او له یوه نسل څخه بل نسل ته یې انتقال کړی دی، لنډۍ ژوندۍ دي او د تل لپاره به ژوندۍ پاتې شي، ځکه دا د ولس شعر دی او په ولس پورې اړه لري او همدا ولس یې، تر څو چې دا نړۍ نړۍ ده د تل لپاره ژوندۍ ساتي.

لکه چې معلومه ده د لنډۍ اساسي موضوع انسان او د هغه چاپېریال دی او هر څه چې په انسان پورې اړه لري د ټولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

خصوصیاتو سره یې په ساده، روانه، ښایسته او ظریفانه بڼه بیانوي، پر همدې اساس د حقیقتونو او خیالونو د مینې او محبت د عشق او وفا د دیدنونو او وصلت د حماسو، ننګ، غیرت، مېړانې، زړورتیا او ځان تېرېدنې همدارنګه د بې غیرتۍ، پېغور، موزیتوب، غم، غماز، هجران د سختیو او محرومیتونو د هیلو او نا هیلیو د وفا او بې وفایۍ د باور او بې باوریو د توبو او تشبهاتو، لنډه دا چې د ژوندانه له ټولو برخو څخه بحث کوي او هغه څه چې د انسان په محیط او ماحول کې قرار لري او راڅرګند پړي، هغه هم ورڅخه پټ نه پاتې کېږي لکه غرونه، سیندونه، سېلابونه، باغونه، ګل، بلبل، سپوږمۍ، باد، باران، تندر، ستوري او اسمان او په خاصه توګه ګودر، مازیګر، چنارونه او نور.

په لنډیو کې ښځو ته ځانګړې او مهم ځای ورکړل شوی دی او همدا یې وجه ده چې د ښځو په وجود کې زلفې، وربل، بانه، وروځې، مړاوې او تورې سترګې، شونډې، اننګې، زنه، غاړه، قد، موسکا، په ناز کتل او تلل، خالونه، ټیک، پېزوان، چارګل... زیات ستایل کېږي او له بلې خوا نرینه چې د سکې بل مخ دی، هم په خاصو الفاظو ستایل او رټل کېږي. که نرینه پښتونولي او افغاني ارزښتونو ته په درنه سترګه وګوري او عمل پرې وکړي، نو هغه ستایل کېږي، لکه:

جانان مې سر په وطن کېښود

پـه تار د زلفو به کفن ورته ګنډمه

نن په خیبر د زلمو جنګ دی

خوشاله پاڅه چې مغول راغلي دینه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اکبر خان غازي په توره
وطن رڼا شو دښمنان په ماتې ځينه
دا هره مور به زامن راوړي
د احمدشاه په شان به لړ لړ پيداشينه
د توريالي اکبر له برمه
ځوانان د ننګ تورې وهي سر ورکوينه
د هندوستان پيرنګۍ ژاړي
که ژېړ ايوب په دنيا و کونډې به شونه

او چا چې پښتونولۍ ته شا کړې ده، هغه رټل شوي او رټل کېږي، لکه جنګ ځخه تېښته، موزيتوب.

عالمه راشۍ مخ راتور کړئ
ما د بې ننګو ياري کړه وشرمېدمه
جانان له جنګه په شا راغی
په پرونۍ ورکړې خوله ښپېمانه شومه
موزي په مينه څه پوهېږي
په نس يې مور کړه تر سهار کوي خوبونه
خدايه بې ننګه اولاد ورک کړې
چې ننګ ناموس د مور او پلار بربادوينه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره له دې چې د لنډيو عمر معلوم نه دی مګر له ځينو لنډيو څخه د لنډۍ عصر او زمان (نه دقيق تاريخ) چې په محيط او ماحول کې لـه خاصو پېښو او تغيراتو سره تړاو لري، معلومېدی شي، لکه:

د مومن خان چيغه شوه پورته
د شيرينو شرط به په سربلندې ګټمه
چې رامدادخان دې وويشتلو
نامرده نه کړې پښتانه داسې کارونه
مومن په جګه غونډۍ کېږدی
چې بوره مور يې هر سهار زيارت کوينه

په پورتنيو لنډيو کې د مومن خان، رامداد خان لـه يادولو څخه د لنډيو عصر يا زمان معلومېدی شي، خو دقيق تاريخ يې نه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغوني ادب کې سیاسي څېرې

۱- امیر کروړ د جهان پهلوان:

امیر کروړ سوري چې په جهان پهلوان یې شهرت موندلی دی، د دویمې هجري قمري پېړۍ د اولې دورې شاعر دی. امیر کروړ د امیر پولاد سوري زوی دی او امیر پولاد په غور کې د ملک شنسب له زامنو څخه و، چې غور کې یې پاچاهي کوله.

امیر کروړ پر (۱۳۹هـ.ق) د غور په مندیش کې پاچا شو، دی یو تکړه، غښتلی، کلک او مضبوط سړی و، په یو تن به له سلو تنو سره جنګېده، نو ځکه کروړ او جهان پهلوان بلل کېده او د پښتو ژبې یو تکړه او زبردست شاعر تېر شوی دی.

امیر کروړ پر (۱۵۴هـ.ق) کال د فوشنج په جنګ کې وفات شوی دی.

۲- نصر لودي:

نصر لودي د شیخ حمید لودي زوی، د لودیانو دویم حکمران و، د (۳۹۰هـ.ق) په شاوخوا کې یې حکومت کاوه، دی تر حمید وروسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هغه پرځای کېناست چې په ملتان کې دده واکمني د سند تر غاړو او د سليمان تر غره پورې رسېده او د پښتو ژبې شاعر هم و.

۳- شيخ رضی:

شيخ رضی د شيخ حميد لودي وراره دی چې شيخ حميد څخه وروسته د (۳۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې حکمران او په اخبار اللودي کې د حميد لودي په وينا د پښتو ژبې له شاعرانو څخه و، چې د حميد لودي په وخت کې يې د افغانانو په غرو (سليمان غره) کې د اسلام تبليغ کاوه.

۴- سلطان شهاب الدين غوري:

سلطان شهاب الدين د خپل ورور سلطان غياث الدين تر مړينې وروسته پاچا شو او دی د خپل ورور په وخت کې د لښکر مشر و او د غياث الدين د وخت ډېرې کاميابۍ او بري د هغه په وسيله ترلاسه شوي وو. دده په زمانه کې د غوريانو پاچاهي د شمال له خوا تر خوارزم او ماورالنهر او په هند کې د هند په لويو برخو کې جاري وه. دا لوی پاچا پر (۲۰۲هـ.ق) کال د اباسين په غاړه د هند د اړو دوړو کرارولو لپاره هغې خواته روان شوی و، د يوه ناپېژندل شوي سړي له خوا ووژل شو.

۵- سلطان محمود غزنوي:

د سبکتګين تر مړينې (۳۸۹-۴۲۱هـ) وروسته د هغه له وصيت سره سم اسمعيل د سبکتګين کوچنی زوی پر تخت کېناست. په دې وخت کې محمود د خراسان حاکم و. کله چې سلطان محمود د خپل پلار له مرګه او د ورور له پاچاهۍ خبر شو، له اسمعيل څخه يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وغوښتل چې له حکومت څخه لاس واخلي او دغه چارې ده ته وسپارې، خو اسمعیل مخالفت وکړ په نتیجه کې د لږ اخ و ډب څخه وروسته اسمعیل د غزني په شاوخوا کې ماتې وکړه او غزني د محمود لاس ته ورغی.

محمود پر (۹۹۸م) کال د غزني پر تخت کېناست، محمود د سیستان علاقه ونیوله او د بغداد د خلافت له خوا په رسمیت وپېژندل شو او د یمین الدوله لقب ورکړل شو. سلطان محمود غزنوي (۱۷) ځلې پر هندوستان یرغل کړی دی او د سلطان محمود لویه جګړه د سومنات جګړه ده، چې پر (۴۱۲هـ) کل پېښه شوې ده.

۲ - سلطان بهلول لودي:

سلطان د ملک کالاشا هوخېل لودي زوی دی پر (۸۱۴هـ.ق) کال د ملتان په کمانګرانو کې دنیا ته راغی، د ځوانۍ په وخت کې سپاهي و، بیا ملک شو، سوداګرۍ ته یې مخه کړه او د خپل لیاقت، مهارت او بهادرۍ په وجه د ډیلي پاچاهۍ ته ورسېده. ډیلی، پاني پت، دیبالپور، لاهور، هاني، حصار، جونپور، بهرایچ، ناګور او د ملتان تر څنډو پورې هندي ځمکې ټولې د ده په پاچاهۍ کې شاملې وې. د تاریخ داودي له وینا سره سم سلطان بهلول لودي پر (۸۵۰هـ.ق) کال د ربیع الاول د میاشتې پر اوولسمه نېټه په هندوستان کې پاچا شو او تر (۴۴) کاله پاچاهۍ وروسته پر (۸۹۴هـ.ق) کال د هندوستان د عالیګړ د ضلعې د جلالې په قصبه کې وفات شو. سلطان بهلول لودي د هندوستان عادل او عالم پاچا و چې په دربار کې به یې شاعران او عالمان پالل او خپله هم د پښتو ژبې شاعر و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- شیخ اسعد سوري:

په پټه خزانه کې راغلي دي: ((شیخ کته په لرغوني پښتانه کې له تاریخ سوري هسې نقل کا چې اسعد سوري په غور کې اوسېده او هلته سوري خاندان په پاچاهۍ کې ډېر عزتمند و، شیخ اسعد د محمد زوی و چې پر (۴۲۵هـ.ق) کال په بغنین کې وفات شو، شیخ اسعد سوري ډېر ښه اشعار ویل، نقل کا چې سلطان محمود غزنوي پر غور باندې د امیر محمد سوري سره جګړه وکړه او په اهنګرانو کې یې محصور کا په دې وخت شیخ اسعد هم د اهنګرانو په کوټ کې و هغه وخت چې سلطان محمود امیر محمد سوري ونیو او بندي یې غزني ته بوت، نو امیر محمد سوري چې خورا زړور او عادل او ضابط امیر و، له غیرته په بند کې مړ شو او شیخ اسعد چې دوست و د امیر محمد سوري پر مرګ یې ساندې وویلې.))

پر پورتنیو سیاسي او فرهنګي شخصیتونو سربېره ګڼ شمېر نور سیاسي شخصیتونه هم په لرغوني دوره کې تېر شوي چې په مستقیم ډول یې پر پښتو ژبې او ادب خپل خپل تاثیرات پرې ایښي دي، خو ما یې هغه ډېر مشهور او مطرح کسان د بېلګې په توګه دلته معرفي کړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغونې ادبي دوره کې قطعه

قطعه په هغو فورمونو کې شمېرلی شو، چې له عربي ژبې څخه په دريیمه هجري پېړۍ کې پښتو ته راغلی او په پښتو شاعرۍ کې اوډل شوې ده.
قطعه لکه د څلوريزې (رباعي) په څېر څلور مسرې لري، خو له رباعي سره يې توپير دادی، چې په رباعي کې لومړی بيت مقفی وي، يانې دواړه مسرې يې قافيه لرونکې وي او د يو شان قافيې پيروي کوي او د دويم بيت دويمه مسره ورسره هم قافيه وي. په قطعه کې د لومړي بيت لومړۍ مسره او د دويم بيت لومړۍ مسره له قافيې څخه ازادې وي او د دواړو بيتونو دويمې مسرې په خپل منځ کې يوشان قافيه جوړوي، خو بل پلو ځينې کسان بيا دا دوه بېلابېل فورمونه يو له بل سره مغالطه کوي، قطعې ته څلوريزه او څلوريزې ته قطعه وايي. دوی په دې کې تېروتنه کوي چې دواړه يوشان دي، د دواړو مسرو شمېر يو برابر دی، خو د رباعي يا څلوريزې دواړه بيتونه ضرور مقفی وي يانې د سر دواړه مسرې يې يوشان قافيه لري، خو د قطعې لومړی بيت بيا يو شان قافيه نه لري، البته د لومړي بيت دويمه مسره او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دويم بيت دويمه مسره په قافيه کې يو شان دي. همدارنګه د اهنګ له پلوه هم دواړه شعري فورمونه توپير لري.

قطعه په دوه ډوله ده:

۱ - هغه قطعه چې رديف نه لري

۲ - هغه قطعه چې رديف لري

دا چې موضوع پر لرغونې دوره څرخېږي، نو غواړم چې دلته د لرغونې دورې ځينې قطعې يا پارکي ستاسو په چوپړ کې وړاندې کړم او خپل بحث به هم ورباندې وکړم.

د اسلامي عصر په درېيمه او څلورمه پېړۍ کې د دې سيمې د دوو شاعرانو پارکي چې له پښتو تذکرو څخه لاسته راغلي دي، چې يو يې شيخ اسمعيل دی چې د ده دوه پارکي زموږ په لاس کې دي يو يې په تذکرة الاولیا او بل يې په پټې خزانې کې خوندي دی.

د شيخ اسمعيل هغه دوه پارکي دادي:

تښته وکړه له ابليسه چې ابليس لعين ښکاره سي
هلته ورکه پلوشه سي تول نړۍ توره تياره سي
سړی وران سي له ابليسه غوڅ د پس په کټاره سي
که هر چا ابليس خرڅ کړ نو يې هله ننداره سي
که سړی ابليس ته پړ سو نو پر کور د وير ناره سي

که څه هم دا پارکی د وزن له پلوه کومه ستونزه نه لري، خو د قطعې اصلي جوړښت سره يو څه توپير لري. د دويم بيت لومړۍ مسره بايد د لومړي بيت د دويمې مسرې له قافيې سره يو شان نه وای، يوازنۍ ستونزه په کې همدا ده چې له قطعې اصلي جوړښت سره مطابقت نه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلیمان ماکو په تذکرة الاؤلیا کې د بختیار یو پاړکی خوندي کړی چې دلته یې تاسو ته وړاندې کوم:

ویـــر مـــې زړه ســـوری کـــړ
راتـــــــه وګـــــوره ملــــــوکې
پـــــه بېلتـــــون کــــې دې وباســـم
لـــــه خوږمنـــــه زړګـــــی کـــــوکې

×××

د بېلتـــــون اورونـــــه بـــــل دي
هـــــر ګـــړی مـــې زړګـــی ســـوځي
لېـــــونی یمـــــه د مینـــــې
ســـــوځم زه لکـــــه پلــــــوځې

×××

غورېـــــدلی دې اوربـــــــل دی
اور زمــــا پـــــه زړګـــــی بـــــل دی
زه بختیـــــار خـــــاورې ایـــــرې ســـوم
پـــــه اوری ســـوی مـــې ګوګـــل دی
راتـــــــه ګــــــوره ملــــــوکې
راتـــــــه وګــــــوره ملــــــوکې

دلته د دې شعر لومړي دوه بندونه قطعې ته ورته دي، که له ټول شعر پرته یې په مستقل ډول ولولې، نو د قطعې شکل درکوي.

د کسې د غره په لمنو کې د پښتو د لومړنیو شاعرانو ایجاد شوي پاړکي د خپلو جوړښتي خصوصیاتو له مخې د پښتو لرغونو سندرو په جمله کې راځي، خو د شیخ بختیار پاړکی یا سندره چې عشقي سندره ګڼل کېږي، د سر لومړی او دویم بند یې د قطعې خصوصیات لري، ځکه چې د هر بند دویمه او څلورمه مسره یې په خپل منځ کې همقافیه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغوني ادب کې د مثنوي ارزونه

په دې لیکنه کې د مثنوي له ارزونې څخه زموږ موخه د هغې د ارزښت معلومول دي. یانې د مثنوي ښه ارځونه او نیمګړتیاوې څېړو. لومړی باید پر مثنوي پوه شو چې مثنوي څه ته وایي.

مثنوي: هغه شعري فورم دی، چې له عربي څخه پښتو ته راغلی دی، هر بیت یې ځانته ځانګړې قافیه لري، یانې دوه مسرې په خپل منځ کې سره هم قافیه وي او ردیف په هر بیت کې اختیاري دی. کېدی شي چې ځینې بیتونه ردیفونه ولري او ځینې یې ونه لري، د هر بیت د مسرو شمېر یې په خپل منځ کې سره مساوي دي، خو د ټولو بیتونو د مسرو د څپو شمېر یې د یو یا دوه څپو په شمېر توپیر او بدلون موندلای شي. البته تر اکبر زمینداوري دمخه مثنوي ته ورته شعرونه وو، خو بشپړه مثنوي اکبرزمینداوري لیکلې ده.

دلته یې د مثنوي څو بیتونه را اخلو:

زه عاشق یم یار هم نیز
نور څه نه لرو تمیز

(c) ketabton.com: The Digital Library

یــو پــر بلــه عاشــقان یــو
پـه خپـل عشـق کې صادقان یـو
یـو پـر بـل پسـې رنځـور یـو
چـې نـږدې نـه یـو مهجـور یـو
عشـق کـه ښـه دی کـه بـلا دی
پیـــداکړی زمـــوږ مـــولادی

په پورتنیو بیتونو کې اول بیت ردیف نه لري او دوه نور یې لري. په لرغوني ادب کې د مثنوي ځینې ځانګړنې دادي.
۱- زاړه ویونه لري ۲- زړه پانګه په کې پاتې ده.
۳- پښتو یې سوچه ده ۴- د پردیو ژبو اغېز په کې کم دی یا هېڅ نه شته. ۵- ویاړنه او افتخار په کې موجود دی. ۶- عشق او دوستي په کې ښکاري. ۷- ټولنیزه مینه او محبت په کې لیدل کېږي.
تر اکبر زمینداور وروسته زرغون خان نورزي مثنوي لیکلې:

ساقي راشه پیاله راکړه مرور یار مې پخلا کړه

د نورو بېلګو په توګه د بابوجان بابي او د بي بي نېکبختې مثنوي هم یادولای شو.
د بابوجان بابي مثنوي:

عشق یو هسې توریالی دی چې په هر ځای یې بری دی
عشق اور هسې سوزان دی چې سوځلی یې جهان دی

د بي بي نېکبختې مثنوي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په زړه ښاد شې ای مومنه په ظاهر په باطن سپينه
ظاهر زهد په اخلاص کړه په زړه ټينګ شه له يقينه

اخځونه

١- خوشال په خپل ايډيال، محمد اسمعيل يون.
٢- پټه خزانه، محمد هوتک، دويم چاپ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هند لودي واکمنان او پښتو لرغونی ادب

لودي قبیله د پښتنو د مشهورو اونومیالیو قبیلو له جملې څخه ده چې دهند په ملتان یا ختیزه پښتونخوا کې یې استوګنه کوله. دنوموړي کورنۍ دنسب په هکله تاریخ پوهانو مختلفې نظریې ورکړې دي، دځینو تاریخ پوهانو په اند لودي کورنۍ دمتوزي پښتنو له جملې څخه ده اومتو بي بي دبیټ نیکه لوراودشاحسین مېرمن وه. متوبي بي دوه زامن درلودل چې دابراهیم اوغلجي په نومونو یادېدل چې تر دې وروسته بیا په لودیانو باندې مشهورشول.

دلودي کورنۍ نورې ځانګې له سیاڼي، نیازي، پرانګي، لواڼي، دوتاڼي، سوري اومروتو څخه عبارت دي.ددې کورنۍ لومړنی پاچا سلطان حمید لودي نومیده چې د(۳۷۰هـ ق) په شاوخوا کې دلاهور اوپنجاب دراجا له خواقدرت ته ورسېد چې دواک سیمه یې دملتان شمال لورته دپښتونخواځینې سیمې ترلغمانه پورې اوپه سهیل کې دپنجاب یوشمېرسیمې وې چې پلازمېنه یې ملتان و. سلطان حمید لودي چې یوزړوراوپښتون سړی و

(c) ketabton.com: The Digital Library

اودهمدې زړورتیا اوپښتونولی له املـه یې له راجا سره پر جیپال باندې د لویدیځ له لورې دبریدونو مخنیوی کاوه.
سلطان حمید لودي په داسې وخت کې واک ته ورسېد چې په پښتونخوا کې دغزنوي کورنی پاچاهان د واک پر گدۍ ناست وو اوځوځلې په جگړوکې هم ورسره ښکېل شوي دي. مگرکله چې سبکتگین دواک چارې په لاس کې واخیستې نوحمید لودي ورسره سوله وکړه.
تر سلطان حمید لودي وروسته دده زوی نصر پاچا شوکله چې نصرمړشونوپر ځای یې داود قدرت ته ورسېد ،چې په دې وخت سلطان محمود غزنوي په غزني کې پاچاهي کوله چې له داودسره یې په (۳۹۵ـ۳۹۶هـق) کې جگړه وکړه اوپه(۴۰۱هـق) کې یې داود ونیواوغزني ته یې راوست اوبندي یې کړ چې هلته وفات شو.
دې سره دلودیانودپاچاهي لمن ټوله شوه.مگر په (۸۵۵هـق) یـانې څلورنیمې پېړۍ وروسته لودیان یوځل بیا په هند کې قدرت ته ورسیدل.ابوالمظفربهلول شاه یوځل بیاد لودي کورنی نوم راژوندي کړ اودپښتنوحکومت یې په هندکې جوړ کړ، دده تر مړینې وروسته سلطان سکندرلودي اوبیا سلطان ابراهیم لودي پر هند باندې حکومتونه کړي دي.
لودي کورنی نه یوازې یوه شاهي کورنی وه بلکې دپښتوادب پرمختگ لپاره یې هم دقدروړخدمتونه کړي دي.که څه هم داکورنی له خپل ټاټوبي یانې پښتونخوا څخه لرې اوسېدله،

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوبیاهم دوی پښتني فرهنګ، ژبه، دود او دستورهېرنه کړل، ددې کورنۍ ځینوشاهانودشاهي تاج ترڅنګ دادب تاج هم پر سر ایښی و، خپله یې هم شعرونه ویل اوپه دربارکې به یې ادبي مشاعرې او غونډې جوړولې.

ددې لپاره چې دلودي کورنۍ له دې شخصیتونوسره بلدتیا پیداکړو نوددغوشاعرانولنډه پېژندنه(بیوګرافی)او دشعرنمونې تاسې ته وړاندې کوو.

الف: شیخ رضی لودي اونصرلودی:

دلودي کورنۍ دمشهوروشاعرانوله جملې څخه دي، شیخ رضی دحمیدورار اونصریې زوی و، چې ددوی له جملې څخه نصرلودي دخپل پلار تر مړینې وروسته پاچاهۍ ته هم رسېدلی دی.

دشیخ رضی احوال پټې خزانې په لاندې ډول ذکر کړي دي ((پوه سه پدی چی کامران خان ابن سدوخان په ښهرصفا کی په سنه (۱۰۳۸) هجری کې یو کتاب وکیښ چی (کلید کامراني) نومېږی په دې کتاب کې کامران له کتابه دشیخ احمد بن سعید الودي چې په سنه (۶۸۶) هجري کښلی دی او نوم یې (اعلام الوزی فی اخبارلودی) دی هسی نقل کا: چی شیخ رضی لودي دشیخ حمید لودي وراره وه، شیخ رضی یو کلک اومعتقد مسلمان و له همدی امله دی داسلام ددین دخپرولولپاره پښتونخوا ته ولاړ، دوه کاله یی هلته تېرکړه اوډېرخلک یی داسلام په سپېڅلي دین باندې مشرف کړل نصرلودي چې کله دخپل پلارله

(c) ketabton.com: The Digital Library

مړینې څخه وروسته په تخت کېناست نو موړی د ملاحده له استازو سره اړیکې ټینګې کړې او دهغوی سره به کېناست او بلاخره له دوی څخه یې د اسماعیلیې فرقې عقاید زده کړل او ملحد شو.

شیخ رضی چې کله له دې پېښې څخه خبر شو نو له پښتو نخوا څخه یې نصرلودي ته دا لاندې پاړکی را ولېږه:

دالحاد په لــوردې ترپلـــل
ګــروه دې زمونږ وکـــوراوه
مــونږرونلې پـــه زیـارنـــه
تاپـــه توروتـــوراوه
لرغونـــولې ګروهېـــدلې
چـــې دې ګوښـــې اړاوه
هغـــه ګـــروه دی اوس اړه کـــړه
چـــې پلـــرو دې رڼـــاوه
لـــودي ستاپه نامـــه سپک شـــو
کـــه هرڅومودرنـــاوه
نصـــره نـــه مـــوېې لـــه کهالـــه
لـــودي نـــه یـــې پـــه کـــاوه
زمـــونږ رغـــا ده ســـتاله ګروهـــه
د ورځ لـــوی پـــه رغـــاوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې نصرلودي داخبرې واورېدې نوله دې خبرې څخه يې انکار وکړ چې ګڼې دی ملحد شوی دی نودشيخ په ځواب کې يې دالاندې پاړکې وويل.

دالحادپه تورتورن سوم زه لرغون خوملحد نه يم
زما دښنه هسې توررا کړي که ملحد يم د دښنه يم
له اسلامه نه ترپلمه تورانو څخه په ترپله

يـــــــــــــم

ګروه مې هغه لرغونی ده اوس هم کرور په لرغونه يم
داسلام په هسک به ځلم وتورانوتـــه تيـــاره يـــم
دلودي ځوی سنتي يم دحميد له لور کهاله يم
تورانی دښمن چې وايي زه له ګروه په اړه يم
دای تورتاسې دروهوي زه مومن ستاسې په تله

يـــــــــــــم

ددښنو وينـاوې مغـړه زه لودي يمه څوزه يم.

که چېرې مونږ دنصرلودي اوشيخ رضي لودې اشعاروته متوجه شو نودااشعاردشکل له مخې دغزل بڼه لري البته هغه غزلونه دي چې مطلع نه لري. دمحتوا له مخې دینې بڼه لري همدارنګه یو څه قافيوي نيمګړتياوې هم لري يوه بله ځانګړتيا يې داده چې د عربي اوفارسي ژبې له اغېزې څخه خالي ده، د(سنتي، مومن اوالحاد) يو څو کلمې په کې عربي دي اونورټول سوچه پښتو لغاتونه دي چې ځينې يې اوس له منځه تللي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب : سلطان بهلول لودي :

کله چې پر (۴۰۱ هـ. ق) کال د سلطان محمود غزنوي له خوا د لودي کورنی پاچاهي له منځه یووړل شوه، نو تر(۴۵۰) کلونو پورې دلودیانونوم په هندکې کم اوریدل کېده. مګرد سلطان بهلول لودي په راتلوسره دلودي کورنی نوم یوځل بیا راژوندی شو. د پښتو ژبې باوري سرچینه پټه خزانه دبهلول لودي په هکله لیکي:((په مخزن افغاني کې نعمت الله هسې کښلي دي چې ملک بهلول دملک کالازوی و په هندوستان کې یې دسلطنت لوا هسکه کړه اودغه ملک له لودي طایفې څخه و له ډېرې زمانې دې لودي ټبرسلطنت کاپه هندکې ملک بهلول په سرهند د اسلام خان تر وفات راهیسې استقلال وموند او تر جنګو په وروسته یې پر ډهلي خطبه او سکه ووهله پانی پت او لاهور او هانسي او حصار او ناګور یې د ملتان تر څنډو پورې ونیول او د هندوانو د راجګانو سره سخت جنګونه وکړل اواته دیرش کاله یې په هندوستان سلطنت وکا)).

بهلول لودي اصلا شاهوخېل دی دده مور اوپلار دملتان په کمانګران سیمه کې اوسېدل پر (۸۱۴ه ق) کال د بهلول په مور باندې کوټه راړنګه شوه چې موریې مړه شوه اودی دمور له مرګ څخه ژوښبې مخکې پیدا شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په(۸۲۱)هـ ق کال کې د بهلول تره سلام خان، چې د سرهند حاکم ود بهلول له پلار څخه پرته چې دملتان د دوروالې د سیمې حاکم و نور ټول ورونه سرهند ته وروغوښتل.

کله چې د بهلول پلار د نیازیو سره په یوه جګړه کې ووژل شو نو سلام خان بهلول هم سرهند ته وروغوښت او هلته یې له خپل تره سره د ژوند شپې اوورځې سبا کولې، بهلول په کوچنیتوب کې هم هوښیار، پوه اوځیرک و له همدې امله دده تره هم ډېره پاملرنه کوله او په خورا مینه یې را لوی کړ.

کله چې سلام خان وفات شو نو ملک بهلول په (۸۵۵هـ ق) کال کې پاچاهي ته ورسېد ، ده لومړی په هند کې خواره واره پښتانه سره یوموټی کړل اود خپلو پښتنو ورونو په مرسته یې په هند کې یې ډېرفتوحات وکړل بلاخره په (۸۹۴هـ ق) کال کې یې له دې فاني نړۍ څخه سترګې پټې کړې.

سلطان بهلول لودي د پښتو ژبې یو تکړه شاعرهم و، له ادیبانو اوشاعرانو سره یې زیاته مینه درلوده، دده په دربار کې به هر وخت ادبي مشاعرې اوغونډې جوړېدې.

دده دربار یو مشهورشاعر اوادیب چې خلیل خان نیازی نومېده سلطان ته په یوه څلوریزه کې داسې خطاب کوي.

خړې وربخې ژاړي له پاسه کویله غږ کا بېلتون له لاسه
یه هغه لوني ګوهرپه خول ستا دامرحبا کا ستا زمونږ مواسه

ددې څلوریزې په ځواب کې سلطان بهلول دا لاندې څلوریزه ورته وویله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملک به زرغون کړم په ورکړه راسه   ګوره وربخې د داد له پاسه
خول مې دعدل په درو روڼ دی   جهان به زیب مومي زما له لاسه

دسلطان بهلول لودي همدغه یوه څلوریزه پته خزانې تر مونږ پورې رارسولې ده اودده نور اثار په واک کې نه لرو.

ج:علي سرورلودی:

اوس هم دلودي کورنۍ یوبل ادیب،شاعر اوصوفي تاسې ته درپېژنو:

نوموړی شیخ هم دشاهوخېلو له ټبر څخه دی او د(۹۶۰)ه ق کال په شا او خوا کې یې ژوند کا وه.شیخ علي سرور یو لوی شیخ او روحاني شخصیت و دتدریس حلقه یې هم درلوده اوزیات مریدان یې وو.

نوموړی شیخ شاعر هم وچې دیني اوعرفاني شعرونه به یې ویل، موږ دلته دده یو شعر تاسو ته وړاندې کوو.

غزل

محبت پیاله مې نوش کړه په مجاز کې
دحق نور وینم په سترګو دایاز کې
درست وطن راته دریاب شو بې دیدنه
دید مې نه شي مګر خدای مې سبب ساز کې
که زه مړ شم هم له ګوره کړم سر پورته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ناګهـــان چــې مــې دلبــر پورتــه اواز کــې
کـه مـې سـرغوڅ درقىـب پـه تېـره تېـغ شـي
هـم بـه ځـم کـه دلبـر غوښـت پـه مهـر ونـاز کـې
زه وىـــار مـــداماً ناســـت ىولـــه بلـــه
پرغمـــاز دى بـــارى کـــانى دغـــم ســـازکې
ګـــران بېلتـــون بـــه دهغـــو مىنـــو وىنـــه
چـې تـل ناسـت وي پـه خلـوت کـې سـره راز کـې
اې (سـروره) غمـــازان ســـوه بـــې حســـابه
پـاک الله دې صـورت تـش بـې مغـزه پىـاز کـې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغوني ادب کې عشقي روحيه

له استاد څخه په مننې چې موږ ته يې دا وخت راکړ، تر څو د خپلې ژبې د لرغونتوب په اړه معلومات ترلاسه کړو، په دې برخه کې څېړنه وکړو، په راتلونکي کې ددې جوګه شو، چې خپلې ژبې ته خدمت وکړو او خپله ژبه د نورو پرمختللو ژبو په کتار کې ځای کړو. کوم معلومات چې ما ددې موضوع په اړه وړاندې کړي، کېدی شي هغه ډېر کم، املايي او انشايي غلطي هم له ځان سره ولري، خو زه ددغو نيمګړتياوو ښښنه غواړم.

د پښتو د لرغونو ادبياتو په لاسته راغلو نمونو کې موږ د شپږمې هجري پېړۍ په دوران کې ځيني داسې نمونې هم ترلاسه کوو، چې په هغو کې يوه سپېڅلې خو سوځنده مينه انګازې کوي.

د دغسې اورنيو عشقي احساساتو لرونکې ادبي نمونې موږ ته يوه د سليمان ماکو له تذکرة الاوليا او بله له پټې خزانې څخه ترلاسه شوې دي، چې په لاندې ډول به پرې خبرې وکړو.

له دغسې سندرو څخه يوه سندره د شيخ تيمن کاکړ ده، دا سړی د سلطان علاوالدين حسين سام معاصرو او د (۵۵۰هـ.ق) کال شاوخوا يې د ژوند زمانه وه. دی په ږوب او د پخواني غور د کجران

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سیمو کې اوسېدلی دی. دده یوه سندره د پټې خزانې مولف رانقل کړې ده چې دلته یې وړاندې کوم.

ګهیځ رڼا د لمر خپره سوه
زما پر کور د ویر ناره سوه
د بېلتون ورځ توره تیاره سوه
ړغ سو ناڅاپه چې بېلتون راغی
زړه مې له دې ویرنې شین دی
په ژړا ژاړم څه ناورین دی
زرغون په اوښو مې سادین دی
په نول نولېږم چې تا خون راغی
نه به بیا یم نه به بیا راسي
نه به تیاره شپه زما رڼا سي
نه به شهۍ راته پخلا سي
بېلېږي پېر یې اوس د یون راغی
د ښښتن پار دی هېر مې نه کړې
اغلیه مخ چې په یا نه کړې
اور بل دې پرېښووئ واته کړې
پر ما د بل اور کړاوون راغی.

دغه سندرې د هغو بدلو ابتدایي شکلونو ته پاتې کېږي چې په کندهار او ددې سیمې په شاوخوا سیمو کې په خاص شور او جذبه او ځانګړې غاړه ویل کېږي او په دې سیمو کې یې سپرې بدلې بولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شیخ تیمن په دې بدله کې یوه مینه او یوه سپېڅلې پښتنې مینه ځپې وهي او په خورا پرېولو الفاظو کې یې خپله مینه بیان کړې ده، لوستل یې اوس هم پر لوستونکي او اورېدونکي خاص اغېز ښندي.

د پښتو بله عشقي سندره چې تر موږ رارسېدلې ده هغه د قطب الدین بختیار کاکي خوندوره زړه سندره ده. قطب الدین د احمد زوی د موسی لمسی دی، کورنۍ یې له بختیارانو څخه سند ته تللې او د سند په اوج کې اوسېدلې ده. بختیاران د پښتنو یوه ستانه قبیله ده، چې د پښتنو د انسابو په کتابونو کې یې یادونه شوې ده او کورنۍ یې اوس هم په کندهار او د سلیمان د غره په لمنو کې اوسي. قطب الدین پر (۵۸۰هـ.ق) کال زېږېدلی دی، د اسلامي معارفو او عرفان لوی مراتب یې ګټلي وو او په هندوستان کې شهرت ته رسېدلی و. په مرات الافاغنه کې یې قطب الدین بختیار د (قطب افغان) په لقب ستایلی دی.

د قطب الدین بختیار د مړینې کال (۶۳۳ -۶۳۴هـ.ق) د ربیع الاول څلورم ښودل شوی دی. د قطب الدین بختیار کاکي یوه د مینې سندره سلیمان ماکو په تذکرة الاولیا کې راوړې ده چې دلته یې را اخلو:

ویر مې زړه سوری سوری کړ　　　راته وګوره ملوکې
په ببلتون کې دې وباسم　　　له خوږمنه زړګي کوکې
راته وګوره ملوکې
راته وګوره ملوکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بـېلتون اورونـه بـل دي   هر ګړۍ مې زړګی سوځي
لــېونـی یـمه د مـــینې   سـوځـم زه لکـه پېلـوځي
راته وګوره ملوکې
راته وګوره ملوکې
غـوړولـــی دې اوربـــل دی   اور زمـا پـه زړګي بل دی
زه بختیار خاورې ایرې سوم   په اور سوی مې ګوګل دی
راته وګوره ملوکې
راته وګوره ملوکې

د بختیار دا سندره که څه هم ډېره ساده ده، خو د استاد الفت خبره یو موثر شعر او ښه نغمه ده او له یوه خوږمن زړه څخه راوتلې ده.

د پښتو د زړو عشقي سندرو ځانګړنې: د عشق او محبت د دغو دوو زړو ترلاسه شویو پښتو سندرو له مطالعې څخه دا دواړه سندرو ته دغه لاندې خصوصیات ټاکلای شو:

۱- د عشق او محبت دغه دوه سندرې چې شاعران یې په شپږمې پېړۍ کې اوسېدلي او د یوې شاعر حتی د اوومې پېړۍ د لومړۍ نیمایي ډېر کلونه هم ژوندی و، د خپلو شکلي خصوصیاتو له پلوه یوه سندره د پښتو بدلې لومړنی شکل دی، د بدلې دغه ابتدایي ښه موږ ته دا خبره هم راښیي چې زموږ د ولسي شعر د معمولو ژانرونو، لکه بدلې او د چاربیتې د شکل زړی همدا وخت زرغون شوی دی، خو د قطب الدین بختیار کاکي سندره خپل لرغوني شکلي خصوصیات لري او موږ یې په خپلو لرغونو سندرو کې حسابوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- د دغو دواړو سندرو ژبه ډېره ساده او روانه ده، خو ځينې داسې لغات په کې راغلي چې د پښتو په ځينو لهجو کې ښايي موجود وي، خو په عامه پښتو کې نه شته.
۳- په دواړو سندرو کې عشق او مينه بيان شوې ده، دا مينه سوځنده ده، ښايي ځينې خلک يې د يوه معشوق مينه وبولي او ځينې بيا په دې عقيده دي چې په دې سندرو کې د الهي سوځندې مينې انګازې خورې دي، په هر صورت د دواړو ډوله مينې احساس ځنې کېدی شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر کروړ او ملکیار هوتک د شعرونو تاریخي ارزښت

الف- امیر کروړ: امیر کروړو د امیر پولاد سوري زوی دی چې پر (۱۳۹هـ.ق) کال د غور په مندېش کې د واک پر ګدۍ کېناست. امیر کروړ یو تکړه او پهلوان ځوان و چې په یوازې ځان یې له څو تنو سره جګړه کوله، امیرکروړ د خپل واک په موده کې خیسار، کمران، برکوشک، بالشتان او همدارنګه د غور کلاوې د خپل سلطنت تر سیوري لاندې راوستلې. نوموړی د ابو مسلم خراساني خورا کلک ملګری و او په هغه جګړه کې هم ورسره مل و چې له ابوالعباس سفاح او بني امیه سره یې وکړې، امیر هم خپل لښکر د جنګ لپاره ورولېږه په پایله کې د بني امیه کورنۍ ماتې وخوړه او عباسیان بریالي شول، عباسیانو سره یې په نورو جنګونو کې هم همکاري کړې ده.

امیر کروړ واک ته په رسېدو سره د خپل قوم (سوریانو) نوم بیا راژوندی کړ، د خپل قوم لپاره یې هم خدمت وکړ، ده د خپل واک په وخت کې دوه مرکزونه درلودل، چې په ژمي به په مندېش کې او

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اوړي کې به په زمینداور کې مېشت و او هلته يې د ژوند شپې او ورځې تېرولې.
امیر کروړ د دې ترځنګ چې يو تکړه جنګيالی و د پښتو ژبې په شعر کې هم مخکښ و او پښتو اشعار به يې ويل. د پټې خزانې مولف د لرغوني پښتانه چې د شيخ کته تاليف دی د امير کروړ د شعر نمونه تر موږه رارسولې ده چې دلته يې تاسې ته وړاندې کوم.

زه يم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هند و سند و پر تخار او په کابل نسته
بل پر زابل نسته
له ما اتل نسته
غشی د من مې ځي برېښنا پر ميرځمنو باندې
پر ژوبله يونم يرغالم په تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې
له ما اتل نسته
زما د بريو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ په وياړ
د اس له سو مې مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ايوادونه اوجاړ
له ما اتل نسته
زما د تورې تر شپول لاندې دی هرات و جروم
غرج و باميان و تخار بولي نوم زما په ادوم
زه پېژندوی يم په روم
له ما اتل نسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر مروه زما غشي لوني ډاري دښن راځخه
د هـريـرود پـر څنډو څم تبنتي پلن راځخه
رپي زړن راځخه
له ما اتـل نستـه
د زرنج سوبه مې د تورې په مخ سورو کړه
په باداری مې لوړاوی د کول د سور کـړه
ستسر مې تربور وکړه
لــه مـا اتــل نســتـه
خــپلو وګـړو لـره لـور پــېرزوينه کـــوم
دوی په ډاډ ينه ښه بامم ښه يې روزنه کوم
تل يې ودنه کوم
له ما اتل نسته
پر لويو غرو مې وينا درومي نه په ځنډو په تال
نړی زما ده نوم مــې بــولي پــر دريځ ستايوال
په ورځو شپو مياشتو کال
لـــه مـــا اتـــل نـــستـــه

د امير کروړ پورتنی شعر د پښتو لومړنی لاسته راغلی شعر دی چې تر دې دمخه موږ بل شعر په لاس کې نه لرو، البتـه لـه دې څخـه بـه وړانـدې نـور اشـعار هـم موجـود وو، خـو زمـوږ تـر ګوتـو نـه دي رارسېدلي، له دې امله دا لومړنی شعر بلل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا شعر د فخر کولو او ویاړ ښه لري او نوموړي د خپل ځواک، شان و شوکت، مېړانې او خپل قوم ته د خدمت اظهار په کې کړی دی او دا د ده د جنګیالیتوب ښکارندويي کوي.

د شکل او جوړښت له مخې نه د پښتو د ملي نظمونو لکه لنډۍ، چاربیته، بګتۍ... په ډول دی او نه هم له عروضي نظمونو لکه غزل، قصیدې... سره سرخوري نو له همدې امله زموږ پوهانو لکه استاد حبیب الله رفیع دا شعر د پښتو د لرغونو سندرو په جمله کې حساب کړی دی. ددې شعر یوه بله ښېګڼه داده چې ټول لغتونه یې سوچه پښتو دي او د نورو ژبو لغات په کې نه دي کارول شوي، په داسې حال کې چې زموږ په زیاتره لرغونو منظومو او منثورو اثارو کې د عربي او پارسي لغات تر سترګو کېږي، خو بیا هم په دې شعر کې داسې لغات کارول شوي دي چې په اوسنۍ پښتو کې بېخي نه شته او یا هم ډېر کم تر سترګو کېږي چې هغوی هم خپله اصلي بڼه له لاسه ورکړې ده. د امیر کروړ پر دې شعر څه باندې دولس نیم سوه کاله تېرېږي او له تاریخي پلوه دا شعر پښتو ادب ته ډېر زیات ارزښت لري.

ب- ملکیار هوتک: ملکیار هوتک د بابا هوتک زوی او د پارو لمسی دی چې پر (۷۱۵هـ.ق) کال زېږېدلی دی، دده پلار په هغه وخت کې د خپل قوم مشر و، نوموړی یو تکړه، زړور او جنګیالی پښتون و. څرنګه چې مغولو جنګیالیو د پښتنو پر سیمو باندې زیات یرغلونه کړي وو، د دوی پر سیمه یې هم یرغل کړی و او د دوی ترمنځ سخت جنګونه هم پېښ شوي وو، ګڼ شمېر پښتانه او مغول په دې جنګونو کې ووژل شول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې بابا هوتک پر (۷۴۰هـ.ق) کال وفات شو له دې امله چې دی د پلار مشر زوی و، نو د قوم مشرتابه او مسولیت د ملکیار پر غاړه شو. په دغه وخت کې ملکیار (۲۵) کلن زلمی و، ده هم د خپل پلار غوندې د قوم مشري په ښه توګه وکړه، دی یو پیاوړی، باغیرته او واکمن ځوان و، همدارنګه دی یو هېوادپال سړی و. په خپله سیمه یانې سیوری کې یې د کورونو، کاریزونو او نور رغونیز کارونو کې خپل رول ترسره کړ. کله چې مغول له دې کارونو څخه خبر شول، د هغوی وحشي لښکرې دې سیمې ته راغلې او د دې ځای ټوله ابادي یې ویجاړه کړه او دوی هم مرغې او ږوب ته په تللو اړ شول، تر څه مودې وروسته یې له خپلې سیمې څخه مغول بېرته وشړل او مېشت شول.

ملکیار د رزم ترڅنګ د بزم خاوند هم و، د پښتو ژبې یو تکړه شاعر تېر شوی، ډېر خواږه اشعار یې ویلي چې اکثرو یې غنایي او عشقي بڼه درلوده، دده د شعر نمونه په لاندې ډول ده:

ترنک بهېږي ترنک بهېږي غاړې تر غاړې
زما زړګی خو خپل لالی غواړي
که روده روده د ترنک روده خاوند دی وچ کا
چې زړګی مومي زما خپله سوده
که نېز دی نېز دی نېز د بېلتون دی زړه نېزه وړی
په ویر ژړلی په غم زبون دی
که اور دی اور دی په زړه یې اور دی دا اور به وچ کا
د ویر نېزونه بل ډېر په زور دی
نمنځه یوسه سپینې سپوږمیه ورته وایه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې ترنک ټال کړم ستا له خولګیه
که خړو خړو اوبو سوان کړئ ببېل ملکیار دی
پاتې له یار دی سوب یې جانان دی.

که د ملکیار هوتک پورتنۍ سندرې ته په ځیر سره وګورو، نو دا سندره تقریباً عشقي بڼه لري. شاعر د خپلې مینې اظهار په ډېره ښه توګه کړی دی او د شکل له مخې هم د پښتو د لرغونو سندرو له جملې څخه دی، په دې سندره کې شاعر د زمانې او همدارنګه د طبیعت له ناخوالو څخه سر ټکولی دی، چې دده او معشوقې او وصال پر وړاندې خنډ ګرځېدلی دی، چې د ترنک سیند یې د ببېلګې په ډول ویلای شو.
د ملکیار هوتک دا سندره په ډېر خلاص زړه ویل شوې ده، ژبه یې ډېره ساده او روانه ده او د هر لوستونکي لپاره زړه راښکونکې ده. همدارنګه د هنریت خیال هم په کې ساتل شوی دی، نوموړې سندره د هماغه وخت د شرایطو، دود او دستور او همدا ډول د پښتني افکارو نماینده ګي کوي او په ډېر لوړ ذوق سره بیان شوې ده.
د یادولو وړ ده چې د ملکیار هوتک پورتنۍ سندره د پښتو د لرغوني ادب د لړۍ وروستۍ کړۍ ده، چې تر موږ رارسېدلې ده او عشقي یا غنایي مسایلو ته په کې اشاره شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادبیاتو په لرغونې دوره کې نثر

په دې دوره کې نثر لکه څنګه چې باید وای دومره په لاس نه لرو، دا ددې مانا نه لري چې پښتو به په نثر کې اثار نه درلودل، بلکې دا ویلای شو چې پښتو یوه لرغونې ژبه ده، لکه څنګه چې یې په نظم کې ډول ډول اثار درلودلې دي، دغه رنګه به یې په نثر کې هم اثار درلودل او پښتو نثر هم تاریخي ریښې لري، ولې هغه به هم لکه د پښتو نور اثار چې د زمانې ناوړو سېلابونو له ځان سره وړي دي، نثر به هم په دې سېلابونو کې ورک شوی وي. دغه وجه ده چې تر (۲۰۰هـ) څخه دمخه موږ هېڅ کوم کتاب نه لرو، یوازې د هاشم زید السرواني (۲۲۳-۲۹۷هـ) د سالو وږمه کتاب چې په نثر یې لیکلی دی او د هغه هم یوازې نوم راپاتې دی چې دا کتاب د عربي ژبې د شعرونو د فصاحت او بلاغت په بیان کې په پښتو نثر لیکل شوی دی.

د مغولو تر تاړاک (۲۰۰هـ) دمخه د پښتو ژبې ادبي مرکزونه غور، هلمند، ارغنداب او د ترنک ورشوګانې وې، څرنګه چې دغه مرکزونه د مغولو خونخوارو لښکرو وران کړل او د مدنیت یوه بېلګه یې هم پرېنښوده، نو ښایي چې د پښتو کتابونه او اثار هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورسره تباه شوي وي، يو پوخ دليل شته چې تر (۲۰۰هـ) دمخه هم د پښتو نثر موجود و او د پوخوالي او متانت درجې ته رسېدلی و، ځکه د (۲۰۰هـ) په شاوخوا کې چې د نثر کومه نمونه موجوده ده هغه ډېره پخه، متينه او خوږه ده، د يوې ژبې نثر چې دې درجې ته رارسېږي، طبعاً يې بايد لومړني پړاوونه تېر کړي وي چې د کوچنيوالي له مرحلې څخه د پوخوالي درجې ته رارسېدلی وي. د مغولو چپاوونو، نه يوازې دا چې پخواني اثار يې له منځه يوړل، بلکې راوروسته دورو اثار يې هم په خپلو سېلابونو کې لاهو کړل. دغه وجه ده چې تر (۲۰۰هـ) څخه وروسته هم د کلونو کلونو په بهير کې موږ د نثر کوم پوره اثر په لاس کې نه لرو، يوازې د سليمان ماکو د (تذکرة الاولیا) چې ټولې څلور پاڼې دي يا اته مخه او ډک اووه مخه کېږي د هلمند د ناوې د ادم خان په کلي کې د زړو کتابونو د پلټلو پر مهال د لوی استاد پوهاند علامه عبدالحی حبيبي ګوتو ته ورغلې چې دا اووه مخونه هم له کلتوري، تاريخي، ادبي، عرفاني او ژبني پلوه د زيات ارزښت وړ دي، چې لومړی دا پر دوو برخو وېشلای شو:

الف- د سليمان ماکو خپله ليکنه چې په نثر ده او د شاعرانو ژوند ليک په کې راغلی دی.

ب- په تذکرة الاوليا کې د شاعرانو راغلی کلام چې په نظم دی.

سليمان ماکو د پښتو پخوانی مورخ او نثر ليکونکی دی. دده دغه تذکره د پښتو مشاهيرو او ادبي رجالو يو مفصل تاريخ دی، چې دی د هر سړي احوال بيانوي. د هغه علمي او روحاني مقام ښيي او بيا يې د شعرونو بېلګې او څه وينا وې رانقلوي. دا نثر د پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوانيو شاعرانو په احوال او اثارو کې زموږ يو پخوانی تاريخي او پوخ ماخذ دی، چې دی د هغو د ژوندانه احوال، اخلاق، کورنی او هم ادبي موقعيت ښيي، نو ويلای شو چې دا د تصوف کتاب نه دی، بلکې د شعر او ادب يو قيمتي تذکره ده.

د سليمان ماکو نثر ته که په تحليلي نظر وکتل شي، نو په هغه ادبي چاپېريال کې چې دا نثر رامنځته شوی دی، حتمي به دد غو شرايطو تابع و.

۱- د پښتو ژبې خپل اثر چې سليمان ماکو پښتون و او د پښتو ژبې ويونکی و، نو طبيعي ده چې دغه عامل به دده د نثر ليکنه کې موجود وو د هغو د ليکلو سبک به هم پر ده دروند اثر درلود.

۲- په پارسي ژبه کې چې کوم ادبي حرکت موجود و او د سليمان چاپېريال يې نيولی او ضرور به يې دده پر نثر هم اثر کړی وي.

۳- په دغه وخت کې عربي ادب او ژبې هم پوره او بشپړ اثر کړی و، پخپله پارسي نثر هم په لومړيو وختو کې تر دغو اغېزو لاندې وده وکړه (۵۰۰هـ) په شاوخوا کې چې کوم پارسي منثور کتابونه وليکل شول د عربي ژبې اغېز په کې څرګند دی، ځکه چې پښتانه هم له عربي ثقافت سره د دغې زمانې په بهير کې اړيکي لري، نو پر پښتو هم د عربي اثر شوی دی.

په لفظي لحاظ د سليمان ماکو نثر خوږ، ساده، روان او له ځانګړي اهنګه ډک دی، په خاصو ځايونو کې يې سجع کارولې چې نثر ته يې زياته ښکلا وربښلې ده او له عمومي محاورې څخه لرې نه ده، جملې يې لنډې دي، مقصد لنډ بيانوي او په معنوي لحاظ د اسلام او مذهب تاثير په کې ښکاري. په دې دوره کې نور داسې کتابونه نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرو چې هغه هم په نثر کې لیکل شوي وي، خو یوازې نومونه او ځینې محتويات یې د ځینو تذکرو په حواله لاسته راغلي دي.
د سليمان ماكو تذكره له ژبني پلوه د درېو ژبو له لغتونو څخه جوړه ده: الف- پښتو، ب- عربي او ج- فارسي. دا نثر د ګرامر له پلوه سره توپیر لري او همدا ډول ځینې متروکې او ورکې کلمې هم لري.
تر دې نثر وروسته نور نثرونه چې دي، هغه په (۷۵۰هـ) کې تاریخ سوري هغه کتاب دی چې د پټې خزانې مولف یې د شیخ کته د لرغوني پښتانه په حواله نوم اخلي او دا کتاب د شیخ کته په لاس کې و او په لرغوني پښتانه کې یې ډېر مواد له دغه کتابه رانقل کړي وو، ددې کتاب لیکوال محمد بن علي البستي دی چې په بُست کې اوسېده.
پټه خزانه داسې څرګندوي چې دا کتاب په پښتو لیکل شوی او په هغه کې یې د سوریانو د کورنۍ حال او احوال بیان کړي. د هغو کورنیو، سیاسي او ادبي شخصیتونو همدارنګه د تاریخي او سیاسي پېښو د پېژندنې تر څنګ یې ادبي رنګ هم درلود، ددې خبرو ښه ثبوت د (تاریخ سوري) هغه محتويات دي چې موږ ته په دوو واسطه لاسته راغلي دي.
الف- شيخ كته ((لرغوني پښتانه)) کې له تاریخ سوري څخه مواد اخیستي دي.
ب- د پټې خزانې مولف ((محمد هوتک)) له ((لرغوني پښتانه)) څخه په خپل کتاب کې ځینې مواد را اخیستي دي، هغه اثار دا دي:
۱- د امیر کروړ احوال او دده ویاړنه.
۲- د اسعد سوري احوال او قصیده یې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- د ښکارندوی غوري احوال او قصيده يې.

تر تاريخ سوري څخه راوروسته د پښتو نثر بل کتاب چې ((اعلام الوزى فى اخبارلودى)) نوميږي او پر (۶۸۲هـ) کال احمد لودي ليکلى دى، ددې کتاب پته هم نه شته او دا کتاب هم د لودي پاچاهانو د احوال او اشعارو يوه ټولګه ده چې تر يولسمې هجري پېړۍ پورې لاموجود و، تر دې راوروسته د (۷۵۰هـ) په شاخوا کې د يوه بل تاريخ د نامه څرک لګېږي دا کتاب (لرغوني پښتانه) نوميږي چې شيخ کته متي زي ليکلى دى او اوس هغه ورک دى خو داسې څرګنديږي چې دا کتاب تر (۱۱۴۲هـ) پورې د پټې خزانې د مولف محمد بن داود سره و څکه چې محمد هوتک ددې کتاب ډېره يادونه کړې ده او د شاعرانو ډېر احوال يې له دې کتاب څخه راوړي دي او دا د پټې خزانې لوى ماخذ دى.

دا کتاب په نثر او نظم کې د پښتنو پوهانو، شاعرانو او جنګياليو مهمه ذخيره ده چې نثر يې ښه پوخ، خوږ او روان دى.

د شيخ ملي دفتر هم په دې دوره کې د نثر هغه کتاب دى چې د (۸۳۰هـ) په شاوخوا کې ليکل شوى دى، چې په دې کتاب کې د يوسفزو د يون او فتوحاتو احوال، د پېښور او سوات په سيمو کې د دغه ولس تاريخي پېښې او د ځمکو د وېشلو د قانون بيان په کې ليکل شوى و.

(د پښتنو تاريخ) هم هغه منثور تاريخي او قانوني اثر و چې کجوخان رانيزي پر (۹۰۰هـ) کال د دفتر د تکميل لپاره ليکلى و، دا کتاب هم اوس په لاس کې نه لرو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

۱- حبیبي عبدالحی، د پښتو ادبیاتو تاریخ، لومړی او دویم ټوک، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۴ل کال.
۲- هوتک محمد، پټه خزانه، مومند خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۹ل کال.
۳- زیور ډاکتر زیورالدین، د پښتو ادبیاتو تاریخ، لرغوني دوره، مومند خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۹ل کال.
۴- یون محمد اسمعیل مقاله ((د تذکرة الاولیا ځانګړتیا او لرغونتیا)).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لرغونې او منځنۍ دورې د ادبیاتو ترمنځ توپیرونه

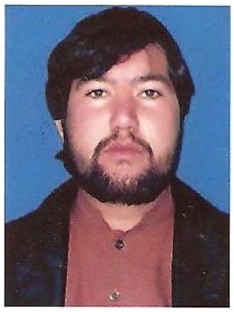

د پښتو لرغوني ادبیات زموږ ګران هېواد په څو مهمو مرکزونو (غور، ملتان او د کسي غر) کې لږ او ډېر لاسته راغلي. دا درې هغه مرکزونه دي چې پښتنو په کې خپل محلي حکومتونه کړي او یا یې د خپلې قبیلې تر نظام لاندې ژوند کړی دی، د پښتونخوا او د افغانستان په نورو سیمو کې پښتانه خواره وو او د سند او پنجاب تر لمنو رسېدلي وو.

د پنجاب په یوه خورا لرغوني ښار ملتان کې یې حکومت هم جوړ کړی و. په دې مرکزونو کې چې کوم ادبیات منځته راغلي دي هغه ادبیات دا لاندې خصوصیات لري:

۱- د اسلام په لومړیو پېړیو کې د پښتو ایجاد شوي ادبیات د خپل شکل او جوړښت له مخې له زړو اریایي ادبیاتو سره نږدې والی لري او د پښتو خپل شعري اوزان دي چې د اسلام د لومړیو څلورو پېړیو په دوران کې په دغو مرکزونو کې ایجاد شوي. پښتو اشعار به په خپلو دغو لرغونو ملي اوزانو کې ویل کېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- په دغو سندرو کې ډېر پېچلي موضوعات نه، بلکې د هغه زمان د پښتنو موقف ته پاملرنه د مناظرې، جنګي او حربي کارنامو ویاړ، له خپل قوم او کورنۍ سره مینه ددې سندرو اساسي موضوع ده او د اسلامي اساساتو حمایت په دغو سندرو کې شامل دی.

د پښتو ادبیاتو لومړۍ دوره له دویمې دورې سره کامل توپیر لري، په هر لحاظ په دې دوره کې پښتو ادبیات د افغانستان او پښتونخوا او هند په سیمو کې له ځینو ملي، مذهبي او پښتني احساساتو سره په ارتباط کې ایجاد شوي.

د منطقې مسلط فرهنګي او ادبي جریان پر پښتو ادبیاتو خپل پوره اغېز کوي او د همدغو جریاناتو په پیروۍ کې خپل ځانګړې سبکونه پیدا کوي او ځانته خپل خاص اوربېدونکي او پیروان مومي.

ددې دورې ځانګړی توپیر په دې کې هم دی چې ددې دورې ځینې بشپړ اثار په لاس کې لرو او د لومړۍ دورې ځینې اثار له موږ سره شته، خو یو شمېر زیات یې زموږ په لاس کې نه شته، یا ورک شوي او یا د وخت په تېرېدو سره له منځه تللي دي. د هرې دورې د شاعرانو سبک توپیر کوي، د لومړۍ دورې د شاعرانو سبک د دویمې دورې د شاعرانو له سبک سره ډېر توپیر لري.

د لسمې هجري پېړۍ په دوران کې بایزید روښان د خاصو سیاسي، اجتماعي، فرهنګي شرایطو او تمایلاتو تر اغېزې لاندې یو عرفاني حرکت پیل کړی. د پیرۍ او مریدۍ سلسله یې جاري کړه او خپل مبادي او لارښوونه یې په ډېرو ښکلو الفاظو کې په پښتو، پارسي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

عربي او هندي اثارو کې تنظيم کړه، نو دغه مهال د نظم او نثر يوه غټه زېرمه په پښتو کې پيدا شوه.

۳- د اسلام د مقدس دين د لومړيو پېړيو پاڼکي لکه چې د شکل او جوړښت له پلوه خپله ملي بڼه لري، د نورو ژبو د شاعرۍ اغېزې پر دې شعرونو زياتې نه ليدل کېږي او د نورو ژبو اثرات په کې کم ليدل کېږي. هغه يو نيم د عربي ژبې او نورو ګاونډيو ژبو لغتونه په کې شتون لري، دا ډول اخيستنې د پاک اسلام د دين راتګ او له نورو ژبو سره د ګاونډيتوب له امله يا د راشې درشې له امله يو طبيعي عمل دی.

۴- په دغو مرکزونو کې ايجاد شوي اشعار ساده او هنري رنګيني دومره نه لري، ويناوالو يې سيده د خپل مطلب پر ويلو پيل کړی دی او د هنري رنګينيو خيال يې نه دی ساتلی.

دويم- د کسي غر: دا هم يوه لرغونې سيمه ده چې پښتانه له ډېرې پخوا زمانې څخه هلته مېشت دي او دې غر ته اکثره خلک د سليمان غر هم وايي، چې په پوره اندازه پښتانه هلته اوسېږي.

څنګه چې د کسي په غره کې پښتانه اوسېدل نو هماغسې د خپلې ټولنې له شرايطو سره سم برابر ادبيات يې هم درلودل. هغه ادبي اثار ددې غره د خلکو په منځ کې او د ټولو لرو او برو پښتنو په منځ کې په شفاهي او تحريري بڼه تر اوسه هم شتون لري او په لسګونو پښتانه شاعران په دې غره کې زېږېدلي او روزل شوي دي، چې له هغې جملې څخه يو هم شيخ بيټني بابا دی چې تر ټولو معلوم او پخوانی کس دی چې د کسي د غره په لمنه کې روزل شوی او د ژوند دوره يې د دريېمې هجري پېړۍ په شاوخوا اټکل کېدی شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریـیم- غـور: غـور زمـوږ د ګران هېـواد افغانسـتان یـوه لرغـونې او تـاریخي سـیمه ده چې د پاچـاهیو سلسـلې پـه کې تېـرې شـوي او د پښتنو په لرغونو استوګنځایونو کې یـوه هـم د غـور سیمه ده چې د پښتنو قبیلو په منځ کې د غوریانو یا غوریاخېلو په نامه یاد پږي.
دې قبیلې هم د پښتو لرغونو ادبیاتو پـه برخـه کې زیارونـه ایسـتلي دي او له هغه وخت سره سم یې خپل ادبیات درلودل او پښـتو تـه یـې خدمت کاوه، شفاهي او تحریري ادبیـات دوارړه یـې درلـودل. لـه دې جملې څخه یو هم امیر کروړ دی چې ډېر پخـوانی شـاعر دی د هغـه یو شعر لاسته راغلی دی چې ویاړنه یې بـولي، ښـه روان شعر دی او سوچه پښتو لغتونه یې کارولي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې جغرافیایي نومونه

دا چې هر هېواد لرغوني جغرافیایي نومونه لري، نو زموږ هېواد افغانستان چې پنځه زره کلن تاریخ لري، ډېر لرغوني جغرافیایي نومونه لري. زه دلته د ځینو هغو مشهورو سیمو نومونه اخلم چې د پښتو د لرغونو ادبیاتو د نظم او نثر په بېلګو کې یې یادونه شوې ده:

۱- **بالشتان**: د جنوبي غور مشهور ښار و، چې ځینو مورخینو والشتان هم لیکلی دی.

۲- **مندېش**: د غزنویانو او غوریانو په وخت کې مندیش مشهور ښار و، چې بیهقي او ګردیزي او جوزجاني یې هم نوم اخلي.

۳- **د خیسار کلا**: دا کلا په غزنوي او غوري دورو کې د مغولو تر تاړاکه مشهوره وه، اوس قیصار په ممبې پورې اړه لري.

۴- **تمران**: د تیموري قبیلې ځای دی چې د غور شرق خواته پروت و.

۵- **برکوشک**: یانې دغه لوړه ماڼۍ وه چې فیروزکوه کې پرته وه.

۶- **پوشنج**: د یاقوت په قول له هراته لس فرسخه لرې یو ښار و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- غرجستان: غرجستان چې د غور او هرات له شمال نه پيل تر امو پورې او په لويديځ کې تر مرغابه او مروالرود پورې رسېږي او په ختيځ کې له بلخ سره نښلي.

۸- قصدار: په اوسني بلوچستان کې يو ښار دی چې اوس يې خخدار بولي.

۹- هلمند: په اوستا کې د هلمند يادونه د هنرمند په نوم شوې دا سيمه تر ميلاد (۳۰۰۰) کاله وړاندې تاريخ لري چې د بست ښار يې مهم دفاعي ښار و.

۱۰- پکتيکا: دا هم يو لرغونی جغرافيايي نوم دی، څکه د يونان يو مشهور تاريخ ليکونکي هيروډوټ (**۴۸۴- ۴۲۵**ق.م) هم په خپله مشهوره **جغرافيه** کې د پښتنو ذکر کوي، دی د پښتنو هېواد (پکتيکا) په نامه يادوي او په پکتيکا کې د سليمان غر، د جرکني غر او د ګومل سيند، د سه ګاني غونډۍ تاريخي ځايونه دي چې زه به د ګومل د سيند په باره کې لږ څه **معلومات** درکړم.

۱۱- ګومل سيند: ګومل سيند د پکتيکا ولايت د جنوب خواته د سليمان له غره سره مستقيم تېر شوی چې ان تر جنوبي وزيرستان پورې امتداد لري، دايمي اوبه نه لري، خو د بارانونو په موسم کې په کې اوبه ډېرې وي.

د ډيورنډ کرښه هم يو ځل د يو څو هئيتونو له خوا څو ځله لاسليک شوه د ګومل او کرمې د سيندونو ترمنځ خو دا مسئله حل نه شوه ځکه چې يو طرفه ښه يې لرله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲ - غـور: دا یـو تـاریخي ولایـت دی، دا ولایـت ډیـرې دفـاعي کلاګانې لري تر ټولو مشـهوره کـلا یې د قیصـر کـلا ده چې سلطان علاوالدین اباده کړې وه او بل د (مینار) جام دی.

۱۳ - هرات: هرات د هېواد له شمال غربي ولایتونو څخه دی چې ډېر تاریخي ولایت دی. سکندر مقدوني د هرات ښار د ((اتاکان)) یا ((ارتکایا)) په نوم یاد کړی دی. پر دې خاوره یونانیانو، کوشانیانو، یفتلیانو، ساسانیانو او تیموریانو واکمنۍ ترسره کړې دي.

۱۴ - بخدي (بلخ): د پخواني اریایانو مرکز و چې بل نوم یې د بیرغونو ښار و چې دا هم یو لرغونی ښار ګڼل کېږي و.

۱۵ - سور غر: دا غر ډېر مشهور غر دی چې د کلات شمال شرقي خواتـه واقـع دی. کلـه چې بـه پـه هغـه وخـت کـې هـر ځـل مغـولـو د ارغنداو پر غـاړو لـوټ کـاوه اتغـر، بـولان او کـلات بـه یـې تـالاکـول باباهوتک خپل قومونه راټول کړل او په سره غره یې حمله وکړه، په دې جګړه کې مغول تالاشول. د بابا هوتک په یوه جنګ کې چې پښتانه د مغولو په مقابل کې لږ څه کمزوري شول، نو ده د ځوانانو د احساساتو د راپارولو لپاره دا لاندې سندره وویله:

پـر سـور غـر بـل راتـه نـن اور دی
وګړیـه جـوړ راتـه پېغـور دی
پـر کلـي کـور بانـدې مغـل راغـی
هـم پـه غزنـي هـم پـه کابـل راغـی
غښتـلیو تنـګ کـړئ دا مـووار دی
مغـل راغلـی پـه تلـوار دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

پـــه پښـــــتونخوا کــــې يـــې ناتـــــار دی
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغــــی

۱۶ - مهمند : دغه کلی اوس هم په دې نامه یاد ېږي، په کندهار کې دی.
۱۷ - قصرنارنج: دا قصر په کندهار کی دی.
۱۸ - لغمان: د دې ولایت پخوانی نوم (لمپاکا) و چې بطلیموس یاد کړی او بیا د وخت په تېرېدو سره لقمان او بیا لغمان شو.
۱۹ - بامیان: دا ولایت هم لرغونی دی چې د بودا مجسمې هم په دې ولایت کې دي.
۲۰ - دیبل: د عربو سمندرګي پر غاړه یو ښار و چې اوسنۍ کراچۍ ته نږدې دی.

اخځونه

۱ - پټه خزانه، دویم چاپ، ۱۳۳۹ل کال.
۲ - افغانستان پېژندنه، اورنګزیب ارشاد ، ۱۳۸۴ل کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونې شاعرۍ کې رزمي روحيه

که موږ پښتو ادبياتو ته نظر وکړو، څه په لرغونې دوره کې، څه په منځنۍ دوره کې او څه هم په اوسنۍ دوره کې، ټولو کې رزمي روحيه ليدل کېږي، ددې يو مهم علت دادی چې پښتانه همېشه او يا يې زيات وخت له جنګونو سره مخامخ شوي، جګړې پرې تپل شوي او جګړو ته يې ځواب ويلی دی. نو په دې خاطر رزمي روحيې پر پښتو ادبياتو په مستقيم او نا مستقيم ډول اغېز کړی دی. تصادفي نه ده چې پښتو لومړنی لاسته راغلی شعر هم فوق العاده رزمي روحيه لري.

د پښتو د ادبي تاريخ يوې مهمې منبعې پټې خزانې په حواله امير کروړ د امير پولاد سوري زوی و، چې پر (۱۳۹هـ.ق) کال د غور په منديش کې پاچا شو.

امير کروړ د غور کلاوې، بالشتان، خيسار، تمران، برکوشک او نورې ونيولې. دده پاچاهي دوه مرکزه درلودل، امير کروړ ډېر غښتلی پهلوان و چې په يوازې ځان به له سلو تنو سره جنګېده. ده د عباسي دعوت په جنګونو کې هم ګډون درلود او ډېرې برياوې يې ترلاسه کړې وې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر کروړ عادل پاچا و او پر دې سربېره ده په پښتو اشعار هم ویل.
امیر کروړ پر (۱۵۴هـ.ق) کال د پوشنج په جګړو کې مړ شو او پرځای یې دده زوی امیر ناصر پاچا شو.
د امیر کروړ کوم شعر چې پټې خزانې راوړی دی دادی:

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نشته
پر هند و سند و پر تخار او په کابل نشته
بل په زابل نشته
له ما اتل نشته
غشی د من مې ځي بریښنا پر میرخمنو باندې
پر ژوبله یونم یرغالم پر تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې
له ما اتل نشته
زما د بریو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ په ویاړ
د اس له سو مې مځکه رپېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ایوادونه اوجاړ
له ما اتل نشته
زما د توري تر شپول لاندې دي هرات و جروم
غرج و بامیان و تخار بولي نوم زما په ادوم
زه پېژندوی یم په روم
لـه مـا اتـل نـشـته
پر مروه زما غشي لوني ډاري دښن راڅخه
د هریرود پر څنډو ځم تښتي پلن راڅخه
رېږي زړن راڅخه
له ما اتل نشته

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زرنج سوبه مې د توري په مخسور و کړه
په باداری مې لوړاوی د کول د سورو کړه
ستر مې تربور وکړه
لــه مــا اتــل نــسته
خــپلو وګــړو لـــره لور پــېرزوينه کـــوم
دوی په ډاډ ينه ښه بامم ښه يې روزنه کوم
تل يې ودنه کوم
له ما اتـل نستـه
پر لويو غرو مې وينا درومي نه په ځنډو په تال
نړۍ زما ده نوم مـې بـولي پـر دريځ ستايوال
په ورځو شپو مياشتو کال
لـــــه مــــا اتــــل نسته

دا لـوړ شعر د پښتـو تـر ټولو پخوانی لاسته راغلی شعر دی چې د اسلامي عصر په دويمه پېړۍ کې د غور يوه پښتون پاچا امير کـروړ سـوري ويلـی دی. تـر دې شـعره بـل پخوانی شعر لاتـر اوسـه نـه دی ترلاسه شوی، امکان لري په راتلونکي کې د امير کـروړ تـر شـعر ډېـر پخواني پښتو اشعار کشف شي.
د امير کروړ د شعر ژبه لاتراوسه خپلـه رواني لـري، سـره لـه دې چـې ځينې لغات يې په عامه پښتو کې نه استعمالېږي، خو بيا هم دا ژبه ډېره سخته او نا اشنا نه ده او کېـدی شـي چې ځينـې لوسـتونکي دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنه وکړي چې په دې څه دپاسه دوولس نیم سوو کلونو کې په پښتو کې ډېر زیات ژبنی تحول نه دی راغلی؟

د امیر کروړ پورتني شعر ته په کتو سره ویلای شو، چې پښتو لومړنی لاسته راغلی شعر هم په رزمي روحیه پیل شوی دی.

د اوومې پېړۍ د دویمې لسیزې په دوران کې (۶۱۷هـ.ق) د چنګېز د تالانګرو لښکرو حملې د افغانستان پر ځینو ښارونو او اسلامي فرهنګي مرکزونو پیل شوې، د دغو تباه کارو لښکرو د جنګونو خونریزیو او تالان په نتیجه کې ښارونه پر کنډوالو بدل شول، انسانان ووژل شول او فرهنګي مرکزونه خراب شول، عالمان، شاعران او د فرهنګ لوی شخصیتونه یا ووژل شول او یا د خپلو ټاټوبو پرېښودلو ته اړ شول، کتابتونونه او کتابونه له منځه لاړل.

دغه وخت زموږ په هېواد کې د غزنویانو او غوریانو شاهي کورنیو اقتدار ختم شوی و، پر شمالي برخو یې خوارزم شاهانو حکومت کاوه، پر سیستان او شاوخوا سیمو د نیمروز محلي حکمرانان مسلط وو، په هرات کې آل کرت کورنۍ حکومت درلود او د افغانستان په شرقي برخو کې ځینې داسې کسان حاکمان وو چې پخوا غوریانو ګومارلي وو. چنګېز اودده اولادې د اوومې پېړۍ په جریان کې زموږ د هېواد پر بېلابېلو برخو حاکمیت درلود او په ډېره بې رحمۍ یې ددې هېواد بېوزلي ولسونه وژل.

د چنګېز، دده د اولادې او پاتې شونو، د لښکرو پر وړاندې د مقاومت موضوع د پښتو په لرغونو ادبیاتو کې منعکس شوې ده.

محمد هوتک په پټه خزانه کې د بابا هوتک یوه داسې سندره راوړې ده چې د مغولو د تالانګرو لښکرو پر وړاندې د افغانستان د

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوې سیمې د پښتنو د مقاومت څرکونه ځینې ایستل کېږي، هغه سندره داده:

پـــر ســـور غربـــل راتـــه نـــن اور دی
وګړیـــه جـــوړ راتـــه پېغـــور دی
پـر کلـي کـور بانـدې مغـول راغـی
هـم پـه غزنـي هـم پـر کابـل راغـی
غښــتلیو تنــګ کـړئ دا مـــو وار دی
مغـــل راغلـــی پـــه تلـــوار دی
پـــه پښـــتونخوا کـــې یـــې ناتـــار دی
پـر کلـي کـور بانـدې مغـل راغـی
آ د مرغـــــې غښــــتلیو راســـئ
پـــر تنـــګ ولاړ د پښـــتونخوا ســـئ
تـــورې تېـــرې غشـــي تـــر مـــلا ســـئ
پـر کلـي کـور بانـدې مغـل راغـی
زلمـــو پـــه غشـــیو کـــړئ وارونـــه
د تېـــرو تـــورو ګوزارونـــه
ور وړانـــدې کـــړئ خپـــل ټټرونـــه
پـر کلـي کـور بانـدې مغـل راغـی
زمـــا د زلمـــو وینـــې بهېـــږي
ځمکـــې او غرونـــه پـــه ســـره کېـــږي
میرخـــــی ځغلـــــي او ترهېـــــږي
پـر کلـي کـور بانـدې مغـل راغـی

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتـــتنو هلـــئ پـــه غـــره جنـــګ دی
ســـور غـــر پـــه وینـــو د دوی رنـــګ دی
مهـــــال د تـــــورې دی د ننـــــګ دی
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی
زلمـــو پـــر ننـــګ ځانونـــه مـــړه کـــړئ
دښـــن پـــه غشـــیو مـــو پییـــه کـــړئ
د پښتـــونخوا ځمکـــې ســـاته کـــړئ
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی.

د پټې خزانې له بیان سره سم هر کله به د مغولو لښکرو د ارغنداو پر غاړو لوټ کاوه د اتغر او بولان سیمې به یې تالاکولې، نو ددې سندرې ویونکي باباهوتک خپل خلک راټول کړل او سره غره ته نږدې یې له مغولو سره جنګونه وکړل، په دې جګړه کې د پښتنو قوت لږ و او غلیم ډېر و، خو کله چې باباهوتک په لوړ اواز دا سندره وویله، نو زلمي به په جګړه کې تود ېدل او سوبه د پښتنو په نصیب شوه. دا سندره د خپل شکلي جوړښت له پلوه زموږ ادبپوهانو د پښتو په لرغونو سندرو کې حساب کړې ده، د مضمون له پلوه یې محتوی رزمي ده چې د پردو لښکرو او تالانګرو په مقابل کې له وطن نه د دفاع مفکوره په کې منعکس شوې ده او خلک یې د پردو د تسلط پر وړاندې مقاومت ته رابللي دي.
رزمي روحیه له پښتو لرغونو ادبیاتو څخه همداسې منځنۍ او معاصرې دورې تـه راغځېدلې ده، د روښـانیانو د تحریـک پـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادبیاتو کې د مذهبي روحیې ترڅنګ رزمي هم لیدل کېږي، خوشال او د هغه پیروان خو بېخي د بزم او رزم شاعران دي او په معاصره دوره کې بیا د انګرېزي یرغل پر وړاندې مور د رزمي ادبیاتو ډېرې بېلګې لرو، خو څرنګه چې زما موضوع په پښتو لرغونې شاعرۍ کې رزمي روحیه وه، نو ځکه مې په لنډیز سره یو دوو بېلګو ته اشاره وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغوني نظم قافيه يي څرنګوالی

د پښتو ادبياتو په لرغوني دوره کې د نثر په انډول د نظم برخه درنه ده، نظم هغه کلام دی چې وزن ولري، قافيه هم د نظم يو رکن دی، خو اساسي رکن يې نه دی، له قافيې پرته يو نظم جوړېدلای شي، خو له وزن پرته د نظم جوړېدنه ممکنه نه ده، نو ځکه ويلای شو چې وزن د نظم اساسي عنصر دی او قافيه يې فرعي، خو اکثره نظمونه قافيه لري، ځينې يې رديفونه لري خو ځينې يې نه لري، بيا تر رديفه قافيه په نظمونو کې ډېره کارول کېږي، هغه شعري فورمونه چې له عربي څخه پښتو ته راغلي هغو کې د قافيې استعمال حتمي دی، قافيه په لغت کې وروسته، شا ، څټ او ورپسې تلونکي ته وايي او په اصطلاح کې هغه پوهنه ده چې د بيتونو د دورونو د پای کلمو له غږونو څخه بحث کوي. قافيه تر دوو زيات مشترک اوازونو ته ويل کېږي، ياني داسې کلمې چې په خپل منځ کې لږ تر لږه دوه مشترک غږونه ولري. پوهان قافيه پر څو ډوله وېشي، ازاده يا مطلقه قافيه، مقيده يا تړلې قافيه، يوه ستوې قافيه، غبرګه قافيه او ځينې نور ډولونه. په پښتو ادبياتو کې د امير کروړ نظم يو قافيوال نظم دی، دلته به زه په ترتيب سره په پښتو لرغونې دوره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د ځینو قافیه والو نظمونو ځینې برخې د بېلګې په توګه یادې کړم:

زه یم زمـری پـر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هندو سندو پر تخار او پر کابل نسته
بل پر زابل نسته
لـه مـا اتل نسته

دلتـه (اتـل، کابـل او زابـل) د قـافیې کلمې دي، (نسـته نسـته) یـې ردیفونـه دي (ل) (ل) او تـر هغـه دمخـه حرکتونـه یـې مشـترک غږونـه دي.

لویـــــه خدایـــــه لویـــــه خدایـــــه
ســـــتا پـــــه مینـــــه پـــــه هرځایـــــه
غـــــــر ولاړ دی درنـــــــاوي کـــــــې
ټولـــــــه ژوي پـــــــه زاري کـــــــې
دلتـــــــه دي د غـــــــرو لمنـــــــې
زمـــــورږ کېـــــږدۍ دي پـــــه کـــــې پلنـــــې
دا وګـــــړي ډېـــــر کـــــړي خدایـــــه
لویـــــه خدایـــــه لویـــــه خدایـــــه

په لـومړي بیت کې (خدایـه او ځایـه) د قـافیې کلمې دي، ردیف نـه لري، پـه دویـم بیت کې (درنـاوي او زاري) د قـافیې کلمې دي (کې کې) ردیف دی. په دریـم بیت کې (لمنې او پلنې) د قافیې کلمې دي ردیف نه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کـه یـون دی یـون دی مخکې بېلتون دی
لـه کـسي غـره څـخه ځــي خـربښبون دی

(یون، بېلتون او خربښبون) د قافیې کلمې دي، (دی دی) ردیف دی.

د فـلـک لـه چـارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چې خاندي په بهار

(کوکار او بهار) د قافیې کلمې دي ردیف نه لري.

د پسرلي ښکلونکي بیا کړه سینګارونه
بـیا یـې ولـونـل پـه غـرونـو کـې لالونه

(سینګارونه او لالونه) د قافیې کلمې دي.

تر دې ځایه چې په نظمونو کې قافیـه یې ځرنګوالي تـه ګورو، نو اکثـره نظمونـه پـه تـول برابـر دي، خـو یـو نـیم ځـای پـه کـې قافیـه نیمګړتیاوې ښکاره کېږي، لکه:

ژبه هم ښه وینا کاندي چې یې وینه
د خاوند په لاس کې زر او درهمونه

په دې کې (وینه او درهمونه) قافیه شوي چې سـسـتـه غونډې قافیـه جوړوي او مشترکات یې کم دي.

یـا هـم د شـیـخ اسـعد سـوري پـه قصـیده کـې چـې (اوجـاړ) کلمـه لـه (کوکار، بهار، تار، خونخوار) او نورو سره هم قافیه شوې ده.

څښتن مو مل دی، اوس مو یرغل دی، هېواد د بل دی

دلته (مل، یرغل، بل) د قافیې کلمې دي (دی دی) ردیف دی.

نـن زه غـړېږم پـه صـفت د سلطان
چې دی بادار غازي ملک د جهان

(c) ketabton.com: The Digital Library

جهان او سلطان د قافيې کلمې دي.

ګهيځ رڼا د لمر خپره سوه
زما پر کور د وير ناره سوه

دلته (خپره او ناره) د قافيې کلمې دي، (سوه، سوه) رديف دی.

پر لويو غرو هم په دښتو کې
په لوی سهار په نيمو شپو کې
په غاړه ږغ او په شپېلکو کې
يا د ويرژليو په شپېلو کې
ټول ستا د ياد نارې سورې دي
دا ستا د مينې ننداري دي

په پورته دريو سربيتونو کې (دښتو، شپو، شپېلکو او شپېلو) د قافيې کلمې دي او (کې کې) رديف دی. په وروستي بيت کې (سورې او ننداري) د قافيې کلمې دي او (دي دي) رديف دی.

زه عاشق يم يار هم نيز
بل څه نه لرو تميز

(نيز او تميز) د قافيې کلمې دي رديف نه لري.

ساقي پاڅه پياله راکړه
مرور يار مې پخلا کړه

(را او پخلا) د قافيې کلمې دي (کړه کړه) رديف دی.

اوربدلي مې قصه ده　　چې له شاتو هم خوږه ده

(قصه او خوږه) د قافيې کلمې دي (ده ده) رديف دی.

همداسې ترپايه پورې د پښتو لرغونو ادبياتو په نظمي برخه کې قافيه په ښه ډول مراعت شوې خو ځای نيم په کې ځينې نيمګړتياوې هم ليدل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شيخ اسعد سوري د قصيدې هنري او فني ارزښت

سريزه:
اصلي موضوع چې زما په تحقيق او څېړنې پورې اړه لري هغه د شيخ اسعد سوري د ويرنې هنري اهميت په ګوته کول دي، خو مخکې تر دې لازمه بولم چې د قصيدو د ادبي او هنري صنف پر تاريخي پس منظر رڼا واچوم او هغه په دې ډول.
بولله (قصيده) د ختيزو ادبياتو په دايره کې يوه ډېره با ارزښته او د سرو زرو په تول برابره برخه تشکيلوي، چې په خاص ډول د عربي، دري، پښتو او اردو ژبو د ادب يوه ډېره ښکلې او منلې زېرمه او سرمايه په حقيقت کې همدغه قصيده ګڼل کېږي.
قصيده په عربي اصطلاح کې هغه متوصل او بې عيبه اصلاح شوي کلام او موزون شعر و چې د بيتونو شمېر به يې له (۱۲) نه تر (۱۷) بيتونو پورې و او له دې څخه به کم نه وو او دا نوم له اره د قصد له مخرج او مصدر څخه جوړ او مرتبط شوی چې مانا يې استقامت، اصالت او سموالی دی او له بل پلوه د برابرۍ او سوچه والي مالګه ورسره هم ګډه وه.
قصيده په عربي ادب کې تر اسلام وړاندې هم موجوده وه، نو له دې نه داسې معلومېږي چې قصيده په موجوده بڼه او ګاڼه کې د پورته

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکل شوي تعریف او پېژندنې له مخې د نورو ملتونو ادبپوهانو او څېړونکو له عربي ادب نه کټ مټ یا په لږ او ډېر تغیر تر ګوتو کړې وي. د عربو له جاهلي او شهل ادب څخه موږ ته هغه اوږدې او په عین حال کې رواني او ساده قصیدې د نمونې په توګه راپاتې دي، چې د عربي ادبیاتو په اصطلاح کې ورته (معلقات سبعه) وایي او دغه شاعران تر اسلام دمخه په عربو کې تېر شوي دي. د څېړونکو د وینا او لیکنې له مخې ویلای شو چې عربي قصیده په شګلنو دښتو کې د مېشتو پرګنو د قبیلوي ژوند یو زړه راښکونکی او ښایسته تصویر و.

د دغو عربي قصیده ویونکو قصیدې به په مجموع کې له (۱۲) څخه نیولې تر (۱۰۰) بیتونو پورې غزېدلې وې، که زه په دې اړه د کتابونو په مرسته وغواړم چې د قصیدې ادبي ناوې د ښکلي مخ نه پلو نور هم پورته کړم او ددې ادبي ناوې ښکلا او ښایست لوستونکو او د ادب مینه والو ته نور هم وځلوم، انشاالله د خپلې مطالعې او ژورې پرله پسې هڅې په رڼا کې په ډاډه او زغرده توګه دا کار کولای شم، خو اوس راته ناشوني ښکاري، ځکه چې زه د یوې ښځې او بیا خاصتاً د مور په حیث چې له یوې خوا راته ماشومان را په غاړه دي، د کور اخلی پخلی او د ورځنی ژوند کړاوونه او له بلې خوا د خپلو زده کړو په چاپېریال کې لالهانده، سرګردانه او د کتابونو د نشتوالي معضله هم ده، د امتحانونو د پرله پسې څپو هم په سر اخیستې یمه، د داسې موضوع لیکنه که له یوې ډډې ډېره دلچسپه او ښکلې هم ده، خو له بلې خوا د پورته لیکل شویو عذرونو او مجبوریتونو له مخې ما غوندې نا وزګارې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښځې ته ډېره سخته او مشکله ده چې په دې اړه لکه څنګه چې د موضوع حق دی ډېر څه ولیکم، هیله ده زما خپل استاد به دا معذرت قبول کړي.

د شیخ اسعد د قصیدې هنري ارزښت:

د شیخ اسعد سوري قصیده هم لکه د نورو قصیدو په شان یو مخصوص او ځانګړی هنري او فني اهمیت لري او ددې قصیدې هنري ارزښت ددې قصیدې په شروع او ترتیبولو کې پروت دی او هغه په دې ډول په ګوته کوو:

شاعر په لومړي سر کې د خپلې ویرنې په جوړولو کې د اسمان له چپه ګردش نه شکایت کوي او دی د فلک د ناخوالو او ګردش تاثیرات په کایناتو کې په ګوته کوي. ددې قصیدې لومړۍ برخه دا راښیي چې خوښۍ او خوشالۍ د قصیدې د بدیعې صنعتونو په لړۍ کې د تشبیب مقام نیولی دی، دلته شاعر د خپل اصلي هدف د ښکاره کولو او څرګندولو په ادا کې د خپل فکري قدرت او سرشاره استعداد، زور او قوت لوستونکو ته ښیي، په څو بیتونو کې دا قدرت رانغاړي، د اسمان د تېري، ظلم، ناخوالو او حرکاتو منظرې موږ ته په ګوته کوي او د خپلې قصیدې تهداب او بنسټ په ډېره هوښیارۍ او د یو مجرب استاد په حیث داسې ږدي:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هرګل چې خاندي په بهار
ډېر مخونه د فلک څپېړه شنه کا
ډېر سرونه کا ترخاورو لاندې زار

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې یې ملاوې نه کړېږي په غښتلیو
دا فلک پرې وکا څه کاري ګوزار.

بیا تر دې وروسته د قصیدې اساس په تدریجي ډول تر خپل هدف پورې رارسوي، نو بیا دغه شاعر غواړي چې ددغو ظلمونو تر رابرسېره کولو او څرګندولو وروسته په خپله نېغ په نېغه له فلک سره وینا وکړي، په دغو پورته بیتونو کې شاعر غایبانه حکایت او شکایت کوي، مګر تر دې وروسته د غایب نه مخاطب ته متوجه کېږي او دا یې بل فني اهمیت دی، چې اول د ګیلې او شکایت شروع له غایب نه کوي او داسې انځورنه کوي چې هغه نه شته او دده شکایت نه اوري او شاعر هم نه غواړي چې خپل شکایت د هغه غوږ ته ورسوي، مګر کله چې دده تاثیر نور هم زیاتېږي او زغم له لاسه ورکوي، نو لکه په یو غشي د ویشتلي زخمي انسان په ډول پر اصلي ویشتونکي باندې په ډېر جرئت ګوزار کوي او بیا فلک له غیابت نه حضور ته راولي، له هغه سره خپلې ګیلې مخامخ شروع کوي او فلک ته په څرګند ډول او جرئت سره خطاب کوي، لکه چې وايي:

څه تېری څه ظلم کاندې ای فلکه!
ستا له لاسه نه دی هیڅ ګل بې له خار
پر ویرژلو لور نه کړی په زړه کراړیه
پر تتلو وروې د غم ناتار.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغـه نېغ پـه نېغـه باجرئتـه مخاطبـه تقريباً تـر يوولسـو بيتـو پـورې رسېږي، په ډول ډول د فلک ناروا وې او جفاګانې ښکاره کوي او پـه اخره کې پـه ډېره استادۍ او پـوره مهـارت خپـل مقصد تـه مخـه او خلاصه کوي او دا مرحله پـه ډېر ادبي ډول پـه کې رانغاړي چې پـه ادبي اصطلاح کې ورتـه حسـن تخلـيص ويـل کېږي، نـو ځکـه بيـا داسې وايي چې:

کلـــه غورځـــوې واکمـــن لـــه پلازونـــو
کلـــه کښـــېنوې پـــه خـــاورو کـــې بـــادار
زموږ پر زړونو دې نن بيا يو غشی وويشت
و دې ژوبللـــه پـــه دې غشـــي هـــزار
پـر سـوريو بانـدې ويـر پرېـوت لـه پاسـه
محمـــد واکمـــن چـــې ولاړئ پـــه بـــل دار

په پورتـه بيتونـو کې شاعر د خپـل واکمـن او بادشاه عدالت او ښـه کردار په ګوته کوي دا يې بل هنري ارزښت دی، خو لـه دې سره سره د خپـل واکمن پر اسارت او مړينې افسوسونه کوي، لکه چې وايي:

پـه دې ويـر د غـور وګـړي تـور نمـری سـول
پـــه دې ويـــر، رڼـــا تيـــاره ســـوه د ښـــار
ګـوره څـاځي رڼـې اوښـې لـه دې غرونـو
دا کړونګـی سـاندې لـي پـه شـور هـار.

دلته نو شاعر په مهارت او هنريت سره طبيعت ته مخه کوي، د غور ښايسته منظرې پـه دې ويرجنـه واقعـه کې هـم نـه بې برخې کـوي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

چاپېریال د شاعر پر طبیعت داسې جلوه او رڼا پرېباسي، لکه چې وايي:

نــه هغــه زرغــا د غرونــو د بیــدیا ده
نــه د زرکیــو پــه مســا دي کتهــار
نــه غتهــول بیــا زرغــونېږي پــه لابنــونو
نــه بــامي بیــا مســېده کــا پــه کهســار

همدلته ده چې شاعر د طبیعي شعر ښېګڼې ښه ترا څرګندوي. د شاعر تکیه او باور پر طبیعت باندې معلومېږي، خپل نظر پر طبیعي مناظرو باندې څرګندوي او په درد او ویر کې هم خپل چاپېریال او محیط له یاده نه باسي.
شاعر یو ځل بیا د قصیدې بل اړخ انځوروي او له فلک سره داسې د زړه له سوزه ډکه وینا کوي، لکه چې وايي:

لاس دې مات شه ای فلکه! چې دې وکا
محـمد غـونـدې زمـری د مـړینې ښکار

په لاندې بیتونو کې شاعر نور هم له ډېره قهره وینا توندوي او د ویر اورني او تونـد احساسات او جذبات په خپل ادبي هنر او مهارت داسې ښکاره کوي:

شیـن زړګـی فلـکه! ولــې لاولاړ یـــې
ای د غور غـرونو پـه څه نـه سوئ غبـار
چې زمري غـونـدې واکمن ځي له جهانه
چـې څـوک نـه کړي پر نړۍ باندې قرار

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته بیا شاعر خپله قصیده په بل ډول پای ته رسوي او بله نتیجه ورنه اخلي چې یو ډول ملي غرور، پښتني ننګ، غیرت او ټولنیز شعور ورځنې ښکاري، لکه چې وایي:

سخ پر تا ای محمده! د غور لمر وې
پر نړۍ به نه وي ستا د عدل سار
ته په ننګه وې ولاړ په ننګ کې مړ سوې
هم پر ننګه دې پر ننګه کا ځان جار
که سوري دې په مرګ ویر کاندي ویرجن سول
هم به ویاړي ستا په نوم ستا په تبار.

دا وه د شیخ اسعد سوري د قصیدې شننه او هنري اړخونه چې په لنډیز سره مو ورته نغوته وکړه.

یادونه: ددې مقالې په لیکلو او ترتیبولو کې چې مې له کومو کتابونو ګټه اخیستې، په لاندې ډول دي:

۱- د پښتو ادبیاتو تاریخ، د پوهاند عبدالحی حبیبي اثر.
۲- عرفان مجله، د پوهندوی وسیع الله احسان مقاله.
۳- پښتو ادب کې قصیده، د مرحوم پوهاند عبدالحی حبیبي لیکنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مننه او کور ودانی

له ګران او قدرمن فرهنګپال ورور (محمد اقبال عزيزي) څخه ډېره مننه کوم، چې ددې کتاب د چاپ لګښت يې برابر کړ. قدرمن ورونه (ضيا الرحمن ضياء) او (وفا الرحمن وفا) په تودو ولولو او مينه ستايم، چې د تېرو څو کلونو په بهير کې يې راسره په فرهنګي چارو کې ځانونه ډېر ستړي کړل؛ له قدرمن ورور مجيب الرحمن اميري څخه هم ډېره مننه کوم، چې ددې اثر په سمون او کره کولو کې يې مرسته او همکاري وکړه. دا کتاب او دې سره نور کتابونه، چې تاسو يې اوس ګورئ، دا ټول د دوی او د دوی په شان د نورو فرهنګپالو دوستانو د مرستې او ملګرتيا برکت دی. که زما د فرهنګي ملګرو هر اړخيزه مرسته نه وای، نو خدای (ج) خبر، چې زما کتابونه به پر دومره وخت او پر داسې ښه چاپ شوي او د انټرنېټ څپو ته رسېدلي وای. زه په دې فرهنګي کار کې د خپلو ټولو فرهنګي ملګرو ونډه او مرسته ستايم، د لوی خدای (ج) له درباره ورته پر دې دنيا دژوند په نېکو چارو کې برياليتوب او پر هغې دنيا ورته ثوابونه او جنتونه غواړم.

يو ځل بيا دې د ټولو کور ودان وي.

د افغاني فرهنګ د ښېرازۍ په هيله

په درنښت

محمد اسمعيل يون

(c) ketabton.com: The Digital Library

This document was created with Win2PDF available at http://www.daneprairie.com.
The unregistered version of Win2PDF is for evaluation or non-commercial use only.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library